

Gäller vanligt folkvett också för akademiker?

Rapport från ett seminarium om makt och etik

NAPTEK
traditionell kunskap
och biologisk mångfald

CBM:s skriftserie 38

Bör citeras:

Bockgård, Gustav & Håkan Tunón (red.) 2010. *Gäller vanligt folkvett också för akademiker? Rapport från ett seminarium om makt och etik*. CBM:s skriftserie 38. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

© Naptek, Centrum för biologisk mångfald och författarna 2010

Redaktörer: Gustav Bockgård & Håkan Tunón

Författarna ansvarar för sina egna texter

Omslagsbilder: Uppsala på valborg, två butöser i Hälsingland, samisk horndeposition och två massajer på besök i Älvdalen. Foton: Håkan Tunón.

Foton i övrigt: Håkan Tunón (om inte annat står)

Layout: Håkan Tunón utifrån en mall av Oloph Demker

Tryck: Elanders Sverige AB, Mölnlycke.

ISBN: 978-91-89232-49-5

ISSN: 1403-6568

Redaktörernas förord

Under de senaste decennierna har forskare blivit mer medvetna om vikten av etiska frågeställningar vare sig forskningen handlar om människor eller försöksdjur. De människor som man forskar om kan inte längre behandlas som rena studieobjekt. Det anses inte längre vara acceptabelt att människor kommer till skada av forskningen – i ideala fall kan informanterna i stället få nytta och glädje av resultaten. Ibland är de studerade människorna snarare att betrakta som samarbetsparter.

Förr har den politiska och ekonomiska makten i hög grad fått diktera villkoren för forskningsprojekten. Valet av forskningsfråga och vinkling bestämdes av maktens intressen och det var inte så ofta som man bemötte lokalsamhället – forskningsobjektet – med någon större empati. Forskaren var en företrädare för majoritetssamhället som ofta studerade maktsvaga minoriteter av olika slag, särskilt mer exotiska folkgrupper. Akademikerna befann sig relativt högt upp på samhällsstegen och bemöttes således med respekt av sagespersonerna och samhället i stort. Denna situation kvarstår visserligen fortfarande till stor del, men forskningen har idag blivit betydligt mer jämlik och andra samhällsgrupper än akademiska forskare är numera aktivt engagerade. Avståndet mellan forskare och sagesperson har på det hela taget minskat.

Den 17 mars 2010 anordnade Hugo Valentin-centrum (tidigare Centrum för multietnisk forskning) och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet tillsammans med Upplandsmuseet och Naptek (Nationella programmet för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald) vid Centrum för biologisk mångfald, ett seminarium med titeln ”Gäller vanligt folkvett också för akademiker? Ett seminarium om makt och etik”. Programmet för seminariet utvecklades av en grupp bestående av Gustav Bockgård, Iréne Flygare, Satu Gröndahl, Leena Huss, Krista Orama och Håkan Tunón. Krista Orama hade huvudansvaret för allt rörande de praktiska arrangemangen i nära samarbete med Upplandsmuseet.

Syftet med seminariet var att lyfta frågor rörande etik i forskning där det förekommer en maktasymmetri mellan forskarna och informanterna. Seminariet var tvärvetenskapligt, även om det bland auditoriet fanns en viss dominans av språkvetare och en olycklig brist på naturvetare (vid sidan av de med anknytning till Centrum för biologisk mångfald). Inalles deltog ett fyrtiotal personer i seminariet. Seminariet inleddes med att Språkvetenskapliga fakultetens dekan Björn Melander höll ett välkomstanförande. Den här rapporten baseras i huvudsak på de föreläsningar som hölls under seminariet, men har också kompletterats med några ytterligare bidrag för att bredda belysningen av dessa ständigt aktuella frågor.

Vi vill passa på att rikta ett tack till våra författare och till dem som deltog i seminariet samt till Göteborgs naturhistoriska museum (Torkel Hagström) och Institutet för språk och folkminnen, för bildrättigheter och kommentarer.

Vi hoppas att den här rapporten kan inspirera till djupare reflektioner om den del av forskningsetiken som utgår från maktsituationen mellan forskare och lokala medarbetare (sagespersoner), oavsett om maktasymmetrin är medveten eller omedveten.

Gustav Bockgård
Forskare vid Svenska Akademien
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet

Håkan Tunón
Forskningsledare vid Naptek, Nationellt program
för lokal och traditionell kunskap
Centrum för biologisk mångfald
Sveriges lantbruksuniversitet & Uppsala universitet

Innehåll

Redaktörernas förord	3
Om Naptek – traditionell kunskap och biologisk mångfald	5
Om Hugo Valentin-centrum	6
Uppsatser	7
Konventionen om biologisk mångfald som ingång till reflektioner kring etisk hänsyn – <i>Håkan Tunón</i>	8
Metod och etik inom antropologin – <i>Carina Green</i>	18
Etik i tiden? Utmaningar och möjligheter för arkeologin – <i>Carl-Gösta Ojala</i>	24
Om behandlingen av informanter förr i tiden – <i>Gustav Bockgård</i>	32
Museiforskning och museietik – <i>Irène A. Flygare</i>	40
Vilka konsekvenser av en forskningsintervju bör man förutsäga? – <i>Henrik Lerner</i>	44
Att forska med romer, inte om romer – <i>Charles Westin & Manuel Tan Marti</i>	48
Hotade språk och forskarens ansvar – <i>Leena Huss & Éva A. Csato</i>	53
 Referat paneldiskussion: Reflektioner kring etisk hänsyn	60
Bilaga 1 Program för seminariet	65
Bilaga 2 Deltagarlista	66
Bilaga 3. Akademisk forskning och etiska riktlinjer – en enkätundersökning – <i>Håkan Tunón</i>	68

Naptek – traditionell kunskap och biologisk mångfald

Sedan 1 januari 2006 driver Centrum för biologisk mångfald efter ett regeringsbeslut Naptek, ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Programmet är en del i Sveriges genomförande av FN:s konvention om biologisk mångfald.

Traditionell kunskap eller ”tyst kunskap” är den folkliga erfarenhetsbaserade kunskap som förs vidare från generation till generation genom praktiskt brukande av naturen och de biologiska naturresurserna. Traditionell livsmedelstillverkning, samernas renskötsel, slöjd, jakt och fiske, kustnära fiskares vana vid sjöliv och fåbodsbrukarnas kunskaper om djuren och om skogsbyte är exempel på traditionell kunskap som riskerar att glömmas bort. I konventionen om biologisk mångfald framhålls sådan kunskap som en viktig resurs för framtiden.

Naptek har i uppdrag att verka för nyttjande, spridande och bevarande av lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Programmet skall även ha ett särskilt fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till Sveriges urfolk samerna.

Avsikten med Naptek är att arbeta med att:

- kartlägga och dokumentera traditionell kunskap
- upprätthålla lokal och traditionell kunskap
- sprida traditionell kunskap till andra traditionsbärare och myndigheter
- stimulera forskning om traditionell kunskap

Den folkliga erfarenhetsbaserade kunskapen som har förts vidare från generation till generation genom praktiskt brukande av natur och biologiska naturresurser kan innehålla möjliga svar på framtidens frågor. Den bygger på erfarenheter från en tid av effektiv produktion före billig fossil energi.

För att kunna bevara traditionell och lokal kunskap i dess rätta sammanhang krävs att också att vi ser dess värde och respekterar den för vad den kan bidra med till ett framtida hållbart samhälle. Det är då en nödvändighet att vi också respekterar och visar hänsyn gentemot de sagespersoner i urfolks- och lokalsamhällen som besitter den kunskap som skulle kunna bidra till en hållbar utveckling. Det är viktigt att inse att jag som akademiker inte sitter inne med alla svaren och att det finns andra former av kunskap som kan visa sig vara minst lika värdefull som den akademiska.

Läs mer på Naptek:s hemsida: www.naptek.se

Naptek
CBM
Box 7007
750 07 UPPSALA
018-67 25 91
naptek@cbm.slu.se

Hugo Valentin-centrum

Hugo Valentin-centrum är ett tvärvetenskapligt forum vid Uppsala universitet med huvudsaklig inriktning på forskning. Forskningen bedrivs inom två prioriterade områden: dels kulturella och sociala fenomen och förändringsprocesser relaterade till den etniska dimensionen i mänskligt liv, dels Förintelsen och övriga fall av folkmord och grova brott mot de mänskliga rättigheterna. Till dessa ämnesfält hör minoritetsstudier och studiet av Förintelsen och folkmord samt anslutande eller angränsande ämnen där centret har en tydlig specialisering: Förintelsens historia, massivt våld, diskriminering, flerspråkighet, migration och integration. Förhållanden i Norden och på Balkan har en särskild ställning, och kultur, språk, historia och religion är givna utgångspunkter för verksamheten.

Verksamheten är inriktad på forskning, forskarutbildning, dokumentation och information. Utöver den egna forskningen har centret till uttrycklig uppgift att stimulera till och initiera studier av sina ämnesområden vid Uppsala universitet, men även att mot bakgrund av internationella och globala perspektiv och förhållanden sprida kännedom om områdenas forskningsfrågor och forskningsresultat. Med utgångspunkt i verksamhetens uppgifter och fokus skall centret utgöra en resurs för universitetets undervisning, i första hand på de högre nivåerna.

Hugo Valentin-centrum inrättades vid Uppsala universitets historisk-filosofiska fakultet i november 2009 genom en sammanslagning av de tidigare enheterna Centrum för multietnisk forskning och Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord. Verksamheten inleddes under nytt namn den 1 januari 2010.

Centret har sitt namn efter den svenske historikern Hugo Valentin (1888–1963), en bildningsgestalt på sin tid och känd inte minst genom sin grundliga *Judarnas historia i Sverige* (1924), som fortfarande är standardverket om den judiska gruppens invandring och integration i Sverige. Vid sidan av ett antal historiska verk över fr.a. svensk och allmän 1700-talshistoria skaffade sig Valentin genom sin bevakning av utvecklingen på kontinenten under mellankrigsåren en ojämförlig områdesexpertis i den s.k. judiska frågan och dess fortsättning under och efter krigsåren. Hit hörde arbeten som den internationellt spridda och uppmärksammade *Antisemitismen i historisk och kritisk belysning* (1935; med en rad översättningsutgåvor) liksom *Kampen om Palestina* (1940) och *Judarna under det andra världskriget* (1945). Hans artiklar och föredrag om nazi-Tysklands massmordspolitik mot judarna från oktober 1942 hör till de första kvalificerade behandlingarna av dessa händelser i Sverige. Valentin, som blev docent vid Uppsala universitet 1930, gjorde sig dessutom känd genom en omfattande pedagogisk gärning som folkbildare och som lärare vid de högre allmänna läroverken i Falun och Uppsala. Valentin tilldelades professors namn av den svenska regeringen 1948.

Läs mer på Hugo Valentin-centrums hemsida: www.valentin.uu.se/

Hugo Valentin-centrum
Box 521
751 20 Uppsala
018-471 23 59
info@valentin.uu.se

Texterna i detta avsnitt baseras i huvudsak på de föreläsningar som hölls under seminariet. Härutöver återfinns några ytterligare bidrag. Författarna står för åsikter och innehåll i texterna medan redaktörerna har stått för redigering av texterna.

Konventionen om biologisk mångfald som ingång till reflektioner kring etisk hänsyn

HÅKAN TUNÓN, CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD, SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET & UPPSALA UNIVERSITET, UPPSALA

Temat för det här seminariet är intressant, mångfasetterat och samtidigt oerhört svårdefinierat. Gruppen bakom seminariet enades om titeln "Gäller vanligt folkvett också för akademiker? Ett seminarium om makt och etik" eftersom mycket av det som handlar om forskarens etiska hänsynstagande gentemot sina uppgiftslämnare eller informanter faktiskt handlar om just det man brukar kalla vanligt folkvett och medmänsklighet. Hur är det rimligt att behandla sina vänner? Vad säger exempelvis vett och etikett om hur man bör förhålla sig gentemot sin granne eller för den delen totala främlingar? Sammanfattningsvis handlar det kanske om att inte ljuga, baktala, föra vidare förtroenden eller avsiktligt sära någon. Kristendomen har sin gyllene regel: "Allt vad ni vill att människorna skall göra er, det skall ni också göra dem!" (Matteus 7:12). Den skulle lika gärna kunna kompletteras med två "inte" för att markera vad empati och folkvett handlar om. Dagens tema handlar om hur forskare bör hantera sina "studieobjekt" när dessa faktiskt råkar vara medmänniskor.

Forskningsetik handlar kanske oftast om etik rörande datahantering och regelrätt fusk och inte främst om just etisk hänsyn gentemot medmänniskor. Det finns visserligen exempel på sådant hänsynstagande inom främst medicinsk forskning med riktlinjer rörande känslig information och kränkande eller hälsovådliga försök. Detta omfattar lidande, kränkningar och rätten till anonymitet i känsliga sammanhang. Detsamma gäller onödigt fysiskt lidande hos försöksdjur där försöksdjursetiska nämnder förebygger övertramp. Det finns även riktlinjer för hur man som forskare bör hantera personuppgifter. Men hur är det med riktlinjer när man hanterar kollektiv kunskap eller när forskaren har svårighet att förstå huruvida situationen är känslig eller inte? Att som forskare storsint erbjuda sagesmannen anonymitet kan ju i sig bli kränkande eftersom det innebär att man inte erkänner just denna persons kunskaper och så att säga annekterar dem.

En viktig fråga som diskuterades under seminariet var hur man bör hantera tillfällen när det finns en obalans i maktförhållandet mellan två människor — forskaren å ena sidan och sagesmannen å den andra. I det moderna samhället finns paralleller mellan relationen forskaren och relationen myndighetspersoner i vid mening och sagespersonen och allmänheten. Det är ofta forskarens respektive tjänstemannens bedömningar, uppfattningar och beslut som bestämmer reglerna i exempelvis en intervjusituation.

Historisk exposé över makt och etik

Att göra en rättvis historisk genomgång av hur människor, statsmakten och forskarna har balanserat på den smala eggen för vad som är att betrakta som objektiv forskning och vad som utgör oetisk hantering av personer som befinner sig i ett maktmässigt underläge, är ett helt forskningsområde i sig. Jag avser här bara ge några enstaka nedslag för att exemplifiera denna balansgång. Det handlar i huvudsak om svenska exempel.

Ett utsnitt av Olaus Magnus *Carta Marina* (1538) där nordbornas exotiska naturresursanvändning skildras på ett naivt sätt mellan sanning och fantasi.

En av anledningarna till att det kan bli fel är att människor under alla tider har fascinerats av det främmande och velat förstå det utifrån sin egen självbild och ibland kanske också förstå och positionera sig själv i relation till det främmande. Forskare, upptäcktsresande och andra har i vetenskaplig anda därför försökt sammanställa och systematisera kunskap om det för att kunna förstå det annorlunda. Ibland har det blivit rätt och ibland fel. Den svenske kyrkomannen Olaus Magnus (1490–1557) skildrade i såväl bokverket *Historia de gentibus septentrionalibus* (*Historia om de nordiska folken*, 1555) som på sin *Carta Marina* (1538) en del av det som var främmande och fascinerande i Norden. Även om merparten av det övergripande i beskrivningarna är ganska nära sanningen så är många detaljer fantasifullt skildrade. Det kunskapsmässiga avståndet har helt enkelt varit för stort. Det är väl dock relativt få av berättelserna som är att betrakta som direkt kränkande.

Under 1600- och 1700-talen finns det exempel på att de kungliga hoven hade exotiska medlemmar. Exempelvis fanns vid kung Karl XI:s hov (1655–1697) en afrikan som bl.a. finns med på David Klöcker Ehrenstrahls målning ”Negerpojke med papegojor och markattor” från omkring 1670. I Gustav III:s hov levde Baddin (c:a 1747–1822) som kom från danska Västindien. Också Karl XIII (1748–1818) hade en svart lakej Charles Antoin Francois Zamore (c:a 1736–1814), eventuellt från Algeriet. Från denna tid finns också exempel på att man ofta har betraktat andra folkslag som snudd på andra djurarter. Man har inte heller skiljt särskilt

David Klöcker Ehrenstrahls ”Pojke med papegojor och markattor” (c:a 1670,). Hur tänkte konstnären inför dessa exotiska inslag?

mycket på hur man har förhållit sig till eller behandlat dem. I Darder museum i Banyoles i Spanien hade man länge en uppstoppad ”neger” (en bushman) i samlingarna. Han hade stoppats upp på 1830-talet. Kvarlevorna fördes år 2000 tillbaka till Botswana och begravdes. Det finns en mängd exempel på repatriering, där mänskliga kvarlevor från museer runt om i världen har återförts för begravning i sina hemländer. I Sverige har bl.a. samiska kvarlevor återbördats,¹ men störst massmedial uppmärksamhet har repatrieringen av aboriginska och maoriska kranier från Etnografiska museet fått. De aboriginska kranierna samlades in under mycket oetiska former i samband med en svensk expedition 1912 i Australien, men återbördades 2003.² Även Lunds universitet har återlämnat kranier från maorier till Nya Zeeland.³ Hösten 2009 återlämnade Historiska museet tjugotvå kranier till Hawaii.⁴ Sametinget och Åttio, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, har inventerat förekomsten av samiska kvarlevor och samiskt kulturarv på museer och universitet. Syftet har varit att använda resultaten i diskussionerna rörande repatriering.⁵

Uppvisande av annorlunda människor, s.k. missfoster, på exempelvis kringresande kuriosakabinetter, tivolin och liknande har genom vår historia varit en

De siamesiska tvillingarna på Göteborgs naturhistoriska museum är inte en etiskt oproblematiserad fråga. Museet har diskuterat utställningen med nutida släktingar och hanterar tvillingarna pietetsfullt. Avsikten är att undvika den historiska bilden av dessa som exempel på ”sensationella missfoster”.

publikdragande företeelse. I Göteborgs naturhistoriska museums samlingar finns det ett siamesiskt tvillingpar konserverat i ett glaskärl, som vilket biologiskt specimen som helst. Detta museiföremål är från 1820-talet. Fortfarande idag finns tvillingarna utställda som exempel på en svunnen vetenskapshistorisk epok.⁶ Det finns säkert fler likartade exempel när människor av forskarna, antingen av ren naivitet eller på grund av verksamhet i vetenskapens namn, förvandlas till objekt och kuriositeter.

Den i detta sammanhang mest uppmärksammade vetenskapliga frågan under 1800- och 1900-talen var den framväxande rasbiologiska forskningen och allt vad den innebar i form av avbildningar av olika människotyper samt s.k. vetenskapliga beskrivningar och skallmätningar. Ett dagsaktuellt område för forskningsetiska spörsmål är insamling av genetiskt material från exotiska folkslag för medicinska ändamål. Hur långt har vi då kommit från idéerna om skallmätning?

Under andra världskriget bedrevs en mycket stötande medicinsk forskning på fångar i koncentrationslägren. Detta gjorde att man år 1947, i samband med Nürnberggrättegångarna formulerade en första offentlig kod för medicinsk forskning, Nürnbergkodexen. Denna slog fast att deltagande i forskning krävde bl.a. ett frivilligt, informerat samtycke och att en försöksperson har rätt att när som helst avbryta sitt deltagande. Försöksledaren har krav på sig att avbryta försöket om han/hon bedömer att det finns risk att en deltagare i försöket kan komma till skada. Detta var ett av de första stegen mot ett uppmärksammande av mänskliga rättigheter och etiska riktlinjer inom forskning.

Det kränkande i humorn eller konsten

Är det kränkande att skämta om indianer, samer och andra som av någon anledning inte är en del av majoritetssamhället? Lite skämt bör de väl ändå tåla? Var det exempelvis roligt när Lars Ekborg (1926–69) i revymonologen "Bunta ihop dem" (1968) på ett åtminstone för den tiden provocerande och chockerande sätt raljerade om "finnjävlar", "hottentotter", "lappjävlar", "stockholmsjävlar" och mycket mer? Eller var det snarare att betrakta som kränkande, eller kanske både och? Ska man skylla på att man inte visste bättre på den tiden? Och på att vårt samhälle har blivit mer upplyst idag? Eller drev monologen egentligen med den skrattande publiken? Den monologen skrevs för övrigt av "mysfarbror" Beppe Wolgers (1928–1987)! Visste vi inte bättre heller när komikern Henrik Schyffert under den svenska melodifestivalen 2005 "lekte" nidsbild av nordamerikansk indian? Iklädd indiandräkt och med rumpbar grymtande han på ett påhittat indianspråk. I kvällspressen förekom också upprörda debattartiklar och insändare⁷ mot denna naiva och kränkande drift med en etnisk stereotyp, bl.a. frågade sig kulturanthropologen Mikael Kurkiala i ett inlägg⁸ om man på Sveriges Television skulle kunna tänka sig att göra motsvarande skämt men istället inrikta sig på samer, judar eller svarta afrikaner. Skulle det vara mer eller mindre politiskt inkorrekt? Är nordamerikanska indianer att betrakta som en så liten och, utifrån svenskt perspektiv, perifer grupp att man inte behöver ta etisk hänsyn?

På samma sätt kan man fråga sig om den lite mer aktuella Muhammed-rondellhunden av konstnären Lars Vilks är ett modigt slag för yttrandefrihet eller ett föraktfullt kränkande av andras värderingar utifrån dagens

Var går gränsen för när humor är roligt och när den blir kränkande? En irriterad insändare i *Expressen* 2005.

Är det roligt att förödmjuka andra grupper?

"PAPPA, VEM ÄR DEN där konstiga mannen?" frågar min dotter oskuldsfullt när vi tittar på Melodifestivalen.

Den sjuka, stereotypa svenska bilden av amerikansk ursprungsbefolkning står mig upp i halsen. Jag undrar var den kommer ifrån.

"Indianen" framträdde två gånger under Melodifestivalen, första gången kunde jag möjligen ana ett misslyckat försök till humor, om än med en fullständig omedvetenhet i rasfrågor. Men andra gången?

Har det med svenskarna att göra? Med självbelåtenhet? Kom ihåg att tyst ogillande utan att man ingriper kan få ödesdigra konsekvenser, något som de överlevande från Förintelsen kan vittna om.

Eller är det mitt fel? Ska jag ändra

Henrik Schyffert som "indian".

på hur jag ser ut? Ska jag ändra vem jag är? Ska jag ändra på mitt sätt att tala? Om jag bara smälter in så kanske jag också kan bli en "svensk med utländsk härkomst". Är det så man gör för att få glädjen att vara "en av er"?

Om förödmjukelse av andra kulturella grupper är roligt, är det kanske dags att ompröva den svenska integrationspolitiken.

"Det där, min dotter, är vad det svenska folket tycker om oss."

DUANE BIRD BEAR, JR
Lärare och pappa

AFTONBLADET

Arets bästa sajt 2006

blocket.se Bilar Mobler Bostad Tjänster Ny ViktKlubb.se MÖTES-PLATSEN hitta.se Satel

Publicerad: 2006-08-02 Skriv ut Textstorlek: 1 2 3

Kolmården anklagas för rasism

Djurparken visar upp massajer som "dansar, sjunger och hoppar"

Att Kolmården visar upp massajer som "dansar, sjunger och hoppar" är rasistiskt och bidrar till "afrofobi", menar Centrum mot rasism.

På dagarna kan Kolmårdens besökare träffa de fem kenyanska massajerna bland djuren. På kvällstid deltar de i ett underhållningsprogram. Ritva Jansson, vd för Kolmårdens samarbetspartner Kenya Airways, har beskrivit det som massajerna utgör en underbar kontrast mot Kolmårdens vackra utsikt när de "hoppar och dansar".

"Stärker diskriminering"
Enligt Centrum Mot Rasism, CMR, förstärker uttalandet fördomar

► Startsidan
► Nyheter
- Senaste nytt
- Hagamannen
- Barnen vi inte ser
- Tsunamin
- Ryssland
- Kolumnister
- Grafik
- Veta mer
- Tipsa oss
- Kontakta oss
► Sportbladet
► Sportbladet Spel
► Nöjesliv
► Kvinna
► Läsarbladet
► Plus i dag
► TV i veckan
► Bil

Gränsen är härfin mellan fascinerande exotisk kuriositet och att vara en respekterad bärare av sitt folks kultur. Same och turister under rajden på Jokkmokksmarknad 2008, gatuforamträdande av indianer i Östersund, 2005, sydamerikansk indian fotograferas tillsammans med konferensdeltagare i Brasilien 2006, Aftonbladets hemsida i augusti 2006.

globala maktpolitiska situation där rika länder i Väst bestämmer gränserna vad gäller exempelvis handel, kultur och forskning? Man kan travesterande fråga sig om det verkligen är så att i konst och humor är allt tillåtet? Om vissa grupper sedan protesterar mot de avsiktliga provokationerna riktade mot inslag som de upplever som varande på fel sida om gränsen för det acceptabla, så upplever konstnären eller komikern att värdet och angelägenheten av konsten eller skämtet förhöjs. Att ta illa vid sig blir för provokatören enbart ett tecken på inskränkt-het. Oavsett vad man tycker om själva innehållet så är våld aldrig ett bra sätt att argumentera!

Var går egentligen gränsen för rasism, sexism, religionsförhöjelse eller annat som är eller kan uppfattas som kränkande? Vad ska betraktas som skämt i en "hård men hjärtlig miljö"? Går det bra att göra motsvarande skämt eller teckningar av sina chefer, medarbetare eller underlydande? Var går gränsen för vad exempelvis politiker, kungahuset eller andra offentliga personer ska behöva tåla?

Man kan väl säga att vanligt folkvet brukar handla om att sträva efter att inte medvetet sår andra människor. Var ligger nivån vad gäller etisk hänsyn och ansvar för kulturarbetare? Är det samma gräns som gäller för forskare?

Kulturell stolthet eller utförsäljning av den egna kulturen?

Det är också en svår balansgång mellan att som individ vara stolt och visa upp sin egen kultur eller etnicitet och att å andra sidan mer jippomässigt helt enkelt sälja ut den. Är det förödmjukande att som minoritetsindivid ställa upp på att bli fotograferad av en stor grupp turister? Går det an att på en marknad stå iförd etniska attribut och bli fotograferad tillsammans med turister? Blir man mindre objektifierad och har mer kontroll över sin situation om man tar betalt för det? Om man i samband med en middag framför etniska danser eller sånger betraktas man då som stolt över sitt kulturarv eller bara lydig gentemot makten? Gränsen för vad som är kulturell stolthet

Brasilianska bönder demonstrerar i Curitiba (Brasilien) 2006 mot genetiskt modifierade organismer för att få rätt att själva av-göra vilka grödor de ska odla på sina åkrar. Protesterna vänder sig främst mot de stora multinationella växtförädlingsföretagen och deras påverkan på lokala växtsorter. Ett exempel på makt(o)balansen mellan Nord och Syd.

eller kulturell utförsäljning dras troligen i de flesta fall i huvudet på både den som *poserar* och den som *objektifierar*. Kanske uppfattar ingen eller bara den ena personen situationen som stötande. Vem har då rätt?

För några år sedan anklagades ledningen för Kolmårdens djurpark för att vara rasistisk eftersom man i samband med en del kvällsaktiviteter sommaren 2006 hade visat upp kenyanska massajer som hoppade och dansade. Att visa upp massajer på djurpark framhölls som olämpligt! Massajerna visade sig emellertid vara viltvårdare och involverade i ekoturism samt på turné för att locka kunder till turismverksamheten. Från att ha förefallit vara svaga objekt förvandlas de raskt till beräknande affärsmän.⁹ Kombinationen ursprungsfolk eller stamfolk och djurparker förefaller lätt bli ett rött skynke för många, baserat på historien. Hade det varit mer lämpligt om massajerna hade hoppat och dansat på Etnografiska museet, någon teaterscen, folkpark eller på gågatan i en mellansvensk stad? Var går gränsen för när det blir etiskt stötande?

Konventionen om biologisk mångfald

Rubriken på detta kapitel har fokus på FN:s Konvention om biologisk mångfald (CBD), vilken ofta uppfat-

tas som en ren naturvårdskonvention. Man kan kanske fråga sig vad en sådan konvention har med etisk hänsyn gentemot andra människor att göra, men konventionens ansats är väsentligt mycket bredare vilket dess första artikel också framhåller:

Målen för denna konvention, [...] , är bevarandet av biologisk mångfald, hållbart nyttjande av dess beståndsdelar och rättvis fördelning av nyttan som uppstår vid utnyttjande av genetiska resurser, [...]

CBD tillkom under världstoppmötet i Rio de Janeiro 1992, vilket även resulterade i de kanske mer kända FN:s ramkonvention om klimatförändringar, Agenda 21 och Kommissionen för hållbar utveckling. Man kan se CBD:s tredelade (dvs. bevara, hållbart nyttja och rättvis fördela) mål som ett svar på den världspolitiska ordningen. De rika länderna i Nord var måna om naturskydd och att bevara den biologiska mångfalden, särskilt i länderna i Syd. Samtidigt hade Brundtland-kommissionen redovisat behovet av att få till en långsiktigt hållbar samhällsutveckling för att skapa resurser för mänsklighetens överlevnad. Länderna i Syd reagerade å sin sida mot de historiska kolonialmakternas (=länder i Nord) tidigare utsugande av deras resurser

och ville nu ha med skrivningar om en *rättvis fördelning* av eventuella framtida vinster.

Även om kolonialmakternas tid officiellt är förbi så fortsätter representanter för de rika länderna att fara till andra länder för att finna vägar till ökade intäkter. Tiden då man med vapenmakt förslavade lokalbefolkningar och förde med sig guld och andra värdefulla varor är väl kanske historia, men spelreglerna för dagens världshandel gynnar ändå fortfarande först och främst de starka och rika. Man kan kanske säga att dagens "conquistadorer" i allmänhet ägnar sig åt bioprospektering, dvs. en lite vänligare form av erövring. Idag strävar man snarare efter att vetenskapligt erövra folklig kunskap och genetiska resurser, som ska kunna ge uppslag för nya patent och potentiella intäkter.

Bioprospektering och biopirateri

Bioprospektering brukar beskrivas som:

*vetenskapliga studier av biologiska resurser för kommersiella eller av andra skäl. Bioprospektering kan också omfatta forskning om den kunskap som är kopplad till de biologiska resurserna.*¹⁰

Representanter från västerländska storföretag inom exempelvis läkemedels- och växtförädlingsbranschen far till andra länder för att där finna folklig kunskap och genetiskt material som ska kunna omsättas i ekonomiskt bärkraftiga projekt. En del patent är baserade på en kunskapssyn som bäst kan beskrivas som kunskapskolonialism, ett förringande av den lokala kunskapen som man har i de länder och som man har hämtat uppslagen ifrån. Därmed kan västerländska vetenskapsmän "upptäcka" patenterbara inslag i andra människors befintliga kunnande.

För att kunna patenteras måste en upptäckt vara ny, användbar och icke-uppenbar för insatta personer. Det har gjorts att man med västerländska immaterialrättsliga metoder ibland har kunnat registrera ägandeskap till andra folks kunskap. Det finns ett antal klassiska exempel från de senaste decennierna på patent som har godkänts av patentbyråer och där lokal kunskap ligger till grund för hela uppfinningen. Den Europeiska patentbyrån (EPO) gav US Department of Agriculture 1995 rätt till ett patent på ett svampdödande medel baserat på olja från neemträdet (*Azadirachta indica*). Neemolja har använts i hela Sydostasien mot bl.a. insekter, svamp och bakterier under lång tid. Indien protesterade med hänvisning till en flertusenårig användning och EPO hävde patentet. USA överklagade i sin tur till internationell domstol eftersom upptäckten inte fanns publicerad i någon vetenskaplig tidskrift. Först 2005 kom domslutet och patentet hävdes.¹¹

År 1997 beviljade US Patent Office ett företag i Texas ett patent, som bland annat gav dem rätt att kalla sin aromatiska rislinje för *Basmati*. Detta trots att det odlas utanför Indien och att namnet *Basmati* sedan många århundraden är etablerat för en speciell typ av ris som odlas i vissa delar av Indien. Patentet gav även det amerikanska företaget rätt att exportera sitt *basmatiris* till andra internationella marknader. Patentbyrån ville inte häva patentet eftersom de lokala risodlarnas kunskaper inte fanns beskrivna i vetenskaplig litteratur. Men när Indien hotade med att ta upp frågan i Världshandelsorganisationen (WTO) valde patentbyrån att häva patentet och företaget drog tillbaka vissa delar av sin ansökan. Företaget har idag beviljats ett mindre omfattande patent på några enstaka rislinjer. Man har dock av sagt sig alla krav på att få kalla sitt ris för *basmati*.

Ett annat intressant exempel är en liten kaktusliknande suckulent *Hoodia gordonii* som växer i torra områden i sydvästra Afrika. Den har av de lokala San-folkerna använts för att dämpa hunger och törst. En användning som beskrevs redan 1937. Under senare delen av 1900-talet lyckades sydafrikanska forskare isolera den aktiva substansen och patenterade den. Utifrån detta utvecklade ett brittiskt företag en bantningsprodukt och denna såldes vidare till ett internationellt läkemedelsföretag. Avtalet inkluderar en ersättning till Sydafrika eftersom det kemiska arbetet hade finansierats av ett nationellt forskningsråd. Då vaknade representanter för ursprungsfolken och krävde del av vinsten eftersom patentet byggde på deras kunskap. Inför hela världens kritiska massmedia slöts en överenskommelse om vinstdelning. Avsikten var att framställa den aktiva substansen syntetiskt till en relativt billig penning. Detta lyckades man inte med och läkemedelsföretaget backade därför ur. Preparat med extrakt av växten finns på marknaden, men flera säljer dem lagligt vid sidan av patentet utan hänvisning till viktminskning. Dessa bolag är således inte heller bundna att ge någon ersättning till San-folkerna.

Det finns andra fall där västerländska forskare har samlat in lokalbefolkningars utsäde och beskrivit en särskild genetisk linje och patenterat den. Därför är frågan om rätten till tillträde till genetiska resurser och frågan om vinstdelning (*access and benefit-sharing*, ABS) väldigt viktig inom Konventionen om biologisk mångfald. Man arbetar bland annat för att utveckla ett legalt bindande internationellt instrument för dessa frågor för att undvika att nationella patentbyråer felaktigt beviljar företag i den egna nationen världs rättigheter på sina upptäckter. En het diskussionspunkt handlar därför om kravet att i patent alltid införa ursprungsland (*country of origin*) på upptäckter och genetiskt material, vilket ska

Konventionen om biologisk mångfald bjuder inte bara in parterna utan också andra intressenter, som olika organisationer. Ursprungsfolk från hela världen har representanter på plats under förhandlingarna. Detta kan också lämna utrymme för vår längtan efter exotism. På den nedre bilden har en lokal TV-reporter lyckats samla ihop några i ögonfallande urfolksrepresentanter. Granada, 2006.

ligga till grund för en rättvis vinstdelning. Frågor om rättigheter och tillträde till genetiska resurser och traditionell kunskap förhandlas och hanteras också inom World Intellectual Property Organization (WIPO) och International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (ITPGRFA).

Ursprungsfolken in på internationella arenan

Konventionen om biologisk mångfald har också givit ursprungsfolken en röst i de internationella finrummen. Oftast är representanter för ursprungsfolken inte inbjudna att delta i de internationella förhandlingarna eller också får de närvara, men utan rätt att uttala sig. Inom mångfaldskonventionen råder en princip att besluten ska fattas med konsensus och att alla parter (=nationerna) och andra intressenter får uttala sig och kommentera formuleringarna i besluten. Mycket ofta har ursprungsfolkens representanter värdefulla kommentarer, tillägg och invändningar och systemet har en relativt stor lyhördhet mot dessa, och finns det kvar tveksamheter förhandlar man vidare tills en formulering uppnås som alla kan acceptera.

I bakgrundstexterna till konventionen framhålls att det ofta finns en direkt korrelation mellan biologisk mångfald och kulturell mångfald. Om det finns en rik kulturell och etnisk mångfald i ett område finns det också ofta en rik biologisk mångfald. Man har också nogsamt tagit fasta på att olika samhällen har olika närhet och förhållande till naturen och att det västerländska samhället under det senaste seklet har gått ganska hårt åt den biologiska mångfalden. På vilket sätt människan nyttjar den omgivande naturen påverkar i slutändan vilken biologisk mångfald som finns i området. En del av mångfalden gynnas av mänsklig aktivitet medan andra delar missgynnas. Äldre tiders naturvård var mer ensidigt inriktad på att den viktigaste insatsen var att ta bort människans närvaro och eftersträva en sorts "naturlig" vildmark. En mänsklig påverkan kan dock ha fortlopt under flera årtusenden och därigenom format och gynnat de naturvärden som finns i omgivningarna. Man har därför särskilt inkluderat detta i en betydelsefull del av konventionen, artikel 8j som bl.a. lyder: *respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen*

med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

I denna artikel lyfts traditionella livssätt hos ursprungsfolket, men också lokalsamhällena, fram som viktiga i bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Ett tydligt fokus i artikeln finns också på vikten av lokalbefolkningens/kunskapsbärarnas godkännande och delaktighet i processerna vad gäller nyttjandet av deras kunskaper.¹²

Artikel 8j har setts som en övergripande fråga och bedöms därför ha betydelse för en mängd olika delar av konventionens arbete. Man har därför utvecklat en särskild arbetsgrupp¹³ "Ad Hoc Openended InterSessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity" som har förhandlingar vartannat år. Denna arbetsgrupp har utvecklat ett arbetsprogram för den nationella implementeringen av artikel 8j samt ett antal olika riktlinjer för arbete med ursprungs- och lokalsamhällen (se nedan).

En grundprincip inom mångfaldskonventionen när det handlar om deltagandet av ursprungsfolk och representanter från lokalsamhällen är "i förväg avgivet, informerat godkännande/i förväg avgivet informerat medgivande" (*prior informed consent/prior informed approval*, PIC/PIA).

Traditionell kunskap och traditionella livssätt i Sverige

Det har diskuterats om artikel 8j överhuvudtaget är tillämplig i Sverige och övriga EU. Vi har ju inga isolerade samhällen där man lever på traditionellt vis. De flesta i vårt land har tillgång till dagstidningar, teve och datorer, handlar i affärer och är mer eller mindre insatta i nyhetsflödet. Man har önskat ett större mått av exotiskhet och utanförskap för att mena att man skulle uppfylla kriteriet "traditionellt livssätt". Därför framhålls ibland att artikel 8j är tillämpligt på isolerade folk i exempelvis Sydamerika eller kanske i den arktiska regionen. Men om syftet är att lyfta fram traditionellt naturresursutnyttjande och dess koppling till bevarandet av biologisk mångfald måste perspektivet vara bredare. Man kan inte exkludera någon på grund av att han eller hon har teve. Det viktiga handlar snarare om förhållningssätt gentemot naturen, traditionen i naturbruket och dess långsiktiga hållbarhet. Den övergripande idén med mångfaldskonventionen handlar ju om att bevara

Två fåbodjantor från Hälsingland med många säsonger bakom sig och en otrolig kunskap och erfarenhet av energisnål husdjurskötsel och livsmedelsproduktion. En erfarenhetsbaserad kunskap som är väsentlig för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Väsbofåbodor i Ovanåkers kommun, 2006. Här står bujäntorna tillsammans med kulturjournalisten Gunilla Kindstrand.

och hållbart nyttja vår biologiska mångfald och inte om ursprungligheten i det traditionella livssättet.

Med traditionell kunskap menar man vanligen den praktiska, erfarenhetsbaserade kunskap som är stadd i ständig förändring, men ändå traderad, överförd från generation till generation. Det är kunskap som är nödvändig för att lokalbefolkningen ska kunna bruka naturen och överleva på relativt lokala resurser, men det kan också handla om världsbilder och förhållningssätt mot naturen. Med tanke på den ganska snabba samhälls- och urbanisering som vi har haft under det senaste seklet är det inte så konstigt att tänka sig att det fortfarande bör finnas en liten mängd traditionell kunskap kvar hos nästan alla. Vissa medborgare står emellertid kanske närmare ett historiskt naturbruk än andra och bör således ha mer omfattande traditionell kunskap. Det är rimligt att den traditionella kunskapen är större hos en skärgårdsfiskare än exempelvis en bilmekaniker, men det är inte nödvändigt. Många faktorer spelar roll. Lokalsamhällena i Sverige är heterogena och vissa har nära till kunskapen om ett särskilt naturbruk, och man ska i ett artikel 8j-sammanhang kanske snarare prata om ämnesmässiga kunskapssamhällen än

geografiska lokalsamhällen.¹⁴ Det *lokala* utgörs av den ämnesmässigt specialiserade kunskapen. Dessa tankegångar har också styrkts av dokument från arbetsgruppen för artikel 8j.¹⁵

År 2005 fattade den svenska regeringen beslut om att ge Centrum för biologisk mångfald i uppdrag att inrätta ett Nationellt program för lokal och traditionell kunskap, Naptek.¹⁶ Arbetet handlar om att dokumentera, bibehålla, sprida och initiera forskning rörande lokal och traditionell kunskap. Inom ramen för detta arbete har vi varit i nära kontakt med många av de frågeställningar som är aktuella för kunskapsbärarna och de småskaliga naturbrukarna. Det har till stor del handlat om bemötandet från framför allt myndighetstjänstemän, men också frågor om etisk hänsyn från forskare. Många av tankarna i denna artikel är framsprungna utifrån arbetet inom detta program och i samtal med olika personer med vitt spridda bakgrunder.

Traditionell kunskap och etik

Vid sidan om mångfaldskonventionen finns det en mängd ytterligare konventioner och internationella fördrag som berör traditionell kunskap och för den delen även etiska frågeställningar. Vi har Agenda 21 (artikel 26), Ramsarkonventionen om våtmarker och Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet, för att nämna några. Därutöver finns exempelvis Nordiska samekonventionen och ILO:s konvention 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder av vilka ingen ännu har ratificerats av Sverige. Dessa två har starkt fokus på respekt och hänsyn samt relevanta skrivningar om forskning. I Nordiska samekonventionens artikel 27 rekommenderas bl.a. att:

Forskning om samiska förhållanden skall bedrivas med beaktande av de etiska regler som samernas ställning som urfolk kräver.

En annan relevant artikel är nummer 31 som handlar om traditionella kunskaper och kulturyttringar och belyser bl.a. tillträde och vinstdelning. En bit av den artikeln lyder:

Den samiska kulturen skall skyddas mot användningar av kulturella uttryck som på ett missvisande sätt ger sken av att ha samiskt ursprung.

Detta är en skrivning som kan motiveras av just sådana exempel som Henrik Schyfferts tidigare nämnda ”indian”. Att i parodiska eller för den delen kommersiella sammanhang utnyttja etniska stereotyper är relativt vanligt världen över. Inte helt sällan fokuseras ett sådant intresse på välkända ursprungsfolk.

Något av det större som har inträffat vad gäller ursprungsfolken och deras rättigheter är att FN:s deklara-

tion om urfolkens rättigheter¹⁷ blev antagen av FN:s generalförsamling 2007 efter mer än tio års diskussioner och förhandlingar. I de inledande paragraferna konstateras att FN ”erkänner att respekt för ursprungsfolkens kunskap, kulturer och traditionella sedvänjor bidrar till en hållbar och rättvis utveckling och bättre förvaltning av miljön”. Utifrån forskningsperspektivet är artikel 31 synnerligen relevant och den poängterar att:

Ursprungsfolk har rättighet att bibehålla, kontrollera, skydda och utveckla sitt kulturarv, sin traditionella kunskap och sina traditionella kulturella uttryck. (min översättning)

Sammantaget kan man konstatera att detta ställer krav på forskare och myndigheter, men också på samhället i övrigt.

Akwé: Kon-riktlinjerna och etiska uppförandekoder

Inom mångfaldskonventionen har man utvecklat ett antal dokument och riktlinjer med syfte att underlätta för de undertecknande staterna att nå konventionens mål. År 2000 antog konventionens partsmöte Akwé: Kon-riktlinjerna¹⁸, vilka är riktlinjer framtagna för hur man genomför miljö-, kultur- och socialkonsekvensbedömningar vid planering av projekt som kan tänkas påverka heliga platser eller områden som är av särskild vikt för ursprungs- och lokalsamhällen. Dessa riktlinjer har så vitt jag vet endast tillämpats en gång i Sverige och det var när Uppsala universitet ville genomföra en sommarkurs 2007 med exkursion till samiska offerplatser. Man hade emellertid inte i förväg diskuterat frågan med vare sig den lokala samebyn eller Sametinget. När samebyn ifrågasatte det etiskt korrekta i att genomföra kursen så ställdes den in.¹⁹

Man håller inom mångfaldskonventionen också just nu på att utveckla etiska riktlinjer vad gäller hur

Sametingets pressmeddelande rörande Uppsala universitets ursäkt för att ett misstag hade blivit begånget i samband med den planerade fältkursen över samiska heliga platser.

man ska visa respekt för ursprungs- och lokalsamhäl-
lens immateriella arv.²⁰ Dessa riktlinjer kommer då de
antas att i formell mening vara frivilliga, men det vore
moraliskt förkastligt av stater att inte ge dem en starkare
status. Sverige har varit ganska drivande i framtagandet
av dessa riktlinjer, vilket kommer att rikta strålkastarlju-
set lite extra på oss.

Vid sidan av mångfaldskonventionens kommande
riktlinjer så har många akademiska sammanslutningar
egna etiska kodexar, men de är endast förpliktande om
man är medlem eller vill publicera sig i sammanslut-
ningens tidskrifter. Även forskningsfinansiärerna har
etiska riktlinjer.

För att undersöka hur svenska lärosäten hanterar
frågor rörande etik och maktasymmetrier så genom-
fördes under hösten 2009 en enkätundersökning där
samtliga universitet och högskolor listade av Högsko-
leverket kontaktades. Totalt skickades enkäten till mer
än femtio lärosäten. Frågorna gällde förekomsten av
riktlinjer, bedömningskommittéer eller kurser för fors-
kare, lärare och doktorander av relevans för detta sym-
posiums tema. Vi erhöll svar från tjugofyra lärosäten,
men inget ansåg sig ha några riktlinjer gällande dessa
frågor. Två ansåg att ansvaret var decentraliserat ner på
fakultets- eller institutionsnivå. Det enda lärosäte som
föreföll ha kunskap om frågorna var Karolinska insti-
tutet och ingången där var naturligtvis etiska riktlinjer
rörande klinisk forskning. Mycket av dagens etiska rikt-
linjer vad gäller medicinsk forskning har utvecklats ur
den tidigare nämnda Nürnbergs-kodexen.

Man kan säga att de flesta tillgängliga etiska riktlin-
jer handlar om det som man brukar kalla för folkvett.
Man kan kanske med visst fog hävda att etikfrågorna i
samband med forskning ofta utgörs av ett möte mellan
stolthet och fördom, och sannolikt behövs både förnuft
och känsla för att klara av situationen.

Referenser

Edbom, Gunilla, 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*. Arkeologisk rapport 2005:1. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.

Henriksson, Karin, 2006. "Kolmården anklagas för rasism", *Aftonbladet* 2 augusti.

Kurkiala, Mikael, 2005. "Schyfferts drift med indianerna är rasistisk", *Expressen* 24 mars.

Tunón, Håkan, 1998. "Patent på traditionell kunskap: Indien – USA 1–0", *BioDiverse* 3(3):18.

Tunón, Håkan, 2004. *Traditionell kunskap och lokalsamhällen: artikel 8j i Sverige*. CBM:s skriftserie 10. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Tunón, Håkan & Marie Byström, 2006a. "Vem är det som är primitiv?" *Uppsala Nya Tidning* 27 augusti, A4.

Tunón, Håkan & Marie Byström, 2006b. "Verksamheten eller tonfallet?" *Uppsala Nya Tidning* 22 september, A4.

Slutnoter

1 <http://www.sametinget.se/1922>

2 Pressmeddelande 091118, <http://www.etnografiska.se/smvk/jsp/polopoly.jsp?d=266> ; DN 2003-08-25, http://www.svenlindqvist.net/text_only.asp?cat=4&lang=1&id=183 ; SvD 2003-09-19, http://www.svd.se/kulturnoje/nyheter/australien-far-tillbaka-skelett_109829.svd

3 <http://hd.se/inrikes/2010/03/31/skelett-aterlamnas-till-nya/?from=rss>

4 http://www.svd.se/kulturnoje/nyheter/museer-tar-fram-skelett-ur-garderoben_3796609.svd ; <http://www.sametinget.se/11125>

5 Edbom 2005; <http://www.sametinget.se/1930> ; <http://www.sametinget.se/10373>

6 Muntlig kommunikation med Torkel Hagström, tidigare Göteborgs naturhistoriska museum.

7 Duane Bird Bear, Jr. 2005.

8 Kurkiala 2005.

9 Pressmeddelande från Centrum mot rasism 2 augusti 2006 (<http://www.centrummotrasism.nu/Default.aspx?id=4659>), Henriksson 2006, Tunón & Byström 2006a & b.

10 UNEP/CBD/WG8J/4/7, p. 22

11 Tunón 1998; *Plants & People*, vol. 12, våren 1998.

12 Tunón 2004.

13 Ofta bestående av ett par hundra representanter för olika intressen, bl.a. stater och urfolksorganisationer.

14 Tunón 2004.

15 UNEP/CBD/COP10/2, s. 33.

16 Regeringsbeslut M2005/6448/Na – 2005–12–15.

17 <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/drip.html>

18 "The Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessments Regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous and Local Communities" — *Akwé: kon* är en holistisk term som betyder "allt i skapelsen" på Mohawk. <http://www.cbd.int/doc/publications/akwe-brochure-en.pdf>

19 <http://www.sametinget.se/1966> respektive /2231

20 "The Tkariwaié:ri Code of ethical conduct to ensure respect for cultural and intellectual heritage of indigenous and local communities" (UNEP/CBD/COP10/2, s. 22). Avsikten är att dessa ska antas vid partsmötet för Konventionen om biologisk mångfald hösten 2010. Ordet Tkariwaié:ri betyder "den rätta vägen" på mohawk.

Metod och etik inom antropologin

CARINA GREEN, INSTITUTIONEN FÖR KULTURANTROPOLOGI OCH ETNOLOGI, UPPSALA UNIVERSITET, UPPSALA

Antropologer arbetar på många olika platser i världen och intresserar sig för en rad olika samhällsfenomen. Själv har jag erfarenhet av att arbeta med urfolksfrågor, och då speciellt frågor som rör det samiska och det maoriska samhället och de här gruppernas relation till nationalstaternas myndigheter. Identitetsprocesser, internationell urfolkspolitik, etnisk mobilisering och urfolks inflytande på den nationella naturvårdslagstiftningen och det praktiska förvaltandet av skyddade områden har varit kärnan i min forskning. Mina forskningsprojekt har inneburit att jag gjort fältarbeten främst i Sverige och Nya Zeeland, men också i mindre utsträckning i Australien och på Vanuatu. Jag har inte bedrivit klassiskt antropologiskt fältarbete i den bemärkelsen att jag befunnit mig på en specifik plats under en längre period. Mina fältarbeten har sträckt sig från några dagar till några månader i sträck. Inte heller har det egentligen varit ett geografiskt område som stått i fokus för mitt intresse, utan processer (exempelvis organiseringen av en förvaltning kring ett eller flera världsarv) som inte i sig varit absolut platsbundna. Andra antropologer har helt andra erfarenheter. De situationer som antropologer befinner sig i och de fältarbeten som de utför varierar kraftigt.

Icke desto mindre är det just detta — att ta del av och analysera samhälleliga och kulturella erfarenheter och företeelser — som på många sätt är själva kärnan i det antropologiska arbetet. Det är här vi som disciplin grundar en stor del av vår identitet, och utifrån definieras vi också ofta efter vår praxis att utföra långa fältarbeten och då helst långt utanför vårt eget hemlands gränser. Möten med andra människor, intervju-situationer och deltagande observation, är en stor del av vårt arbete. Sammantaget gör det att metodfrågor alltid har varit utsatta för viktiga inomdisciplinär diskussioner. Var och på vilket sätt ska vi bedriva fältarbete? Hur påverkar vi fältet? Och tvärtom: hur påverkar fältet oss? Hur bemöter vi informanter, säkerställer deras anonymitet om de så önskar och delger dem våra forskningsresultat?

Sådana frågor brottas antropologer ständigt med, och någon disciplinär enighet råder knappast, även om vi naturligtvis har etiska riktlinjer att följa.¹ I praktiken

ägnar sig antropologer åt forskning på olika platser i världen och under helt skilda villkor. Att bedriva fältarbete bland barnsoldater i Liberia eller bland havande kvinnor i Sverige kräver naturligtvis olika saker av antropologen och styr exempelvis hur denne kan både informera sina informanter om sin forskning och delge resultaten. Den stora variationen på våra forskningsprojekt gör att det är svårt att hitta gemensamma riktlinjer annat än på en generell och övergripande nivå. Intresset för metodologins betydelse och de etiska frågeställningarna har ökat de senaste decennierna och är idag en del av antropologins allmänt självreflexiva hållning.

I den här artikeln ämnar jag sätta fokus på det antropologiska fältarbetet och de etiska frågor som berör fälterfarenheten och den metod, eller metoder, vi använder. Villkoren för fältarbete kommer att stå i fokus, liksom vår relation till informanterna. Även om jag här utgår från den antropologiska erfarenheten, så tror jag att mycket av den utveckling vår disciplin har genomgått, och de funderingar och diskussioner som funnits och finns hos oss, på många sätt är allmängiltiga. Förhoppningsvis kan den antropologiska erfarenheten och mina personliga reflexioner kännas igen även av andra som möter människor inom sitt yrke och som på olika sätt är beroende av att förvärva information från dessa.

Antropologin och antropologerna förr

Då antropologin växte fram som disciplin i början av 1900-talet var forskarna vanligtvis inte lika bekymrade över sin roll i relation till sina informanter. Då handlade det mer om att inventera och förstå mänsklighetens kulturella variation och inte sällan var fascinationen av det som tycktes exotiskt och annorlunda ett genomgående tema hos de tidiga antropologerna. Dåtidens storheter, exempelvis E. B. Tylor och J. G. Frazer, byggde sin forskning på andras utsagor och hade själva väldigt lite fälterfarenheter. Handelsresande och missionärer bidrog till de etnografiska beskrivningar som antropologer förlitade sig på. Under 1800-talet gjorde den framryckande koloniseringen att interaktionen mellan västvärlden och de koloniserade områdena ökade och att intresset för ”främmande” kulturer tilltog. För antropologerna vid denna

För en antropolog kan privatliv och yrkesliv lätt glida in i varandra. Det är vanligt att familjen delar fälterfarenheten. Här är författarens barn under en resa till världsarvet Laponia, Norrbotten. Foto: Carina Green.

tid var det en självklarhet att de icke-västerländska kulturerna som de studerade var lägre stående än deras egen på en social-evolutionär skala. De sågs som primitiva och som en spegelbild av hur antropologens egen kultur och samhälle måste ha sett ut i forntiden. Studiet av andra kulturer blev därför även en forskning kring samhällets olika utvecklingsstadier, ett stort, levande museum där antropologer och andra kunde botanisera bland primitiva samhällen och också rättfärdiga sitt eget samhälles självpåtaga position som det mest komplexa och välutvecklade av alla. På sätt och vis bidrog det här social-evolutionära synsättet till att moraliskt försvara de koloniala och imperialistiska målsättningarna. Det måste dock påpekas att många antropologer från början var kritiska till kolonialismens utbredning, som ofta hade en förödande effekt på de samhällen som drabbades, och såg det som sin plikt att skydda dessa lokala kulturer från kolonialismens framfart.

Så småningom förändrades antropologers arbetsätt, och att göra långa fältarbeten, där man levde som en del av den kultur man studerade och lärde sig seder och språk, blev antropologins metodologiska signum, inte minst tack vare berömda forskare som B. Malinowski och E. E. Evans-Pritchard.² Men det fanns tidigt en koppling mellan antropologen och kolonialmakterna.

Inte sällan kom antropologerna från koloniserande stater, arbetade i koloniserade områden och var till och med ibland direkt involverade i samarbeten med den koloniala administrationen. Detta är ett ok som antropologin i viss mån har haft svårt att göra sig kvitt, även om situationen idag är i grunden förändrad.³

Den moderna antropologin – reflexivitet och det relationella

I mitten av 1900-talet utvecklades inom antropologin en kritik mot "det koloniala arvet" inom disciplinen. Den koloniala strukturen var en del av antropologin, menade man, och den påverkade forskningsresultaten. Man ville nu göra upp med den exotiska och objektifierande bild av de studerade samhällena som så länge varit mer eller mindre framträdande. Antropologins roll i upprätthållandet av "den andre" granskades och kritiserades. Också det som gett antropologin dess unika särprägel bland de humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnena började ifrågasättas, nämligen nödvändigheten av att göra långa fältarbeten långt från det egna hemlandet. Förutsatte antropologin att det som skulle studeras fanns långt borta? Och om antropologin så att säga "flyttade hem", var det då fortfarande antropologi? Under slutet av 1990-talet pågick en engagerad diskussion inom disciplinen som

"Deltagande" har alltid varit en viktig del av den antropologiska metoden. Bilden är från en kurs i Greytown, Nya Zeeland som författaren och en kollega deltog i. Kursen stod i fokus för det forskningsprojekt vi bedrev och vi deltog på samma villkor som alla andra kursdeltagare, men informerade också om vår roll som antropologer och berättade om vårt forskningsprojekt. Foto: Carina Green.

brukar kallas "Anthropology at home"-debatten. Många konstaterade här att den europeiska kontinenten är lika komplex som andra delar av världen och att det är en förlegad tanke att andras kulturer skulle vara mer intressanta att undersöka ur ett antropologiskt perspektiv. Att endast studera samhällsfenomen "långt borta" är, menade många, ett ställningstagande som har sin grund i en kolonial tankestruktur, något som den moderna antropologin naturligtvis ville distansera sig ifrån. Istället konstaterades att det antropologiska perspektivet, där förståelsen av människan som kulturvarelse står i centrum, är det som är unikt med disciplinen oavsett om forskningen sker långt borta eller nära.⁴

Även om man idag fortfarande emellanåt kan skönja en tendens att den forskning som bedrivs långt borta och under lång tid (och helst under svåra umbäranden) har högre status än de antropologiska studierna som genomförs "hemma", så är fältarbeten i forskarens närmiljö numera en självklar del av den antropologiska mångfalden. Inte heller innebär dagens antropologiska fältarbeten att forskaren koncentrerar sig på en geografisk avgränsad miljö. Många studier är idag mer fokuserade på ett samhällsfenomen eller en process som inte nödvändigtvis är förankrad i en specifik lokal plats, och som kanske till och med är transnationell. Det här har bidragit till att ytterligare bredda det antropologiska fältet och den antropologiska metoden. Idag pågår antropologiska studier överallt, såväl på relativt avskilda platser som i forskarens närmiljö. Många fältarbeten består också mer av att följa en händelseutveckling el-

ler en process, snarare än att dokumentera livet på en geografiskt bestämd plats.

Som en del av den postmoderna tidsandan har antropologens egen betydelse för forskningsresultatet och fältarbetet kommit i fokus. Ofta påpekas vilken avgörande roll forskaren själv har vad gäller forskningens utformande och resultat. Vi är, kort sagt, en del av fältet, vilket är viktigt att påpeka. Detta kan anses gälla all form av informationsinsamlande – intervjuer, deltagande observation, och så vidare – inte bara inom den antropologiska disciplinen. Det finns inte någon "neutral" forskning. Ibland talar vi om vikten av det *intersubjektiva* i allt som rör vårt fält. Med det menas att de relationella aspekterna (mellan oss, våra informanter, vårt forskningssyfte, vårt arbetssätt, kort sagt allt) är av avgörande betydelse för utfallet av vår forskning. Allt speglas i varandra och antropologen är en del av detta, inte en neutral forskare som flyter ovanpå och objektivt noterar och studerar. Den information vi samlar in kan därför ses som en informationsproduktion hellre än som ett opartiskt informationsinsamlande.⁶ Med oss in i forskningen och fältarbetet tar vi vår egen samlade erfarenhet, våra åsikter och preferenser. De vi är när det gäller kön, ålder och etnicitet påverkar också vår relation till informanterna. Det påverkar våra frågor, deras svar, vår status, vår position, vårt anseende och så vidare. Vi påverkar också fältet. Vi belyser frågor och initierar diskussioner som annars kanske hade lämnats därhän. Icke desto mindre är våra resultat viktiga och kan belysa komplexa fenomen och ibland kanske till

och med lösa komplicerade situationer. Men de ska inte betraktas som en obestridlig sanning, utan en tråd i en komplex väv som är färgad av oss och vår relation till fältet och informanterna. Genom att så ingående inse vår egen roll i den forskning vi gör, försöker vi antropologer göra upp med vårt etnocentriska förflutna, där vår roll som forskare gentemot fältet och informanterna sågs som neutral och i egentlig mening avskild från det vi studerade och analyserade.

Metod och etik – lyhördhet och respekt

Utvecklingen under de senaste decennierna har förändrat antropologers förhållande till informanterna. Idag är vi alla väl medvetna om de etiska koder vi bör hålla oss till vad gäller att värna om våra informanternas anonymitet och att informera dem om vår forskning. Det talas också alltmer om hur vi kan "ge tillbaka" och återgälda den information som vi erhåller och den tid och kraft som informanterna bidrar med. I urfolkssammanhang kan detta till och med vara ett uttalat önskemål från informanternas sida. Ibland finns där också en viss skepsis inför forskaren och det han eller hon representerar. Att komma från ett universitet eller en myndighet kan per automatik innebära att vi ses som majoritetssamhällets (eller kolonialstatens) förlängda arm. Och ibland är vi kanske på sätt och vis just det. De frågor som vi anser vara av yttersta intresse, är inte nödvändigtvis det för våra informanter utan speglar vår normativa tankestruktur, eller helt enkelt våra referensramar.⁷ Detta gäller kanske särskilt vid arbete bland urfolk, men även bland andra grupperingar i samhället. Att förstå och dela forskarens målsättning är långt ifrån en självklarhet.

Många individer som blir måltavla för antropologisk, eller annan, forskning väljer och sorterar idag vilken information de vill eller anser sig kunna lämna ut, väl medvetna om hur forskningsresultaten kan komma att användas. Detta är, anser jag, en i grunden positiv utveckling. Den bidrar till att dekolonisera forskningen och forskarens roll i stort och skapar grogrund för ett mer ömsesidigt utbyte mellan forskare och informanter.

Mycket av det som betecknar en etisk försvarbar relation till informanterna bygger på "sunt förnuft." Förutom det som tidigare nämnts — att i största möjliga mån informera om sin forskning och sin agenda och att delge informanterna forskningsresultatet — finns det en rad saker att tänka på i en fältsituation. Min egen erfarenhet säger mig att man vinner på att vara ödmjuk och lyssnande i mötet med informanter, vare sig det gäller en regelrätt intervjusituation, ett möte eller att bara delta i människors vardag. Om man är utanför sin egen kulturella kontext bör det vara en självklarhet att ta reda på så mycket som möjligt om vilka koder som gäller i det sammanhang man befinner sig. Man måste också vara lyhörd för hur, var och när informanterna vill delge saker. Det är viktigt att låta informanten styra över hur och var mötet eller intervjun ska äga rum. Med mina informanter på Nya Zeeland har jag visserligen ofta hållit möten på någons kontor eller på ett fik över en kopp kaffe, men ännu oftare under promenader.⁸

För antropologer är det alltså så att våra olika forskningsprojekt och fältsituationer gör att det är den specifika kontexten i den lokalmiljö eller i den process som vi studerar som avgör hur vi kan, exempelvis, informera om vår forskning och delge informanterna våra forsk-

Omvända roller?
Min kollega och jag
blir utfrågade av en
informant om vår
forskning i Gisborne,
Nya Zeeland. Foto:
Carina Green.

Promenad och diskuterande, Kapiti Island, Nya Zeeland. Foto: Carina Green.

ningsresultat. I många fall är det lätt. Forskare och informant talar samma språk och delar en förståelse vad gäller hur och var forskningsresultaten kommer att användas. Men många gånger är det inte så. Antropologer som arbetar i områden där informanterna inte är läskunniga eller inte läser det språk som forskningsrapporterna är skrivna på, har svårare att föra ut sina resultat. Långt ifrån alla informanter har tillgång till e-post eller ens en vanlig postlåda dit man skulle kunna sända resultaten eller mer personliga hälsningar. Den akademiska verkligheten och forskarens position kan överhuvudtaget vara något som ligger utanför de referensramar som finns i det sammanhang där antropologen bedriver forskning. Här är det viktigt att påpeka att det är den specifika kontexten där arbetet bedrivs som måste få avgöra på vilket sätt som antropologen (eller övriga forskare/myndighetspersoner) väljer att återgälda något till samhället, gruppen eller det sammanhang där forsk-

ningen har bedrivits. Ibland kan det handla om materiella saker: gåvor eller pengar. Ibland handlar det om tjänster: hjälp med privata angelägenheter (allt från att skjutsa någon till doktorn till att översätta dokument eller fungera som gudförälder till ett barn), ibland handlar det om att kunna omvandla de erfarenheter man gjort i fält till mer populärvetenskapliga föreläsningar eller artiklar. Att återgälda något kan också innebära ett löfte om att synliggöra viktiga frågor från det lokala sammanhanget. Men det viktiga är att forskaren som en del av sin projektbeskrivning funderar kring hur han eller hon kan "ge tillbaka" till fältet och lär sig vad som är relevant och "rätt" just där och då.

Jag anser i likhet med de flesta andra att forskningen idag ska vara samhällstillvänd i den bemärkelsen att den ska ske i samarbete med informanterna och den miljö eller samhälle där forskningen bedrivs. Informanterna måste också ha en möjlighet att neka deltagande, och därför är det viktigt att vi är så transparenta som möjligt när det gäller vår närvaro och vår målsättning med forskningen. Att på olika sätt återge resultatet av forskningen till lokalsamhället och till våra informanter är förhoppningsvis en självklarhet. Detta kan ske på olika sätt, exempelvis genom privata samtal, informella träffar eller allmänna föreläsningar. Men det är också viktigt att påpeka att de analyser och resultat som vår forskning leder fram till är våra egna. Forskningen har en funktion att fylla, och hur engagerade vi än är i det samhälle eller i den process som vi forskar i, har vi också en skyldighet gentemot den akademiska verkligheten. Det är viktigt att

Möte på kontoret, Kaitia, Nya Zeeland. Foto: Åsa Nilsson Dahlström.

inte förbise att även våra mer vetenskapligt utformande forskningsresultat kan ses som samhällsrelevanta, även då alla informanter inte kan eller ids tillgodogöra sig dessa.

Slutligen kan man konstatera att den utveckling som antropologin genomgått de senaste hundra åren eller så, har inneburit en ökad förståelse för den roll som forskaren spelar i fältet. Vi är allt annat än neutrala åskådare och rapportörer. Vi påverkar våra informanter och "värdsamhällen", och de påverkar oss. Vi skapar våra forskningsprojekt, våra fält, vårt insamlande av data och vår analys utifrån de vi är i relation till våra informanter och det vi forskar om. Vi är en del av fältet. Den antropologiska reflexiviteten vad gäller detta hoppas jag kan bidra till en ökad förståelse även hos andra forskare och tjänstepersoner i deras intervjusituationer, insamlande och analyserande. Insikten om att vi är en del av fältet och en del av vår egen forskning betyder också att vår etik och metod måste utgå från transparens vad gäller vårt forskningssyfte och våra resultat och en respekt i bemötandet av informanterna.

Referenser

Amit, Vered, (red.), 2000. *Constructing the Field – Ethnographic Fieldworks in the Contemporary World*. Routledge, London.

Anderson, Jon, 2004. "Talking Whilst Walking: a Geographical Archaeology of Knowledge," *Area* 36(3):254–261.

Andersson, Ulrika, (under utgivning). *Medicine for Uncertain Futures. A Nigerian City in the Wake of Crisis*. Kommande avhandling, Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet.

Barnard, Alan, 2000. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge University Press, Cambridge.

Bourdieu, Pierre & Loïc Wacquant, 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press, Cambridge.

Clifford, James & George E. Marcus, (red.), 1986. *Writing Culture: the Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, Berkeley.

Ellen, R. F., 1984. *Ethnographic Research: a Guide to General Conduct*. Academic Press, London.

Evans-Pritchard, Edward E., 1969 [1940]. *The Nuer: a Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford University Press, New York.

Evans-Pritchard, Edward E., 1976 [1937]. *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*. Clarendon, Oxford.

Gupta, Akhil & James Ferguson, 1997. "Discipline and Practice: The Field as Site, Method and Location," s. 1–46 i *Anthropological Locations: Boundaries*

and Grounds of a Field Science. A. Gupta & J. Ferguson (red.). University of California Press, Berkeley.

Jackson, Michael, 1998. *Mima Ethnographica: Inter-subjectivity and the Anthropological Project*. University of Chicago Press, Chicago.

Kusenbach, Margarethe, 2003. "Street Phenomenology: the Go-Along as Ethnographic Research Tool," i *Ethnography* 4(3):455–485.

Malinowski, Bronislaw, 1922. *Argonauts of the Western Pacific*. Routledge & Kegan Paul, London.

Metcalf, Peter, 2005. *Anthropology – the Basics*. Routledge, London.

Okely, Judith, 1996. "Introduction," i *Own or Other Culture*. J. Okely (red.) Routledge, London.

Smith, Linda Tuhiwai, 1999. *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Zed, London.

Stocking, George W. Jr., 1987. *Victorian Anthropology*. Free Press, New York.

Slutnoter

1 De riktlinjer som finns stadgade hos *the American Anthropological Association* (AAA) är exempel på etiska riktlinjer som haft stor genomslagskraft i hela det antropologiska samfundet (<http://www.aaanet.org/stmts/ethstmnt.htm>).

2 Till deras mest berömda verk räknas Malinowskis *Argonauts of the Western Pacific* (1922) och Evans-Pritchards *Witchcraft, oracles and magic among the Azande* (1937) och *The Nuer* (1940).

3 För mer om de tidiga antropologer och antropologins historia, se t.ex. Stocking (1987), Barnard (2000) och Metcalf (2005).

4 För mer om "anthropology at home"-debatten, se Okely (1996), Gupta & Ferguson (1997 och Amit (2000).

5 Jackson (1998).

6 För en fortsatt diskussion, se exempelvis Ellen (1984), Bourdieu & Wacquant (1992), Amit (2000).

7 Linda Tuhiwai Smith (1999) utvecklar urfolks (med fokus på maorierna) känslor inför "västerländsk" forskning och relationen mellan den antropologiska/etnografiska forskningen och dessa folk. Hon anser att det till stor del lever kvar en kolonial tankestruktur i de metodologier vi använder.

8 Att gå medan man pratar ger en avspänd atmosfär. Eftersom min forskning på Nya Zeeland fokuserat på förvaltandet av skyddade områden, har promenader genom dessa landskap ytterligare en metodologisk poäng. Då har både jag och informanten kunnat interagera direkt med markerna och pekat och diskuterat. Historier, myter, minnen, framtida planer kopplade till olika platser har framkommit på ett naturligt sätt. Andra antropologer har också funnit att promenerande är en lyckad metod för att få en ökad förståelse av informantens världsuppfattning, och att det också kan bidra till att skapa en hierarkiskt mer neutral relation mellan intervjuaren och den intervjuade (Kusenbach 2003, Anderson 2004, Andersson under utgivning).

Etik i tiden? Utmaningar och möjligheter för arkeologin

CARL-GÖSTA OJALA, INSTITUTIONEN FÖR ARKEOLOGI OCH ANTIK HISTORIA, UPPSALA UNIVERSITET, UPPSALA

I nom arkeologin har diskussionerna om etik blivit alltmer framträdande under de senaste åren. Inte minst har kraven från olika urfolksgrupper runt om i världen på större självbestämmande i kulturarvsfrågor, och debatterna om repatriering (återförande) och återbegravning av mänskliga kvarlevor, aktualiserat diskussioner om etiska riktlinjer och överväganden i den arkeologiska forskningen. I den här artikeln kommer jag att ta upp en del av de utmaningar, men även möjligheter, som jag ser i samband med diskussionerna om arkeologisk etik, med utgångspunkt i den i Sverige just nu mycket aktuella debatten om återförande av samiskt kulturarv och samiska mänskliga kvarlevor som förvaras vid museer och institutioner runt om i landet. I detta sammanhang vill jag också diskutera några av de etiska regler och principer som olika arkeologiska organisationer har formulerat, i första hand utifrån ett perspektiv där relationen mellan professionella arkeologer och andra grupper av människor i samhället står i centrum.

Repatrierings- och återbegravningsdebatterna

Under senare tid har det förts fram allt starkare krav på större samiskt självbestämmande i kulturarvsfrågor och större kontroll över kulturarvsförvaltningen – krav som har utmanat traditionell arkeologi och kulturarvsförvaltning. I diskussionen har frågan om repatriering av det samiska kulturarvet och återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor varit ett centralt tema. Dessa krav är del av en större, global urfolksrörelse, som kräver rätten till självbestämmande, självdefinition och rätten till sin historia. Under de senaste årtiondena har urfolksgrupper i många olika delar av världen fört fram krav på återförande av kulturellt och religiöst betydelsefulla föremål och inte minst mänskliga kvarlevor till sina ursprungsområden, i många fall för att återbegravas.

Just återbegravning av mänskliga kvarlevor har varit en särskilt viktig, symboliskt och känslomässigt starkt laddad fråga, som idag är mycket aktuell i stora delar av världen. Samtidigt är forntida gravar, och kvarlevor efter begravda individer, ett mycket viktigt arkeologiskt källmaterial, som kan berätta mycket om de dåtida människornas levnadssätt, kost, hälsa och sociala, kul-

turella och religiösa förhållanden. Repatrierings- och återbegravningsdebatterna har därför ofta framställts som en intressekonflikt mellan olika grupper – exempelvis forskare och urfolksgrupper – där arkeologer, osteologer och andra forskare varit rädda för förlusten av forskningsmaterial. Även om detta naturligtvis till viss del stämmer, tror jag också att man kan se denna debatt, som utmanar och tvingar arkeologer att tänka nytt, som en möjlighet för arkeologin som ämne, vilken kan berika forskningen med nya erfarenheter och perspektiv, och nya former av samarbeten med människor utanför den akademiska världen.

Repatriering kan ses som en process, som involverar en dialog och ett utbyte av kunskap och erfarenhet mellan de olika deltagande parterna, en process som inte bara omfördelar redan existerande kunskap, utan som även kan skapa ny kunskap och förståelse bland de deltagande parterna. Repatriering handlar inte heller nödvändigtvis i första hand om äganderätt, utan kanske mer om ansvarstagande. Dessutom handlar det inte bara om materiellt kulturarv, utan även om de immateriella dimensionerna av kulturarvet, såsom symboler, språk, traditionell och lokal kunskap, vilket kan vara viktigt att tänka på även i ett arkeologiskt sammanhang.

Man kan säga att kraven från olika grupper utanför den akademiska sfären har tvingat arkeologer att inse att det finns olika sätt att relatera och anknyta till historien och förhistorien, och lämningarna från dessa perioder. Arkeologer och andra forskare har tvingats att förhålla sig till och, åtminstone delvis, ompröva hur man gräver ut, dokumenterar, analyserar, studerar, förvarar och ställer ut mänskliga kvarlevor. I mångt och mycket handlar det om rätten till kulturarvet och historien, och vem som har rätt att beskriva, definiera och kontrollera kulturarvet och historien.

Trots att frågor om repatriering och återbegravning har diskuterats under lång tid i stora delar av världen, exempelvis i USA och i Australien, så har dessa frågor, tills alldeles nyligen, inte uppmärksamats och diskuterats i någon större utsträckning bland arkeologer i Sverige. Ändå har frågeställningarna om repatriering av samiskt kulturarv aktualiserats i olika sammanhang

under flera år i de nordiska länderna.¹ Tidigare har en av de mest uppmärksammade frågorna handlat om de samiska trummorna, vilka beslagtogs av den svenska staten under 1600- och 1700-talen som del av missionen i Sápmi och kampanjerna mot förkristna samiska trosuppfattningar och rituella praktiker. De trummor som överlevt till vår tid, och som nu ingår i museisamlingar i Sverige och i andra länder, har blivit en viktig symbol för samisk identitet, kultur och historia, en symbol för tiden före koloniseringen och missioneringen, och har varit ett huvudfokus i återförandedebatten. Men det mest omdebatterade och kontroversiella ämnet under senare tid har varit det skelettmateriel som idag förvaras i museer och arkiv i Sverige.

I Sverige har det hittills endast förekommit ett fall av en genomförd, avsiktlig återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor. Det gäller den så kallade Soejvengelles, eller Skuggmannens, grav i Tärna socken i Västerbottens län. Graven undersöktes 1950 av Ernst Manker från Nordiska museet i Stockholm. En del av benen från den begravde mannen fördes till Nordiska museet för vidare analyser. I samband med utgrävningen lovade Manker skriftligen i ett brev att benen skulle återföras till sin plats efter analyserna, vilket dock inte skedde. Den lokala sameföreningen som engagerat sig för att löftet om återbegravning skulle uppfyllas vände sig 1999 till Historiska museet, vilka med hänvisning till Mankers brev medgav att benen kunde återbegravas. År 2001 genomförde Västerbottens museum en ny undersökning av gravplatsen, och nya C-14 dateringar visade att begravningen troligen kunde dateras till 1400-talet, vilket är en mycket tidigare datering än vad som tidigare hade antagits. I oktober 2002 ägde en återbegravningsceremoni rum vid gravplatsen, och gravöverbyggnaden i form av en stenkista rekonstruerades enligt Mankers ritningar (se fig. 1).² Fallet med Soejvengelles grav visar på möjligheterna att föra en dialog och att nå överenskommer mellan lokalbefolkning och arkeologer, som kan förena vetenskapliga analyser med hänsyn till den lokala befolkningens önskemål.

Det finns även ett antal fall av repatriering från museer i Sverige som inte direkt berör den samiska kontexten. Här kan man nämna det uppmärksammade fallet med totempålen från Etnografiska museet i Stockholm, som återlämnades till sitt ursprungsområde i västra Kanada. Kraven från det lokala samhället blev början på en lång process av samarbete och utbyte av erfarenheter, som enligt museets dåvarande chef Per Kåks ledde till många oväntade positiva följder för museet.³ Ett annat fall vid Etnografiska museet gällde mänskliga kvarlevor från urfolksgupper i Australien,

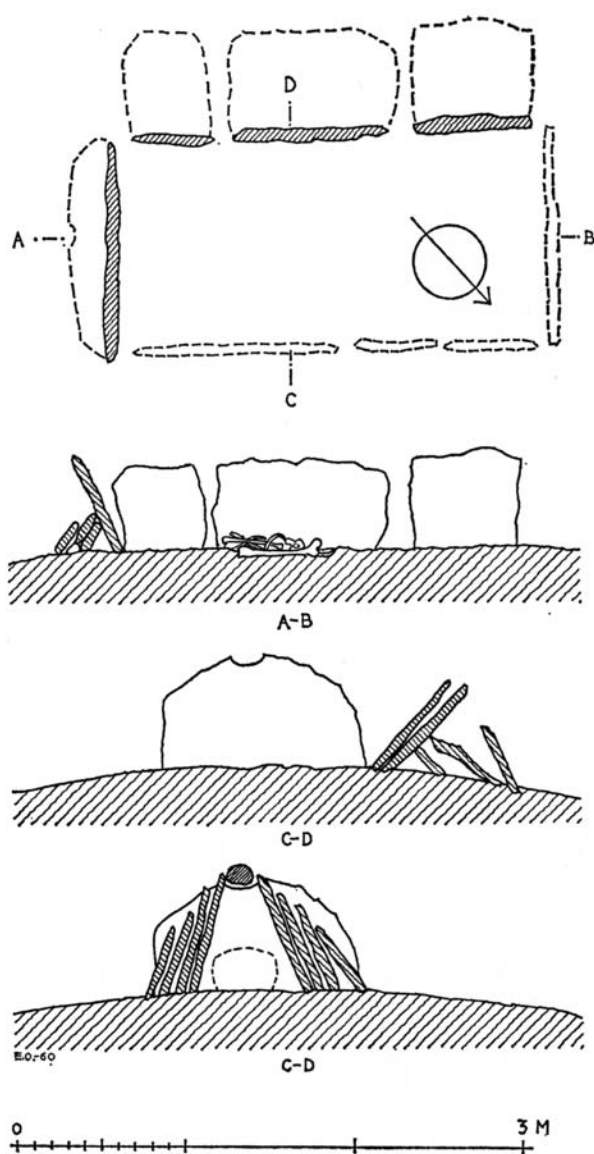

Fig. 1. En rekonstruktionsteckning av den så kallade Soejvengelles grav i Tärna socken, Västerbottens län. Graven undersöktes av Ernst Manker från Nordiska museet år 1950, och kvarlevorna efter den begravde mannen fördes till Stockholm. Drygt femtio år senare återbegravdes benen, efter en förnyad undersökning av gravplatsen. Soejvengelles grav utgör den första kända planerade återbegravningen av samiska mänskliga kvarlevor i Sverige. Idag hörs allt starkare röster som kräver återbegravning av fler samiska mänskliga kvarlevor som förvaras vid museer och institutioner i Sverige. Bild från Manker 1961:159.

som plundrats från gravar och olagligt förts ut ur landet i början av 1900-talet av svensken Eric Mjöberg, och som återlämnades från museet 2004. Mänskliga kvarlevor från Historiska museet i Stockholm har också återlämnats till urfolkssamhällen på Hawaii. Ett annat uppmärksammat fall gäller kraniet efter den judiske mannen Levin Dombrowsky, som hade avlidit i häkte i Lund i slutet av 1800-talet. Kraniet hade införlivats i den anatomiska samlingen vid Lunds universitet som ett exempel på ett judiskt kranium.

Den judiska församlingen i Malmö krävde i början av 2000-talet att Dombrowskys kranium skulle begravas, vilket Lunds universitets rektor medgav. Detta beslut gav dock upphov till starka protester från vissa forskare och till diskussioner om principerna för och konsekvenserna av repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor från universitetets samlingar.⁴

Det som på allvar startade en större och bredare debatt om repatriering och återbegravning i Sverige var ett beslut av Sametingets plenum i Sverige i februari 2007. I beslutet krävde Sametinget dels en genomgång och inventering av de olika museernas och institutionernas samlingar av samiska mänskliga kvarlevor, dels en redovisning av hur dessa samlingar har kommit till museerna och institutionerna, genom gravöppning eller på något annat sätt. Sametinget krävde också:

[...] en repatriering – återföring av de samiska mänskliga kvarlevorna. Om det inte går att identifiera skelettdelarna (de avlidnas identitet) bör Sametinget arbeta för en återföring och en värdig återbegravning i ursprungsområdena för de samiska mänskliga kvarlevorna.⁵

Efter Sametingets krav har debatten tagit rejäl fart i Sverige, med samiska politiker och aktivister, arkeologer, osteologer och museitjänstemän som deltagare. I och med att debatterna nådde massmedia – TV, radio, tidningar och Internet – spreds också debatten till större grupper i samhället. Tonläget i debatterna har stundtals varit rätt så hätskt, med många starka känslor och en hel del anklagelser. För närvarande arbetar Sametinget i Sverige också med att tillsätta ett etiskt råd, som ska bistå Sametinget med att hantera frågor om mänskliga kvarlevor.

Det finns idag flera aktuella fall av krav på repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor i Sverige, med olika museer inblandade. Den diskussion som har varit mest aktuell och laddad den senaste tiden rör de mänskliga kvarlevorna från Rounala kyrkogård, norr om Karesuando i nordligaste Sverige (se fig. 2). Gravarna på kyrkogården utgrävdes 1915 under ledning av arkeologen Eskil Olsson, på uppdrag av Anatomiska institutionen vid Uppsala universitet.⁶ Under 1990-talet flyttades en del av denna samling till Historiska Museet i Stockholm, men nyligen har det framkommit att det sannolikt finns fler kvarlevor från Rounala kvar i Uppsala universitets samlingar. Diskussionerna, som har involverat många olika aktörer, har handlat om huruvida kvarlevorna från Rounala ska återbegravas eller om de ska bevaras för framtida vetenskapliga analyser. Dessa diskussioner pågår fortfarande och utgången återstår att se.

Det har också framförts krav om återbegravning av kvarlevorna från en grav som upptäcktes och undersöktes på 1980-talet nära Frostviken i norra Jämtlands län, och som nu förvaras vid Jamtli i Östersund. Ett annat exempel som visar på behovet av diskussioner om forskningsetik i universitetsvärlden berör en sommarkurs i religionshistoria, "Fjällexkursion till samiska offerplatser", som planerades under sommaren 2007 av Uppsala universitet. Inom ramen för kursen skulle ett antal samiska offerplatser vid Torneträsk i nordligaste Sverige besökas och studeras. Man hade dock inte tagit kontakt med den lokala samebyn, och protester från samebyn och Sametinget i Sverige mot sommarkursen och bristen på information och samverkan ledde till att kursen ställdes in och att rektorn för Uppsala universitet

Fig. 2. Rounala kyrkplats norr om Karesuando, vid gränsen mot Finland. Monumentet på platsen restes 1914. År 1915 utfördes en utgrävning av kyrkogården, och de mänskliga kvarlevorna fördes till Anatomiska institutionen vid Uppsala universitet. Idag förs en debatt om de mänskliga kvarlevornas framtid: ska de återbegravas i Rounala, eller ska de fortsatt vara tillgängliga för forskning? Fotografi från Wiklund 1916.

bad om ursäkt, och därtill försäkrade sin respekt för det samiska folket och lovade att detta misstag inte skulle upprepas i framtiden.⁷

Diskussioner om arkeologisk etik

Som svar på de önskemål, krav och den kritik som förts fram av olika grupper utanför den akademiska världen har arkeologer under senare år alltmer uppmärksammat och diskuterat frågor om arkeologisk etik. Inte minst har kraven från urfolksgrupper i olika delar av världen på större inflytande och självbestämmande vad gäller kulturarv och historieskrivande, och kraven på repatriering och återbegravning, bidragit till en kritisk självreflektion bland arkeologer och andra forskare. Men även den inomvetenskapliga kritiska teoretiska diskussionen under de senaste årtiondena, som rört frågor om arkeologins mål och mening och arkeologernas roller i det nutida samhället, har haft stor betydelse.

Det finns idag en ganska omfattande samling litteratur som behandlar frågor om arkeologisk etik.⁸ Diskussionerna har omfattat en rad olika problem, såsom plundring av kulturarv och fornlämningar, plundring av skeppsvrak, krigsbyten och handel med fornsaker. Diskussionerna har också handlat om kulturarvsförvaltning och kulturella rättigheter, där just frågan om relationen mellan arkeologer och andra grupper i samhället, lokalbefolkning och i synnerhet urfolk, har varit särskilt laddad.

En rad olika professionella arkeologiska organisationer, såväl nationella som internationella, har försökt att formulera etiska riktlinjer och principer för arkeologisk forskning och verksamhet. Några av nyckelorden i dessa koder är hänsyn, respekt, samarbete och informerat samtycke. World Archaeological Congress (WAC), som är en global arkeologisk organisation, utgör en av de viktigaste aktörerna när det gäller diskussioner om arkeologisk etik och förhållandet mellan professionella arkeologer och andra grupper i samhället, inte minst lokalbefolkningar och urfolk. WAC arrangerar stora internationella arkeologiska kongresser och har varit en ledande kraft inom det internationella arkeologisamfundet för att lyfta fram vad som på engelska brukar kallas för *Indigenous archaeology*.

Vid ett möte i USA 1989 antog WAC det så kallade *Vermillion Accord*⁹, som betonar respekt för både vetenskapliga krav och krav från lokal- och urfolkssamhällen, när det gäller hantering av mänskliga kvarlevor, och som lyfter fram förhandlingar och överenskommelser som vägar framåt för att söka finna en balans mellan vetenskapliga och utomvetenskapliga krav. WAC har även formulerat fler etiska regler, bland an-

nat en etisk kod som kallas *First Code of Ethics*, vilken antogs vid ett möte i Venezuela 1990, och som innehåller ett antal principer och regler som framför allt berör förhållandet mellan professionella arkeologer och urfolksgrupper:

Principles:

1. *To acknowledge the importance of indigenous cultural heritage, including sites, places, objects, artefacts, human remains, to the survival of indigenous cultures.*

2. *To acknowledge the importance of protecting indigenous cultural heritage to the well-being of indigenous peoples.*

3. *To acknowledge the special importance of indigenous ancestral human remains, and sites containing and/or associated with such remains, to indigenous peoples.*

4. *To acknowledge that the important relationship between indigenous peoples and their cultural heritage exists irrespective of legal ownership.*

5. *To acknowledge that the indigenous cultural heritage rightfully belongs to the indigenous descendants of that heritage.*

6. *To acknowledge and recognise indigenous methodologies for interpreting, curating, managing and protecting indigenous cultural heritage.*

7. *To establish equitable partnerships and relationships between Members and indigenous peoples whose cultural heritage is being investigated.*

8. *To seek, whenever possible, representation of indigenous peoples in agencies funding or authorising research to be certain their view is considered as critically important in setting research standards, questions, priorities and goals.*

Rules:

1. *Prior to conducting any investigation and/or examination, Members shall with rigorous endeavour seek to define the indigenous peoples whose cultural heritage is the subject of investigation.*

2. *Members shall negotiate with and obtain the informed consent of representatives authorised by the indigenous peoples whose cultural heritage is the subject of investigation.*

3. Members shall ensure that the authorised representatives of the indigenous peoples whose culture is being investigated are kept informed during all stages of the investigation.

4. Members shall ensure that the results of their work are presented with deference and respect to the identified indigenous peoples.

5. Members shall not interfere with and/or remove human remains of indigenous peoples without the express consent of those concerned.

6. Members shall not interfere with and/or remove artefacts or objects of special cultural significance, as defined by associated indigenous peoples, without their express consent.

7. Members shall recognise their obligation to employ and/or train indigenous peoples in proper techniques as part of their projects, and utilise indigenous peoples to monitor the projects.¹⁰

Även det Svenska arkeologiska samfundet har formulerat en uppsättning etiska regler, som kallas för "Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis". Bland dessa regler finns två punkter som mer specifikt relaterar till urfolk och lokalbefolkning, och som därför är särskilt intressanta i det här sammanhanget:

1.8. Vid genomförande av arkeologiska projekt skall arkeologer, när så är möjligt och i enlighet med ingångna kontrakt, ta hänsyn till de ekologiska och sociala konsekvenserna av undersökningen, i synnerhet för den lokala befolkningen och/eller ursprungsbefolkningen.

1.9. Forskning som berör ett lands ursprungsbefolkning kräver särskild omtanke. Man bör samverka med den lokala befolkningen och/eller ursprungsbefolkningen i planeringen och genomförandet av projekt och erbjuda meningsfulla erfarenheter samt utbildning i arkeologi. Arkeologer bör aktivt arbeta för att utveckla lokal, regional och nationell expertis inom arkeologi.¹¹

Ytterligare en dimension i diskussionen om etiska överväganden utgörs av den internationella rätten, med ett antal internationella konventioner och deklarationer. Jag vill särskilt nämna FN:s deklaration om urfolks rättigheter, som är mycket intressant i detta sammanhang. Deklarationen antogs i september 2007 av FN:s Generalförsamling, efter mångåriga komplicerade förhandlingar. Hundrafyrtiotre länder röstade för (däribland

Sverige), elva avstod och fyra röstade emot (Australien, Kanada, Nya Zeeland och USA). Deklarationen innehåller bland annat ett flertal paragrafer som behandlar kulturarvsfrågor och kulturella rättigheter. Artikel 11 förklarar till exempel att:

1. Indigenous peoples have the right to practice and revitalize their cultural traditions and customs. This includes the right to maintain, protect and develop the past, present and future manifestations of their cultures, such as archaeological and historical sites, artefacts, designs, ceremonies, technologies and visual and performing arts and literature.

2. States shall provide redress through effective mechanism, which may include restitution, developed in conjunction with indigenous peoples, with respect to their cultural, intellectual, religious and spiritual property taken without their free, prior and informed consent or in violation of their laws, traditions and cultures. (Article 11, UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)

Artikel 12 fastslår vidare att:

1. Indigenous peoples have the right to manifest, practice, develop and teach their spiritual and religious traditions, customs and ceremonies; the right to maintain, protect, and have access in privacy to their religious and cultural sites; the rights to the use and control of their ceremonial objects; and the right to the repatriation of their human remains.

2. States shall seek to enable the access and/or repatriation of ceremonial objects and human remains in their possession through fair, transparent and effective mechanisms developed in conjunction with indigenous peoples concerned. (Article 12, UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)

Deklarationen innehåller sålunda tydliga ställningstaganden för urfolks rätt till repatriering av bland annat mänskliga kvarlevor. Frågan är förstås vad denna deklaration betyder, eller borde betyda, för hanteringen och förvaltningen av det samiska kulturarvet i Sverige. Det är en fråga som måste beaktas närmare av myndigheter och organisationer i Sverige i framtiden.

Avslutning

Det finns naturligtvis en lång rad kritiska aspekter när det gäller formulering och tillämpning av etiska regler och principer inom arkeologin som behöver uppmärks-

sammas och diskuteras. Att tillämpa sådana principer och riktlinjer i praktiken, i den mångfacetterade, komplicerade och föränderliga verkligheten, är en stor utmaning. Varje situation är i själva verket unik, och måste ses i sin specifika kontext, vilket gör det svårt att finna generella, allomfattande principer som täcker in alla möjliga situationer och olika eventualiteter.

Tolkningen och förståelsen av de olika reglerna och principerna är inte heller helt okomplicerade. Vad betyder egentligen begrepp som "respekt" och "hänsyn"? Och vad är egentligen ett lokalsamhälle? Det är också vanligt att det finns olika åsikter, värderingar och intressen inom en och samma grupp – till exempel bland arkeologer eller samer i Sverige. Hur ska man då förhålla sig till dessa olika åsikter och intressen? Vem får bestämma, och vem får representera gruppen?

För att etiskdiskussionerna inom arkeologin ska bli meningsfulla så bör de vara en integrerad del av den arkeologiska forskningsprocessen i stort. Etiska överväganden behöver ske under hela forskningsprocessen, från planeringsstadiet, via genomförandet till redovisningen av resultat och publiceringen. Man får inte heller glömma bort maktaspekten, som alltid finns närvarande i samarbetsprojekt. Vem är det som tar initiativet till forskningen, vem är det som styr projektet under planerings- och utförandefaserna, och vilka röster är det som får komma fram i publikationerna efter det att projektet är slutfört? Det handlar även om politik, om att ta ställning för eller emot, att vilja något. Här kommer vi in på en annan, större frågeställning som handlar om forskarens samhällsengagemang, om forskaren som

samhällsaktör och aktivist. Hur ska vi förhålla oss till det? Var går gränserna för vad som är ett acceptabelt engagemang från forskarens sida?

När det gäller samlingarna med samiska mänskliga kvarlevor och den framtida hanteringen av dessa samlingar, är den historiska bakgrunden mycket viktig och måste tas på stort allvar. Det gäller den allmänna historien, den koloniala historien, vilken inte till fullo har erkänts i Sverige, och forskningshistorien med dess mörkare sidor i form av rasbiologisk forskning och utgrävningar eller plundringar av gravar i jakten på äkta samiska skelett och skallar, men även hur man framställt den samiska befolkningen och samisk historia i forskning och utställningar. Det finns också en hel del vittnesmål om protester och motstånd mot gravöppningar och gravplundringar från den lokala samiska befolkningen i en del situationer, vilka även inkluderar berättelser från forskarna själva.¹² Enligt min mening behöver den här historien undersökas och analyseras närmare i Sverige.

Jag tror också att det skulle finnas mycket att vinna på att jämföra kunskaper och erfarenheter internationellt, mellan de nordiska länderna men också i ett större internationellt perspektiv. Såväl i Norge som i Finland har det förekommit fall av återbegravning, och särskilda arrangemang för förvaltning av samiskt kulturarv och förvaring och studier av samiska mänskliga kvarlevor har inrättats. Vilka lösningar och överenskommelser har man uppnått? Vad har fungerat bra, och vad har fungerat mindre bra?

De frågor som jag har diskuterat i den här artikeln

En samling av renhorn vid ett övergivet sameviste. De är tillsynes helt övergivna men förekommer för 'den lokala samiska befolkningen' i en klar kontext. Att föra dem från platsen vore i högsta grad oetiskt utifrån det lokala perspektivet!

är dock inte relevanta endast när det gäller samisk förhistoria och samiskt kulturarv, eller andra urfolks förhistoria och kulturarv. Respekt och förståelse för de människor som på olika sätt berörs av den arkeologiska forskningen är något som borde vara av stor betydelse för all arkeologisk verksamhet, inte enbart sådan som berör urfolksgrupper. Det handlar om att söka finna en balans mellan vetenskapliga krav och krav från det omgivande samhället, och att inse att arkeologin är en del av samhället i stort.

En viktig väg framåt tror jag kan vara att ta upp etiska frågeställningar och att problematisera etiska dilemman och överväganden, som man som arkeolog kan komma att ställas inför i yrkeslivet, redan tidigt under universitetsutbildningarna, och att även anordna utbildningar i etiska frågeställningar för yrkesverksamma. Det finns också ett stort behov av att skapa rum där arkeologer, allmänheten och olika grupper som berörs av forskningen kan mötas och söka skapa en grund för en verklig dialog. Jag är övertygad om att det finns en stor potential för ny kunskap och ny förståelse, för alla parter, i försöken att samarbeta och samverka mellan professionella arkeologer och andra grupper i samhället. För att detta ska kunna ske krävs det att arkeologin öppnar upp sig mot samhället med dess mångfald av röster och erfarenheter, men även att arkeologerna försöker nå ut till allmänheten med sin forskning och försöker förklara vad som är viktigt och väsentligt med denna forskning. För arkeologin och för arkeologerna är detta en utmaning och en stor möjlighet.

Referenser

- Berggren, Åsa, 2005. "Repatriering på gott och ont – debatt om utlämning av benmaterial", *Fornvännen* 100(4):281–3.
- Broadbent, Noel D., 2004. "The ethics of collaborative research in Sweden. Finding common ground with local and indigenous people", s. 87–98 i *Swedish Archaeologists on Ethics*. Red. Håkan Karlsson. Bricoleur Press, Lindome.
- Duoddaris 2002 = *Vem äger kulturarvet? Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Äjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6–8 juni 2000*. Duoddaris 20. Äjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Edbom, Gunilla, 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*. Äjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Fforde, Cressida, Hubert, Jane & Paul Turnbull (red.), 2002. *The Dead and their Possessions. Repatriation in principle, policy and practice*. One World Archaeology 43. Routledge, London & New York.
- Hamilakis, Yannis & Philip Duke (red.), 2007. *Archaeology and Capitalism – From Ethics to Politics*. One World Archaeology 54. Left Coast Press, Walnut Creek, CA.
- Harlin, Eeva-Kristiina, 2008. *Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage. Projektet Interreg IIIA Slutrapport*. Siida Sámi Museum, Inari.
- Heinerud, Jans, 2002. *Rapport över arkeologisk undersökning av samisk grav, RAÄ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Västerbottens län*. Opublicerad rapport. Västerbottens museum, Umeå.

Heinerud, Jans, 2004. *Rapport över återbegravning av skelett, RAÄ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Västerbottens län*. Opublicerad rapport. Västerbottens museum, Umeå.

Heinerud, Jans, 2002–04. *Soejvengelle. Rapport över arkeologisk undersökning av samisk grav samt återbegravning av skelett, RAÄ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Västerbottens län. Arkeologisk rapport*. Västerbottens museum/Uppdragsverksamheten.

Karlsson, Håkan (red.) 2004. *Swedish Archaeologists on Ethics*. Bricoleur Press, Lindome.

Kåks, Per, 2002. "Vem tillhör kulturarvet? Funderingar kring ägande och förfogande", s. 109–112 i *Vem äger kulturarvet? Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6–8 juni 2000*. Duoddaris 20. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.

Manker, Ernst, 1961. *Lappmarksgravar: dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna*. Acta Lapponica 17. Nordiska museet, Stockholm.

Nilsson Stutz, Liv, 2007. "Vem äger kulturhistorien?", *Tvårsnitt*, 1:10–13.

Nilsson Stutz, Liv, 2009. "Archaeology, identity, and the right to culture – Anthropological perspectives on repatriation", *Current Swedish Archaeology*, vol. 15–16:157–172

Ojala, Carl-Gösta, 2009. *Sámi Prehistories – the politics of archaeology and identity in northernmost Europe*. Occasional Papers in Archaeology 47. Uppsala universitet, Uppsala.

Renfrew, Colin, 2000. *Loot, legitimacy and ownership: the ethical crisis in archaeology*. Duckworth, London.

Sametinget 2007 = Sametinget, Sammanträdesprotokoll 2007:1, Sammanträdesdatum 2007-02-20–22, Lycksele. Sametingets kansli, Kiruna.

Scarre, Chris & Geoffrey Scarre (red.) 2006. *The Ethics of Archaeology – Philosophical Perspectives on Archaeological Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.

Stångberg, Andreas, 2005. "Soejvengelle – en samisk grav i Vapsten", s. 40–56 i *Efter förfädernas sed. Om samisk religion*. Red. Åsa Virdi Kroik, Boska, Göteborg.

Wiklund, K.B., 1916. *Rounala kyrka*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Zimmerman, Larry J., Vitelli, Karen D. & Julie Hollowell-Zimmer (red.) 2003. *Ethical Issues in Archaeology*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA.

Internetkällor

Svenska arkeologiska samfundet = http://www.arkeologiskasamfundet.se/025_praxis.html

WAC Codes of Ethics = http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/about_ethi.php

Slutnoter

1 Se t.ex. Duoddaris 2002; Edbom 2005; Nilsson Stutz 2007, 2009; Harlin 2008.

2 Manker 1961; Heinerud 200–04; Stångberg 2005.

3 Kåks 2002.

4 Se Berggren 2005.

5 Se Sametinget 2007.

6 Wiklund 1916.

7 Se vidare Ojala 2009:256ff.

8 Se t.ex. Renfrew 2000; Fforde *et al.* 2002; Zimmerman *et al.* 2003; Karlsson 2004; Scarre & Scarre 2006; Hamilakis & Duke 2007.

9 WAC Codes of Ethics

10 WAC Codes of Ethics

11 Svenska arkeologiska samfundet; jfr Broadbent 2004.

12 Se vidare Ojala 2009.

Om behandlingen av informanter förr i tiden

— Exemplet dialektinspelningar

GUSTAV BOCKGÅRD, SVENSKA AKADEMIEN & INSTITUTIONEN FÖR NORDISKA SPRÅK, UPPSALA UNIVERSITET, UPPSALA

Akademisk dialektforskning har historiskt sett oftast varit en bakåtblickande verksamhet. Forskarna har utgått från språkhistoriska frågeställningar, och de har betraktat vissa dialekter som en sorts frusna kvarlevor av forna tiders språkbruk.¹ Många ord och grammatiska mönster som en gång har (eller antas ha) funnits mer allmänt i det svenska (nordiska) språkområdet men som inte har bevarats i det moderna standardspråket (rikssvenskan) eller finns belagda i historiska skriftliga källor, har levt kvar i de traditionella dialekterna. Genom att studera dialekter har språkforskare kunnat belägga dessa i övrigt inte längre brukade uttryck och utnyttjat beläggen för att beskriva svenska språkets utveckling över tiden.

Utifrån hur många icke-standardspråkliga ålderdomligheter som förekommer i olika orters dialekter har dialekterna bedömts och etiketterats av forskarna. Dialekter i t.ex. övre Dalarna och övre Norrland har beskrivits som ”ålderdomliga”, ”konservativa” etc. Dialekter som har givits en sådan etikett har traditionellt varit i fokus i den dialektologiska och språkhistoriska forskningen, i betydligt högre grad än dialekter som mer påminner om standardsvenskan. Frånvaro av standardspråksdrag i en dialekt har många gånger setts som en positiv egenskap i sig, och har lett till att ”ålderdomliga” dialekter ofta har betraktats som något ”finare” och ”märkvärdigare” än andra.²

Ett mycket flitigt brukat begrepp inom den traditionella dialektforskningen är ”genuin dialekt”. Med detta menar man språkbruk på en ort som är i stort sett opåverkat av standardspråket. På en glidande skala har en hel språkgemenskap eller en enskild individs språkbruk kunnat beskrivas som mer eller mindre genuint utifrån kunskaper och föreställningar om hur dialekten talades förr i tiden (under andra hälften av 1800-talet, för att ange en ungefärlig tidpunkt). I bakgrunden finns tanken att den ”genuina dialekten” är ett slags slutet, statiskt, logiskt sammanhängande språkssystem – ett visst sätt att bruka språket som anses vara ålderdomligare och mer knutet till den lokala orten än andra sätt är. Med hjälp av begreppet har forskarna pekat ut en tidpunkt ur historien då ortens talspråk var genuint,

oförstört av den väldiga samhällsomvandlingen – urbaniseringen, industrialiseringen m.m. – som därefter har skett.³ Det senaste seklets språkutveckling har beskrivits som ett gradvis fjärande från det genuina och ett närmande mot det standardspråkliga, nationellt utjämnade.

Allt talar dock för att den genuina dialekten i hög grad är en forskarkonstruktion, en mycket kraftig generalisering och idealisering av det faktiska språkbruket. Alla språkliga ”system” har ständigt varit i rörelse, under utveckling. Det har aldrig funnits ett enhetligt sätt att tala en dialekt; exempelvis har det förmodligen alltid funnits en socialt betingad språklig variation mellan olika människor. Unga har talat något annorlunda än gamla, och mäns språk har i vissa avseenden skilt sig från kvinnors. Språkliga uttryckssätt har i alla tider varit ett medel att skapa en identitet och markera en gruppstillhörighet, en metod att signalera att man har en viss bestämd livsstil och vissa värderingar, samt att man tillhör (eller vill tillhöra) vissa sociala grupper och inte andra. Att en trakts dialekt genom historien har utvecklats på ett visst sätt handlar inte bara, eller förmodligen ens speciellt mycket, om att någon sorts ”språklagar” driver ”språkssystemet” i en viss riktning, såsom språkhistoriker ofta har framställt saken. Det kan även handla om att invånarna i socknen X vill markera sin tillhörighet till just den socknen och sin icke-tillhörighet till grannsocknen Y. Det handlar också om att varje ungdomsgeneration vill skapa sig sin egen identitet och inte låta som sina föräldrar. Att dialekterna har utjämnats särskilt kraftigt under just de senaste decennierna handlar till viss del om att många människor inte längre identifierar sig lika starkt med sin födelseby, födelsesocken eller sitt födelselandskap.⁴

Variationer i språkbruket finns absolut inte heller bara mellan individer. Också enskilda individer uttrycker sig på olika sätt i olika situationer.⁵ Föreställningen om ett fast språkssystem – en viss uppsättning ord som uttalas, böjs och kombineras enligt fasta, statiska regler – är alltid en förenkling och idealisering av den komplexa språkliga verkligheten, egentligen oberoende av om man avser att beskriva språkbruket på en viss ort eller för en enskild person.

Sven Persson, Seltjärn, Ångermanland, intervjuas av dialektforskaren Karl-Hampus Dahlstedt. Foto: Torsten Ordéus 13 juli 1960. Kopia från Institutet för språk och folkminnen i Uppsala. Neg. nr 8556. Acc. nr. 24480 K-H Dahlstedt, Ångermanland..

Dialektinsamling – och för den delen traditionsinsamling generellt – har i mycket hög utsträckning handlat om att försöka dokumentera det som har ansetts vara ålderdomligt och ”genuint”. Sådana språkliga uttryck som inte har uppfattats leva upp till dessa krav har heller inte ansetts vara av speciellt stort intresse.⁶ Att dokumentera standardsspråksnära och på andra vis moderna uttryck har något tillspetsat uttryckt inte ansetts vara en uppgift för dialektologin, oberoende av om de kan knytas till en viss geografisk ort. Även om det självfallet finns undantag, har traditionella dialektologer som sagt oftast tittat bakåt, och behandlat samtida språkfenomen styvmoderligt.

De statliga dialektarkiv som finns i Sverige innehåller enormt stora samlingar. Vad som enligt min mening är mycket viktigt att förstå om man i dag ska använda sig av arkivmaterialen i sin forskning, är att insamlandet i hög grad har varit styrt av ideologiska föreställningar och vissa bestämda vetenskapliga frågeställningar.⁷ Det är ingen slump att vissa saker finns i riklig mängd i arkiven och andra nästan inte alls. Vissa geografiska områden är betydligt bättre täckta än andra, och vad gäller städernas språk så är dokumentationen i många fall närmast obefintlig.

Allmänt om dialektinspelningar

Ett vanligt sätt att dokumentera dialekt har varit att göra ljudinspelningar av talare. Denna verksamhet var

förr i tiden motiverad och starkt påverkad av samma ideologier och vetenskapliga perspektiv som andra insamlingsmetoder.⁸ Man prioriterade att spela in äldre personer, inte sällan i åttioårsåldern, eftersom dessa ansågs representera ett äldre språkskick än yngre människor.⁹ Av samma skäl skulle sagespersonerna helst bo på landsbygden och vara starkt knutna till trakten i den meningen att de hade arbetat (t.ex. med jordbruk) där de också bodde och över huvud taget varit relativt stationära under sina liv. Många av de inspelningar som har gjorts kan närmast beskrivas som räddningsaktioner för att hinna dokumentera de ”genuina dialekterna” innan det var för sent.

Rent praktiskt gick det allt som oftast till så att professionella dialektinsamlare, vanligen en ljudtekniker och en samtalsledare, åkte hem till sagespersonen. Man befann sig alltså i en för sagespersonen hemtam miljö, där ett arrangerat samtal mellan samtalsledaren och sagespersonen spelades in på skiva eller band. Samtalet tog normalt formen av en intervju, där samtalsledaren (intervjuaren) ställde frågor. Det uttryckliga ideal som de flesta insamlare strävade mot var dock att sagespersonen hellre skulle berätta utförligt och rätt fritt kring det ämne som en fråga aktualiserade än bara svara på själva frågan. Intervjuaren skulle tala så lite som möjligt under inspelningen.¹⁰

Insamlarna tänkte sig att det skulle främja ett vardagligt språkbruk om intervjuoffren var bekväma, av-

Arkivarbetarna Johan Götling, Lars Levander och Ella Odstedt vid Dalmålsordbokens skåp vid dåvarande Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Okänd fotograf, mars 1940. Kopia från Institutet för språk och folkminnen i Uppsala. Neg.nr 9419. Acc.nr 28540 Götling, Uppland.

slappnade och inte upplevde sig vara så styrda. Man förmodade alltså att detta ökade chansen att sagespersonen skulle använda samma dialektala uttryck som när han eller hon talade med exempelvis sina nära anhöriga. I de skrivna rekommendationer till intervjuare som dialektarkiven har utformat sägs därför att intervjuaren bör verka för att få sagespersonen att känna sig avslappnad och vänskapligt inställd.¹¹

Strävan efter att få sagespersonerna att känna sig bekväma inför situationen har fått en konsekvens som för en sentida betraktare ter sig som etiskt förkastlig. Insamlarna informerade nämligen i många fall inte sina sagespersoner ordentligt om vad hembesöket gick ut på. Den mest extrema formen av smusslande var att man gömde mikrofonen eller ljög om dess funktion. Sagespersonerna har i dessa fall således över huvud taget inte förstått vad som har hänt. Den mycket flitige dialektintervjuaren, tillika arkivchefen, Folke Hedblom (1908–2002) uttryckte sig på följande sätt år 1950 då han i ett sammanhang redogjorde för den tidiga inspelningsverksamheten i Sverige: "under gynnsamma förhållanden kan man göra en upptagning utan den talandes vetskap".¹² Vi bör särskilt lägga märke till att den hemliga inspelningen här till och med beskrivs som ett ideal. Själva

hemlighållandet var uppenbarligen ingenting man behövde smussla med i insamlarnas egna – akademiska – kretsar vid denna tid. I en elva år senare text i samma ämne skriver Hedblom att det i de flesta fall är onödigt att gömma mikrofonen eftersom de flesta sagespersoner talar avslappnat i vilket fall som helst.¹³ Dock finns det vissa individer som är rädda för mikrofoner, och i fall som dessa menar författaren att det är nödvändigt att försöka hemlighålla att en inspelning äger rum.

Det är även så att i många fall där inspelningen inte har hemlighållits har sagespersonen ändå varit mycket dåligt insatt i vad det hela går ut på, vilket dåtidens insamlare inte betraktade som någon nackdel i sammanhanget.¹⁴ Sagespersonen hade kanske aldrig upplevt ljudinspelning tidigare och hade ingen uppfattning om dess konsekvenser, i synnerhet inte att hennes eller hans berättelser skulle sparas i ett offentligt arkiv i princip för all framtid. Att märka är även att man fortfarande i början av 1980-talet, då hemliga inspelningar var helt uteslagna av etiska skäl, rekommenderade att man som intervjuare håller tyst om att det är just dialekten som intresserar.¹⁵ Sett ur det nutida forskarsamhällets perspektiv är också detta ett etiskt oacceptabelt smusslande.

Exempel från intervjuer

Ett ideal var alltså att sagespersonen skulle tala avslappnat under intervjun med så lite inblandning från intervjuaren som möjligt. Tala fritt är stort – men tala rätt är större, skulle man dock kunna hävda. Om en sagesperson släpptes fri att tala helt spontant utifrån stundens ingivelser, fanns förstås också risken att denne betedde sig på ett sätt som var oönskat av dialektinsamlarna. En variant av ”olämpligt” beteende var att han eller hon gled in på ett samtalsämne som av någon anledning bedömdes vara ointressant eller t.o.m. opassande.¹⁶ En annan variant, som jag tänker fördjupa mig i här, var att sagespersonen inte använde de ”genuina” dialektuttryck som insamlarna på förhand hade hoppats på eller förväntat sig.

Jag har lyssnat på en stor mängd dialektintervjuer. Det som har frapperat mig mest är nog att intervjuarna i så hög grad agerade verbalt i samtalen just för att få sagespersonerna både att tala dialektalt i allmänhet och att producera vissa bestämda uttryck. Detta kom till uttryck på en mängd olika sätt. Inte sällan utvecklades replikskiftena till en sorts frågesport, där intervjuaren ställde enkla frågor som han uppenbarligen visste det ”rätta” svaret på. Ibland lämnade intervjuaren helt enkelt en ”lucka” som sagespersonen förväntades fylla i, som i följande autentiska exempel:¹⁷

Intervjuaren: *potatisen dä kalla en för [frågande ton]*
 [kort paus]
Sagespersonen: *jolpära*
Intervjuaren: *juss dä*

En annan ganska vanlig händelse var att intervjuaren gav beröm då sagespersonen sade någonting ”bra”.¹⁸ Beröm användes nog särskilt i situationer där intervjuaren blev positivt överraskad av sagespersonens språkbruk, t.ex. om den senare använde ett ”ålderdomligt” uttryck som den förre var bekant med tack vare sina språkhistoriska och dialektologiska kunskaper men som han inte trodde var i bruk i trakten längre.

Mycket vanligare än jag trodde innan jag började forska i ämnet var emellertid också ”motsatsen”, d.v.s. att intervjuaren gav sagespersonen en uttrycklig tillrättavisning då han eller hon inte talade ”tillräckligt dialektalt”. Ett belysande exempel på detta finns i en intervju där sagespersonen vid två tillfällen i ganska tät följd säger *åtta* i stället för *ätte*, som är den traditionella talspraksformen av räkneordet i denna del av Sverige. Detta föranleder intervjuaren att säga: *nu ska vi prate dialekt Stureson* (kort paus) *gammeldags* (kort paus) *prata nu enkelt*. Med andra ord definierar han formen

åtta som ”icke-dialektal” och därför inte önskvärd i inspelningen. Vidare förmedlar han sin egen uppfattning om vad som tvärtom är dialektalt språkbruk. Att tala dialekt innebär för honom dels att tala såsom man gjorde förr i tiden, dels att tala *enkelt*, vilket jag har tolkat ungefär som ’okonstlat’. Att dessa båda ideal kan vara svårförenliga för en enskild sagesperson, tycks inte ha föresvävat intervjuaren. Det är ju på inget sätt säkert att en viss persons mest vardagliga och ”okonstlade” språkbruk överensstämmer med ortens traditionella (kanske delvis utdöda) dialekt (och ännu mindre med forskarsamhällets föreställning om densamma) – även om man med omsorg har valt en sagesperson som är gammal, rural och har bott på samma ort under hela sitt liv. Intressant i detta sammanhang är att sagespersonen i vårt exempel genomgående sade *åtta* samtidigt som han i övrigt brukade många traditionella dialektala former under intervjun. Detta indikerar att *åtta* ingick i hans egen individuella dialekt (hans idiolekt), vilket i sin tur skulle innebära att just en ”förkonstling” skulle till för att han skulle kunna säga *ätte*.

I ett i viss mån likartat exempel med en annan intervjuare och sagesperson använder den sistnämnde vid ett tillfälle i inspelningen standardspraksformen *ålen*. När han sedan försöker fortsätta sin påbörjade fiskehistoria blir han nästan genast avbruten av intervjuaren som frågar: *sa di ålen förr*. Återigen har vi alltså att göra med ett ifrågasättande av att sagespersonen har uttryckt sig lämpligt, som baseras på intervjuarens kunskaper eller förmodanden om hur man talade förr och hans förväntan eller önskan om att sagespersonen i möjligaste mån ska bruka detta ”konservativa” språk under inspelningen. I nästa fas i samtalet bekräftar sagespersonen intervjuarens antagande att *ålen* inte är ett ”genuint” uttryck då han säger: *åarn sa di (mest)*.¹⁹ Han visar alltså följsamhet gentemot sin samtalspartner genom att producera det ”korrekta”, dialektala uttrycket *åarn*. Trots detta bemöts han av en rätt skarp tillrättavisning, genom att intervjuaren bl.a. säger: *då säger vi (väl) så då och vi tal(a) väl riktigt vardasspråk nu*.²⁰ Ännu en gång ser vi hur en intervjuare kopplar begreppet dialekt inte bara till ålderdomligt utan också till vardagligt språkbruk. En konsekvens av tillrättavisningen är att sagespersonen hamnar i försvarsställning. Han levererar i den samtalsfas som följer en längre förklaring till varför det är svårt för honom att tala den ”gamla” dialekten. Indirekt försvarar han härigenom sitt språkliga ”snedsteg”. Först efter denna förklaring återupptar han sin oavslutade, avbrutna berättelse om ålfiske.

De senaste båda exemplen som jag har anfört belyser att intervjuerna ur insamlarnas perspektiv hade

ja ä inte lessen för te dö, ja ha inte
jört nom männske no(4). Ällri ha - a
vate straffen i helle mäte liv, trätet (näa)
så hög äller,

Th: Nä, dä ä brä.

TA: Pällo^{näa} inte dä minnste (näa) förséele P = aldrig.
ha - a hätt (nä), så - a har jüget på mäte
sämve (näa) sam grämmer mä^(inte ett tj...) inte ett dugg
(näa), inte ((dä ä brä dä)), näj. A när
en här - et så ställt här i livet, dä
här en ju natulitvis inget annat ä
känke (nä), et klut (nä). Di ska bört L.
Dä finns ju inge männske sam a(4) evärdeli
(nä). Ällri (- - -). Ja får tache lüd
för att ja ha fäto leve en så
lång ti (ja, jaa) ä utvärke så mycke, & menar tyd-
säm (ja) ha jört, ja ha (- född) äpp
säl stycken päjke (jälä); i tredöm (trädöm)
ä elände ha(4) - - - ussj, ha(4) - - - ja
kan ligge här ä känke på så ille
ja fäto färt (jälä) i min (-) (jälä). Här ä ev. 'ti'
här va & dö (m. län dftongering, följd av län skvater).

Avsnitt ur en transkription av en dialektintervju gjord i Tryserums socken, Småland 1953. Transkriptör: Per Aggemark. Kopia från Institutet för språk och folkminnen i Uppsala.

två olika mål som i vissa lägen kunde vara problematiska att förena. Å ena sidan förväntades sagespersonen tala avslappnat och utförligt om de ämnen som aktualiserades. Idealt skulle intervjuaren spela en passiv och undanskynd roll i samtalet. Å andra sidan fanns ett tydligt fokus hos de flesta intervjuare på språkets uttryckssida, på språket som ett strukturellt fenomen. Detta fokus föranledde ett mer aktivt agerande från intervjuaren, som ofta startade metaspråkliga diskussioner kring anmärkningsvärda uttryck som samtalspartnern hade använt och ibland gav partnern en tillrättavisning då denne hade yttrat något som inte levde upp till intervjuarens föreställning om den "genuina dialekten".²¹ Båda dessa ageranden ledde ofta till att en pågående berättelse (tillfälligt eller definitivt) avbröts. Att bli avbruten eller ifrågasatt kunde också inverka negativt på sagespersonens villighet att berätta eller på andra sätt försämrat samtalsklimatet.

Diskussion

Vad de anförda exemplen från dialektintervjuer visar oss är inte minst att intervjuaren hade mycket stor makt att styra samtalen. Denna makt kan de individer som står i fokus sägas ha tagit sig genom att de gjorde anspråk på den, genom att de agerade maktfullkomligt. Den kan också sägas delvis ha emanerat ur kommunikationssituationen som sådan. Med det senare avser jag att då för mer än ett halvsekel sedan en person från de breda folklagren mötte en högutbildad akademiker med en "fin" titel som också kanske antogs utgöra någon sorts myndighetsperson, blev konsekvensen närmast oundvikligen den att den förre lät sig underordnas och styras av den senare. Inspelningen kom också till på intervjuarens initiativ, och då sagespersonen valde att låta sig intervjuas (vilket alla alltså tyvärr inte aktivt hade valt) valde han eller hon samtidigt att i praktiken acceptera att det var intervjuarens spelregler som skulle gälla.

Gustav Bockgård föreläsande inför ett uppmärksamt auditorium under seminariet.

Ett sätt på vilket maktasymmetrin mellan samtalets parter kunde komma till uttryck var att intervjuaren bestämde vad som var "rätt" respektive "fel" att säga. Denna kommunikativa grindvaktfunktion gällde inte minst sagespersonens bruk av enskilda språkliga uttryck. I de mest extrema fallen möttes sagespersonen av en direkt tillrättavisning då han eller hon enligt intervjuarens uppfattning inte talade tillräckligt dialektalt.

Alla människor är förvisso barn av sin tid, formade av de sociala sammanhang i vilka de ofta vistas. Såsom jag beskriver ovan fanns det ideologiska och forskningsfrågerelaterade förklaringar till varför intervjuarna betedde sig som de gjorde. Förklaringarna utgör för mildrande omständigheter, men ursäktar enligt min uppfattning inte de direkta och ofta rätt ohövliga tillrättavisningar som vissa sagespersoner fick ta emot. Vad intervjuarna borde ha tänkt på var att sagespersonerna ställde upp (utan betalning) för intervjuarna (som normalt fick betalt) och för hela forskarsamhället, och besvarade frågorna välvilligt och efter bästa förmåga och även på andra sätt ansträngde sig för att vara insamlarna till lags. Att trots detta välvilliga tillmötesgående bli beskylld för att bruka språket på ett opassande sätt måste nog beskrivas som en form av kränkning.

Intervjuarens agerande som språkdomare är anmärkningsvärt även ur en annan synvinkel. Det var ju nämligen sagespersonen som var den egentliga experten, den faktiska dialektalaren, fast förankrad i inspelningsortens kultur och språkbruk. Genom att ifrågasätta vissa språkliga uttryck (och inte ifrågasätta alla andra

saamt starkt styra samtalet på andra vis, var det när allt kom omkring i hög grad intervjuaren som avgjorde vad som sades på skivan eller ljudbandet. I slutändan var han (eller i undantagsfall hon) därför även med och *konstruerade* sagespersonens, och därigenom indirekt ortens, dialekt. En likartad konstruerande, normaliserande och idealiserande funktion fyllde andra typer av dialektinsamlare och även de anställda vid arkiven som bearbetade de inkomna materialen.²²

Smått paradoxalt har samtidigt ansvaret för det sagda i en inspelning helt och hållet lagts på sagespersonen. Materialet har ofta betraktats som någon sorts neutral och objektiv inspelning av (dialekt)talaren *NN*, och inte som en intervju i hög grad styrd av den professionella företrädaren. Den traditionella dialektforskaren har lagt i stort sett allt fokus på sagespersonens (och inte på intervjuarens) yttranden, som om de förekom i ett (socialt, ideologiskt och vetenskapshistoriskt) vakuum.

Det är slutligen värt att nämna att det i den traditionella dialektintervjupraxisen – och i det äldre traditionsinsamlandet över huvud taget – gjordes en skarp åtskillnad mellan forskningssubjektet och forskningsobjektet. Subjektet styrde enväldigt över sin egen forskning avseende perspektiv, frågeställningar, val av material etc. Sagespersonen var ett rent objekt, i stort sett ointressant som individ betraktad, som utnyttjades för att få fram dialektologiskt och etnologiskt intressant information.²³ Hans eller hennes personliga perspektiv, värderingar, intressen etc. påverkade i stort sett inte alls forskningsprocessen och de slutliga forskningsresultaten.

Referenser

- Bandle, Oskar, 1997. "Dialektologi och språkhistoria", s. 31–46 i *Nordiska dialektstudier. Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen. Sigtuna 17–21 augusti 1994*. (Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet genom Dialektenheten i Uppsala A:27.) Red. Maj Reinhammar. Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala.
- Benson, Sven, 1981. "Juridiska och etiska problem i samband med talspråksundersökningar". *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 104:82–86.
- Bergfors, Erik Olof, 1982. "Dialektinsamling", s. 80–91 i *Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder*. Red. Mats Thelander. Studentlitteratur, Lund.
- Bockgård, Gustav, 2010a. "Urspårat samtal. Analys av en märklig dialektinspelning." *Folkmålsstudier* 48:37–76.
- Bockgård, Gustav, 2010b. "Skapandet av den ideala dialektinspelningen", s. 67–76 i *Studier i svensk språkhistoria 10. Språkhistoria – Hur och för vem?* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 36.) Red. Erik Magnusson & Lena Rogström. Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet, Göteborg.
- Bockgård, Gustav, 2010c. "Samkonstruktioner i dialektintervjuer", s. 73–101 i *Språk och interaktion 2*. Red. Camilla Lindholm & Jan Lindström. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Helsingfors.
- Bull, Tove, 1997. "Dialektomgrepet og dialektologien i høve til språkkontaktvarietetar og beskrivelsen av dei", s. 55–62 i *Nordiska dialektstudier. Föredrag vid Femte nordiska dialektologkonferensen. Sigtuna 17–21 augusti 1994*. (Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet genom Dialektenheten i Uppsala A:27.) Red. Maj Reinhammar. Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala.
- Enger, Hans-Olav, 2007. "Begrepet 'genuin dialekt' er problematisk", s. 107–113 i *Språkets roll och räckvidd. Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology NS 42.) Red. Karin Milles & Anna Vogel. Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, Stockholm.
- Hallberg, Göran, 2006. "Arkivarie Sten-Bertil Vide berättar minnen 1983 – ett stycke lundensisk arkivshistoria". *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift*, s. 42–82.
- Hedblom, Folke, 1950. "Grammofonupptagning av dialekter och folkminnen i Sverige 1935–1950". *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 73:63–81.
- Hedblom, Folke, 1961. "The tape recording of dialect for linguistic sound archives – some experiences and views connected with recording work in Sweden". *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 84:51–100.
- Johansson, Karl G., 2000. "Den bohuslänska dialekten – fornsvenska eller gammalnorsk?", s. 236–247 i *Studier i svensk språkhistoria 5*. (Nordsvenska 11.) Red. Lars-Erik Edlund. Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet, Umeå.
- Lilja, Agneta, 1996. *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv: ett exempel från Uppsala 1914–1945*. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala 22.) Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala.
- Nilsson, Jenny, 210. "Vad kan samtalsanalysen göra för dialektologin? – exemplet återanvändning", s. 250–259 i *Svenskans beskrivning 30*. Red. Cecilia Falk, Andreas Nord & Rune Palm. Norstedts, Stockholm.
- Ordéus, Torsten, 1981. "Ljud på band – att spela in rätt och bevara betryggande". *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 104:39–55.
- Pedersen, Inge-Lise, 2000. "Hvad er forklaringen på forklaringerne? En diskussion af sammenhængen mellem dialektologiens selvforståelse og sproghistoriske forklaringer", s. 1–24 i *Studier i svensk språkhistoria 5*. (Nordsvenska 11.) Red. Lars-Erik Edlund. Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet, Umeå.
- Pettersson, Per A., 1978. *Sjukvårdsspråk*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 63.) Esselte studium, Lund.
- Ralph, Bo, 2000. "Vanans makt i svensk språkhistoriebeskrivning", s. 360–379 i *Studier i svensk språkhistoria 5*. (Nordsvenska 11.) Red. Lars-Erik Edlund. Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet, Umeå.
- Sandström, Caroline, 2000. "Från 'svensk språkdialect' till 'svenska folkmål' ", s. 177–187 i *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626.) Red. Derek Fewster. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Thelander, Mats, 1996. "Från dialekt till sociolekt", s. 163–181 i *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 81.) Red. Lena Moberg & Margareta Westman. Norstedts Ordbok, Stockholm.

Slutnoter

- 1 Bandle 1997:38 ff., Ralph 2000:369.
- 2 Bull 1997:57, Ralph 2000:369.
- 3 Johansson 2000:240.
- 4 Thelander 1996.

5 Nilsson 2010.

6 Lilja 1996.

7 Lilja 1996, Sandström 2000, Enger 2007.

8 Bergfors 1982:80, Bockgård 2010a, 2010b.

9 Pedersen 1996:101, Johansson 2000:240.

10 Hedblom 1961:61 f., Ordéus 1981:51, Bergfors 1982:82.

11 Hedblom 1961:57 passim, Ordéus 1981:47. Se även Hallberg 2006:54.

12 Hedblom 1950:66.

13 Hedblom 1961:55.

14 Benson 1981:83.

15 Ordéus 1981:48.

16 Bockgård 2010a.

17 Se även Bockgård 2010c.

18 Bockgård 2010b.

19 Parentesen markerar att det är något osäkert att sagespersonen verkligen säger *mest*.

20 Både i detta fall och i det som diskuteras i föregående stycke kan man lägga märke till intervjuarens användning av pronomenet *vi* i betydelsen 'du'. Då ett sådant *vi*-tilltal används av en läkare till en patient brukar det kallas *pluralis medicinalis*. Pettersson (1978:70) menar att detta uttryckssätt kan förorsaka irritation och förvirring hos en patient. Också sagespersoner i dialektintervjuer torde kunna uppfatta detta som ett något nedsättande tilltal.

21 Se även Bockgård 2010a, 2010b.

22 Lilja 1996, Bull 1997:61 f.

23 Lilja 1996:15 passim, Bockgård 2010a.

Äldre kyrkligt maktspråk

Judesuggan i Uppsala domkyrka. På en av kragstenarna till pelarna återfinns en bildrelief av judar som diar en sugga som i sin tur frossar i sig ekollon. En avsiktlig kränkning av en främmande etnicitet, religion och kultur. Den är skapad på 1300-talet och således från en tid då hänsyn och respekt för främlingar kanske inte var de mest påtagliga egenskaperna. Svenska kyrkan har i samband med biskopsmötet 1995 bett om ursäkt för detta etiska övertramp. Foto: Håkan Tunón.

Museiforskning och museietik

IRÉNE A.. FLYGARE, UPPLANDSMUSEET, UPPSALA

Upplandsmuseet bedriver forskning och undersökningsverksamhet inom framförallt agrarhistoria, järnets kulturhistoria och fältet samhällsbyggande – det sistnämnda innefattar allt från medeltida kyrkobyggnadshistoria till äldreomsorg idag. Verksamheten är starkt mångdisciplinär men gemensamt är utforskandet av relationen människa – materialitet – samhälle, både ur ett historiskt perspektiv och utifrån vår egen tid.

Ett kulturhistoriskt museum av Upplandsmuseets karaktär ställs inför etiska överväganden inom en rad områden, allt från hur man hanterar mänskliga kvarlevor i samband med arkeologiska utgrävningar till hur man förhåller sig till informanter i intervjuundersökningar. Utgångspunkten är att respekten för människan skall upprätthållas vare sig hon lever idag eller tillhör tider som varit. Även om det finns manualer för olika situationer så hamnar varje anställd vare sig man är forskare eller

antikvarie i situationer där det krävs etiska överväganden. Jag kommer här att framförallt behandla situationer som uppstår i samband med museets intervjuundersökningar i samband med olika forskningsprojekt, men avslutar med ett exempel från den antikvariska forskningen.

Den absolut viktigaste utgångspunkten är att informanter i ett projekt inte ska ses som objekt. Tacksamhet över att få möta en ny människa och ta del av hennes livshistoria på det sätt hon vill förmedla den måste genomsyra den som intervjuar. Men även med en sådan grundsyn uppstår etiska dilemman.

Upplandsmuseet genomförde tidigt en undersökning av jordbruk där frågan om generationsväxling var central. Dels återvände vi med vissa intervaller, dels utvecklade sig projektet till ett avhandlingsarbete och senare till ett internationellt forskningsprojekt. Att undersöka generationsväxling och arvsfrågor är ofta käns-

Fältarbete i dubbel bemärkelse. Iréne Flygare, Upplandsmuseet, tar en kaffepaus tillsammans med Kerstin och Ove Leijon, i samband med flyghavreplockning på Stora Bärsta, Uppsala-Näs. Foto Ulrich Lange, Upplandsmuseet.

Museets doktorand Cecilia Bygdell besöker Huddunge matlag. Foto L. Engström, Upplandsmuseet.

ligt och ämnet ger upphov till motstridiga och ibland häftiga känslor mellan familjemedlemmar, känslor som de önskar delge forskaren. I ett hermeneutiskt perspektiv blir det man får veta i en intervju ett avstamp för frågor i nästa intervju. Om det är dessa spänningsfält man är ute efter att förstå och när man rör sig inom en familj eller andra täta grupper, krävs ett gott omdöme avseende hur man hanterar olika utsagor. Man har kanske en mer samlad helhetsbild än den man intervjuar och ändå måste det vara denna persons beskrivning som just då är det enda väsentliga.

Intervjuer och fältarbeten i detta sammanhang, som kanske utförs under en längre period där man återkommer till samma informant, ger ofta upphov till vänskap. De flesta människor berörs av att någon timmevis intresserar sig för vad man har att berätta. Det leder ofta till att speciella band uppstår mellan intervjuaren och informanten. Det är viktigt att känna respekt för den intervjuade som kanske lagt sitt liv i ens bandspelare genom att fortsätta hålla kontakt, men samtidigt inte lova något man sedan får svårt att leva upp till.

Samtidigt är det viktigt att förstå att just det faktum att en studie pågår och intervjuer genomförs medför att tankar och känslor kan komma upp till ytan och faktiskt sätta igång processer, inom i detta fall familjen, just därför att man för första gången sätter ord på något som tidigare bara funnits som ofullständiga tankar. Ord kan bli till handling, exempelvis i form en skilsmässa. Ordets makt bör inte underskattas, samtidigt som forskaren knappast kan lastas för att en sådan händelse inträffar, möjligen enbart för tidpunkten.

För närvarande pågår ett avhandlingsarbete där äldreomsorgen i en uppländsk landsbygdskommun undersöks. Utgångspunkten är omsorgen sedd utifrån de äldres perspektiv. En intervju är i någon mån alltid en situation med ett ojämnt maktförhållande till intervjuarens fördel. Detta blir extra tydligt när det handlar om individer vars position redan på förhand är svagare, äldre, sjuka, barn osv. Här är det extremt viktigt att möta individen bortom den kategori som det övriga samhället applicerat, samtidigt som man bör undvika intervjuer med människor vars kognitiva förmåga sviktar.

Livet tillsammans har varit ett långt familjeföretagande vars reella innebörd man vill förmedla till forskaren. Marianne och Åke Eriksson, Kålsta, Torstuna. Foto: B. Larsson, Upplandsmuseet.

Till skillnad från universitetsforskningen är Upplandsmuseets forskning regionalt baserad, vilket innebär att merparten av undersökningarna utförs inom Uppland, även om det rör sig om internationella projekt. Museer har hög trovärdighet ur allmänhetens perspektiv. Både forskarna och de personer som står i fokus i en undersökning finns kvar i regionen efter det att ett projekt avslutats och kan komma att ingå i nya konstellationer. Båda parter måste kunna se varandra i ögonen under många år framåt.

Ett museum av Upplandsmuseets slag är ingen myndighet. Däremot ligger det i museitanken att intervjumaterial och andra material är vittnesbörd och av framtida intresse. Museet har frihet att bestämma i samråd med de intervjuade i vilken grad materialet skall vara tillgängligt eller om det helt ska skyddas från insyn av obehöriga, utan att det behöver innebära att andra forskare inte skall ha tillgång till det material som ett avslutat projekt har avkastat.

En vanlig åsikt om intervjuer är att informanterna ska kunna läsa dem och korrigera sina utsagor. Det kan kanske vara lämpligt i fall där intervjuens syfte är att klarlägga en kronologi eller beskriva en arbetsmetod. Ordagrant transkriberade intervjuer som syftar till att fånga värderingar, relationer eller maktförhållanden är ofta svåra att ta del av och lätta att missförstå. Desto viktigare är att informanterna får läsa hela publikationen för att se över citat och tolkningar.

När en undersökning som bygger på intervjuer presenteras skall då informanterna finnas där med sina namn eller ska författaren anonymisera dem? Här måste man avgöra från fall till fall. En av museets anställda byggde vidare med ett avhandlingsarbete på en tidigare genomförd undersökning om småföretagare. Trots att både känsliga ekonomiska och familjerelaterade förhållanden berördes, så önskade de intervjuade att få stå med sina egna namn i avhandlingen med motiveringen att detta var deras liv och deras historia. Det måste forskaren böja sig för men också förhålla sig till om någon annan därigenom kan riskera att känna sig kränkt. Finns det en sådan risk måste man involvera även dessa personer i sin undersökning eller förklara för dem vad som kommer att publiceras.

Det är ett rimligt krav att resultaten från en studie förs ut till dem som omfattats av den, dels i form av det som faktiskt publiceras men kanske också i en bredare form. Museer har här en större möjlighet att verka inom folkbildningen i förhållande till hur universiteten förmår genomföra sin tredje uppgift. Genom att redan på ett tidigt stadium samla människor till föreläsning och diskussion kan dessutom vissa forskningsfrågor penetreras i en större grupp. Ett föredrag i en pensionsförening om äldreomsorgen kan generera nya frågeställningar som förs upp i kommande intervjuer. När resultat förs ut är det givet att informanter inte ska pekas ut och att uppgifter inte ska presenteras så att man lätt kan identifiera källorna.

Ena-sladden – ett av alla föremål som museets forskningsverksamhet har genererat. Foto O. Norling Upplandsmuseet.

Det som skiljer ut museernas forskning från all annan är att undersökningarna också avkastar föremål eller andra materiella vittnesbörd. Här blir det den kontext som undersökningen ger som stärker föremålet. En rullator använd av någon vars känslor och livserfarenhet finns fångad i en intervju är ett betydelsefullare föremål än en rullator inköpt och oanvänd. På samma sätt förhåller det sig med ett jordbruksredskap där ett småföretags hela nätverk av anställda, kunder och familjemedlemmar utgör kontexten. Detta ställer särskilda krav på databaserna där föremålen görs tillgängliga. Vilken historia förmedlas när ett föremål dyker upp på nätet. När det handlar om kulturhistoria och därmed om människors levda verklighet så måste representationen ligga så nära individens egen upplevelse som det är möjligt. När det dessutom handlar om människor ur historien som inte längre kan försvara sig är detta extra viktigt.

Museet har under ett decennium genomfört en större konstvetenskaplig och byggnadshistorisk undersökning av Uppsala domkyrka. I samband med en ombyggnad upptäcktes ett okänt begravningsvalv. Människor förr begravdes med både föremål och påkostade begravningsutstyrselar. Dessa föremål speglar äldre tiders syn på liv och död men också dåtida samhällshierarkier. Samtidigt kan begravningar vara omrörda både av mänsklig aktivitet i kyrkan men också av diverse djur som tagit sig in i valven. Att så långt det är möjligt återberätta kringströdda

Del av begravningsdräkt. Hätta med påsydda blommor funnen under rasmassor i Uppsala domkyrka. Foto O. Norling. Upplandsmuseet.

föremål till respektive kista är en utgångspunkt men också att föremål som absolut inte kan knytas till någon specifik begravd person tas upp eftersom de annars riskerar att för alltid hamna under nya betongfundament. Denna bedömning låg till grund för att ta in dessa föremål i museets samlingar så att de därigenom kan förmedla något om liv och död i gången tid.

Etiska överväganden är enligt min mening nödvändiga där vanligt förnuft inte riktigt räcker till; när olika målsättningar konkurrerar med varandra. Man kommer visserligen långt med att tillämpa sitt bondförnuft men det räcker inte alltid. Samtal mellan forskare av olika bakgrund är väsentliga för att etiska överväganden skall bli allsidigt belysta.

Vilka konsekvenser av en forskningsintervju bör man förutsäga?

HENRIK LERNER, CENTRUM FÖR TILLÄMPAD ETIK, LINKÖPINGS UNIVERSITET

ETT centralt krav för all forskning är att de som ställer upp i forskningen skall ge ett informerat samtycke till att delta. Att det är informerat innebär att deltagaren har förstått vad studien kommer att bestå av och vilka konsekvenser det kan bli för deltagaren. Som forskare är det ibland lätt att underskatta konsekvenserna av sin forskning, men för kvalitet i forskningen krävs en sund och rimlig uppskattning av riskerna. Det är viktigt att fundera både kring uppenbara risker och lite mer indirekta eller "oförutsedda" risker. Som deltagare är det också viktigt att sätta sig in i riskerna. En del av de skandaler som uppstått kring forskning har berott på en avsaknad av den här djupare etiska reflektionen. I Sverige är det upp till forskaren att själv tänka till i förväg, men handlar det om känsliga studier så skall de prövas av en etisk prövningsnämnd.¹

Eftersom det inte går att diskutera alla typer av konsekvenser i samband med intervjuer av deltagare väljer jag här att gå in på några som i mitt tycke är särskilt intressanta. Jag tar här upp några problem i själva intervjusituationen tillsammans med några problem i samband med presentation av resultaten från intervjustudien. Urvalet har gjorts med hänsyn till forskningen om lokal och traditionell kunskap, men är tillämpligt även för andra studier. Jag väljer att börja i intervjusituationen.

Närgången

En uppenbar risk med en intervju är att den blir alltför närgången. Låt oss anta att jag gör en studie kring ett i mitt tycke oproblematiskt ämne där jag möter deltagaren under en och en halv timme vid ett tillfälle. Det borde inte finnas några risker just i den intervjusituationen tycks det, men erfarenheten visar att en intervju plötsligt kan ta en helt annan vändning.

Jag som forskare kan bli alltför närgången i syfte att få resultat, vilket gör att jag pressar deltagaren alltför hårt. Eftersom det finns en viss maktobalans när jag som forskare ställer frågorna och styr deltagaren kan deltagaren få svårt att säga ifrån. Att vara lyhörd som forskare är här A och O och samtalsklimatet måste inbjudas till att deltagaren kan avstå från att svara.

Min (och andras) erfarenhet av den här typen av intervjuer är att deltagaren snabbt slappnar av. Även fientligt inställda deltagare slappnar av när de märker att man i intervjusituationen låter dem få tala till punkt och att de får förklara vad de menar samtidigt som någon lyssnar intresserat på dem. Ibland inträffar det att en gräns passeras när deltagaren börjar berätta känsliga saker om sitt privatliv. Forskaren kommer då in i deltagarens inre känsliga zon.² Vid studier där forskaren intervjuar deltagaren upprepade gånger ökar risken/möjligheten att komma in i denna zon.

Som forskare ställs jag inför ett delikat dilemma då deltagaren släpper in mig i sin känsliga zon. Jag får ett förtroende men det handlar inte primärt om det som jag intervjuar om. Skall jag välja att gå vidare med den nya känsliga tråden eller skall jag föra tillbaka intervjun till ämnet? Om jag väljer att inte fortsätta sårar jag informanten som öppnat sig för mig. Fortsätter jag den känsliga tråden en stund så kanske vi sedan kan diskutera det efterfrågade ämnet på ett nära och bra sätt. Jag kan också välja att inte gå vidare med det känsliga för att det inte skall bli ett terapeutiskt samtal. Även om formen liknar terapisaftet med uppföljande frågor på det som sägs så har inte jag som forskare möjlighet att vara terapeut. Det är viktigt att komma ihåg att vissa ämnen kan sätta igång mycket känslor.

Som deltagare bör jag tänka på att forskaren har ett speciellt syfte med intervjun. Även om forskaren är vänlig och ingående bör jag som deltagare kanske inte berätta om allt känsligt. Har det däremot relevans för forskaren och ämnet bör jag nämna det när jag kan lita på att forskaren förstår att det är ett förtroende och att det är viktigt.

Som forskare bör jag vara beredd på att en till synes banal fråga kan sätta igång vilka känslor som helst hos deltagaren. Jag måste vara lyhörd för om det är relevant utifrån deltagarens perspektiv eller om deltagaren plötsligt börjar tro att det är terapi. Jag måste också ha tänkt igenom om jag vill gå in i den inre känsliga zonen med allt vad det kan innebära av förståelse men också av känslig information. Jag bör i förväg ha tänkt igenom om jag kan rekommendera en lämplig samtalspartner

eller kanske rent av knyta en kurator, psykolog eller psykiater till forskningsprojektet som kan bistå.

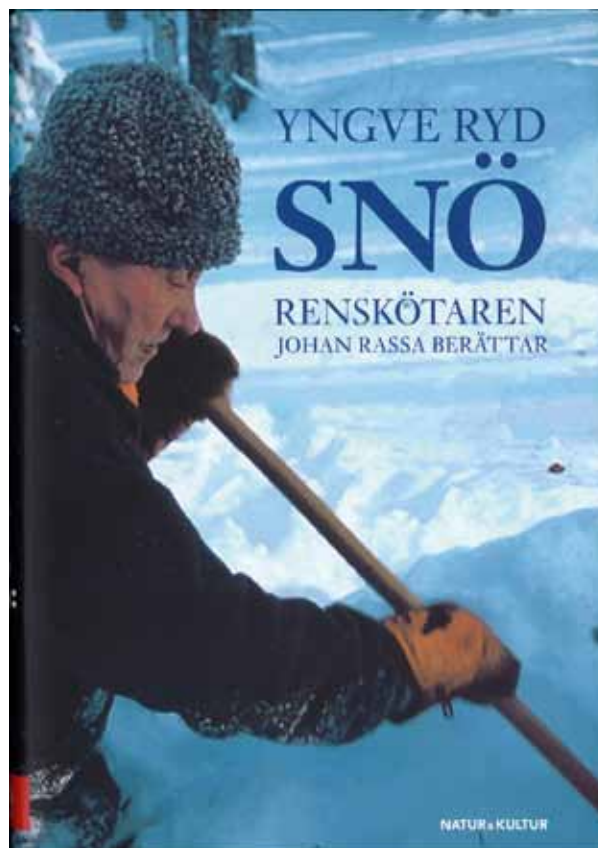
Att få vara anonym eller inte

Bör deltagarna vara anonyma eller inte? Om jag som deltagare får vara anonym är det lättare att prata om även känsliga saker. Inom forskningsetiken är det därför en ledstjärna att deltagaren inte skall gå att identifiera, även om deltagarens anonymitet går att ifrågasätta.³

Studerar forskaren fenomen på gruppnivå verkar det vara självklart att anonymisera. Det är dock inte alltid så lätt. I en liten grupp kan viss information lätt knytas till vissa deltagare i studien. Det är här viktigt att fundera på vilken typ av anonymisering som är lämplig. Skall deltagarna vara anonyma enbart för alla utanför studien eller skall de vara anonyma även för de andra deltagarna i studien? Det sista, strängare kravet är eftersträvansvärt men i vissa studier där de flesta deltagare känner varandra (exempelvis i minoritetsgrupper) kan det vara svårt att uppnå.

Jag vill här exemplifiera svårigheten att anonymisera. I en studie av veterinärer ville jag först säga något om huruvida olika typer av veterinärer hade olika syn på begreppsbildning inom ämnet. Hund-, katt- och hästveterinärer finns det många av, men däremot inte djurparksveterinärer eller veterinärer som arbetar med vilda djur. Att då sätta epitetet "veterinär med vilda djur" eller "djurparksveterinär" i samband med ett citat från en informant skulle definitivt inte vara anonymt.⁴ Ett annat exempel kan röra information om förekomst av arter. Att publicera kunskap om växter och djur och platsbestämma dessa kan innebära att samlare kan leta sig dit för att samla in dessa arter. För vissa sällsynta arter är förekomsten så specifik till vissa biotoper och landsdelar att det räcker med att ange att en art finns i ett visst landskap. Initierade samlare av arten kan då snabbt leta upp förekomsten. Här gäller det att vara öppen för olika typer av konsekvenser.

I vissa fall går det att argumentera för att deltagaren skall kunna kännas igen. Om studien till exempel handlar om lokal och traditionell kunskap om biologisk mångfald finns det en risk att forskaren får all uppmärksamhet och erkännande. Den lokala befolkningen berövas då sin kunskap eftersom kunskapen redovisas för allmänheten utan att allmänheten ser vem som givit informationen. Här bör deltagarna därför inte vara anonyma.⁵ När flera delar fragment av samma kunskap och där forskarens hoplappning ger hela bilden bör fortfarande deltagarna synas. Kunskapen finns inom gruppen och behöver inte vara samlad hos en person.⁶ Den kunskapen förtjänar samma uppmärksamhet som en enskild individs kunskap.

Informantens anonymitet är en omdiskuterad fråga utan något givet svar. Forskaren och författaren Yngve Ryd arbetar nära sina sagesmän och de presenteras därför också tydligt i böckerna som blir resultaten av intervjuerna.

Inkludera eller exkludera känslig information

Jag som forskare bör därför tänka igenom vilka delar av mitt forskningsmaterial som inte borde nämnas offentligt förrän det har patenterats eller skyddats av ursprungsbefolkningen. I min iver att presentera resultat finns det en risk att jag hjälper multinationella företag att få information till nya produkter på bekostnad av att en kultur berövas sin kunskap. Här är det viktigt att en diskussion förs mellan forskaren och deltagarna så att båda grupper kan dra nytta av forskningen.

När jag på länsstyrelsen arbetade med kännedom om flodkraftvatten förde vi en lång och intensiv debatt om huruvida vi skulle offentliggöra dessa vatten eller inte. Offentliggjorde vi dem fanns det en stor risk att de utsattes för tjuvfiske och därigenom ökad risk för kräftpest som skulle slå ut bestånden. Om vi inte offentliggjorde dem så fanns det en stor risk att dessa bestånd gick förlorade på grund av okunskap. Hoten här var utsättningar av signalkräfta samt anläggningsarbeten eller kalhyggen i närheten av sjöarna, vilket skulle grumla vattnet och förstöra livsbetingelserna. Av två dåliga lösningar valde vi i detta fall att offentliggöra vattnen med kräftfiskerättsägarnas tillåtelse då vi bedömde att exempelvis Vägverket och skogsbolag hade nytta av informationen.

Suget efter kräftor lockar människor till såväl tjuvfiske som tanklöst utplanterande av signalkräfter med risker för bestånden av flodkräftor.

En annan aspekt av att exkludera information finns i lyhördheten hos forskaren. Precis som när vi närmade oss den inre känsliga zonen är det viktigt att min förståelse som forskare inte är för låst. I fallet med den känsliga zonen bör jag som forskare fråga mig: Förstår jag och inser jag huruvida den känsliga informationen är central eller inte?⁷ Här måste jag som forskare vara öppen för alla dessa i förbifarten yttrade motsägelser mot den sanning och kunskapsvärld som jag bygger upp om deltagaren. Den andres kunskapsvärld och tolkningen av begrepp kan skilja sig från min som forskare även om vi använder samma ord. Alternativ kunskap exempelvis får inte nedvärderas i förhållande till vetenskaplig kunskap utan analyseras med öppna ögon. Om jag som forskare letar efter användbara delar av traditionell och lokal kunskap är det viktigt att komma ihåg att dessa kan skilja sig mot det som informanten ser som användbara delar. Är jag för lite lyhörd riskerar användbara delar att gallras ut på grund av min oförmåga att ta till mig deltagarens kunskaper. I förlängningen ger det en orättvis beskrivning av deltagarens (gruppens) kunskapssyn.⁸

Att skriva på näsan

Att som forskare studera ett fenomen på djupet innebär att jag kan bli expert på fenomenet. Då det är andras livsvärldar (och i vissa fall inte min egen) innebär det att jag i vissa aspekter blir mer kunnig om deltagarna än vad deltagarna själva är. Det finns en risk att deltagarna anammar upptäckterna som forskaren gjort – det är ju så här som vi är (bör vara)! Som forskare styr man då utvecklingen i gruppen på ett väldigt dramatiskt sätt.

En lösning för att minska den här problematiken är att dubbelkolla resultaten mot gruppen vilket är klokt om forskaren inte tillhör gruppen. Det är lätt att dra förhastade slutsatser speciellt om forskningsanslagen inte har generösa tidsramar så att man kan sätta sig in på djupet i ett ämne. Det ger också möjlighet att låta gruppen ta del av resultaten. Jag som forskare visar då att jag respekterar gruppens kunskaper

Att hävda att forskaren måste vara en del av gruppen för att förstå den kan vara ett för starkt krav. Är jag uppvuxen i en gemenskap förstår jag ofta mycket mer av det införstådda, den tysta kunskapen, men det är inte säkert att jag kan förklara all tyst kunskap, vilket en utomstående kanske skulle kunna göra.

Hur skyddar man sig som deltagare

Forskning är offentlig information. Tanken inom forskarvärlden är att forskningen skall vara fritt tillgänglig för alla forskare och även för samhället i stort. Om jag är osäker på om jag vill vara med i en studie kan jag faktiskt fråga forskaren om att få se några kopior på det som denne tidigare skrivit. Det här kravet är inte relevant för all forskning som man erbjuds delta i, men om jag anser att min information är känslig och kan missbrukas kan jag som deltagare efterfråga ”arbetsprov”. Håller forskaren god forskningsmoral så är det inga problem att bistå med några förhoppningsvis enkla texter (ett bra skäl för forskare att skriva populärvetenskapligt). Deltagaren får då en känsla för forskarens sätt att arbeta. Forskaren får här förstås tänka igenom vilka texter denne lämnar ut, så att texterna så lite som möjligt påverkar studien.

Att skrämma bort?

Det finns en fara med att ge en tänkbar deltagare allt för ingående information om riskerna med att delta i studien – deltagaren tackar nej. Det är viktigt dock att informera deltagaren om att forskaren följer etiska konventioner och att man som forskare är varsam med förtroenden och resultat. Är det uppenbara etiska problem bör dessa nämnas vid förfrågningen om informerat samtycke, gärna tillsammans med de lösningar på problemen som forskaren har tänkt sig. En dialog med deltagaren när resultaten är analyserade är också viktig. Både deltagare och forskare bör dessutom självständigt tänka igenom vilka andra etiska konsekvenser en studie kan få. En deltagare har alltid rätt att dra sig ur när som helst i en studie – det manar till en hög moral hos forskaren!

Referenser

Guillemin, Marilys & Kristin Heggen, 2009. "Report and respect: negotiating ethical relations between researcher and participant", *Medicine, Health Care and Philosophy* 12: 291–299.

Lerner, Henrik & Håkan Tunón, 2010. "Vad är traditionell och lokal kunskap", s. 41–57 i *Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen*. Red. Håkan Tunón & Anna Dahlström, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm.

Ryd, Lilian, 2010. "Att arbeta med muntliga källor", s. 245–259 i *Nycklar till kunskap. Om människans bruk*

av naturen. Red. Håkan Tunón & Anna Dahlström, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm.

Svalastog, Anna-Lydia & Stefan Eriksson, 2010. "You can use my name; you don't have to steal my story – a critique of anonymity in indigenous studies", *Developing World Bioethics* 10(2): 104–110.

Wendel, Lotta & Henrik Lerner, 2008. "Om möss och människor – försöksobjektens rättsliga ställning i human- och djurlagstiftningen", s. 93–101 i *Djuren är väl också människor – en antologi om hälsa och välbefinnande i djurens och människornas värld*. Red. Bo Algers, Stefan Gunnarsson & Lennart Nordenfelt, Institutionen för husdjurens miljö och hälsa, Sveriges lantbruksuniversitet, Skara, Rapport 20.

Slutnoter

1 Se Wendel & Lerner 2008 för vidare diskussion.

2 Guillemin & Heggen 2009.

3 Svalastog & Eriksson 2010.

4 Lerner 2008.

5 Jämför Ryd 2010:256 samt Svalastog & Eriksson 2010 för liknande argument.

6 Lerner & Tunón 2010:49.

7 Guillemin & Heggen 2009 beskriver ett fall där forskaren faktiskt inte insåg vikten av att gå in på djupet i känslorna för att nå en kunskap om fenomenet de studerade.

8 Se Lerner & Tunón 2010:46–49 för en utförligare diskussion.

Charles Westin och Manuel Tan Marti samt moderatören Satu Gröndahl.

Att forska med romer, inte om romer

CHARLES WESTIN, CENTRUM FÖR FORSKNING OM INTERNATIONELL MIGRATION OCH ETNISKA RELATIONER OCH MANUEL TAN MARTI, DELEGATIONEN FÖR ROMSKA FRÅGOR

Romer har funnits i det svenska samhället sedan 1500-talets början. Under alla tider har de utsatts för förföljelse, t.ex. förbud att vistas längre än några dagar på en och samma plats och förbud att ha med kyrkan att göra. Gustav Vasa och hans söner lät deportera romer från den svenska riksdelen till den finska. Hänglagen från 1700-talet innebar att varhelst en romsk man påträffades fick han hängas utan straffpåföljd. Under perioden 1914–1954 gällde stängda gränser och avvísning av romska flyktingar. Romer nekades rättigheter som andra medborgare kom i åtnjutande av, som skolundervisning. Så sent som på 1960-talet var många vuxna svenskfödda romer analfabeter. Ännu idag möter romer dagligen diskriminering exempelvis på bostadsmarknaden och arbetsmarknaden. Förolämpningar och misströaktlighööranden riktas regelmässigt mot romer på allmän plats. Majoritetens handlande gentemot romer understöds av seglivade stereotyper som är invävda i svensk (och västerländsk) kultur. Det konkreta innehållet i dessa negativa föreställningar har varierat över tid men den fientliga inställningen har varit densamma.

Rättsväsendet, skolan, kyrkan och forskningen har alla svikit sitt ansvar och snarare medverkat till att mar-

ginalisera romer och resande. Forskningen har ett särskilt stort ansvar att inte sprida negativa stereotyper om romer och resande, men man har inte levt upp till detta ansvar. Den forskning som initierades vid rasbiologiska institutet, Uppsala universitet, på 1920-talet lever alltså kvar som en djup kränkning trots att de rasistiska forskningsidéerna sedan länge övergivits. Rasbiologin rättfärdigade den svenska steriliseringspolitiken och idag lever åtskilliga personer och familjer som drabbades av den statligt sanktionerade steriliseringen. Resande och romer hörde till de mest utsatta grupperna. Hos Sveriges nationella minoriteter finns därför en förklarlig misstro mot forskning om den egna gruppen eller kulturen. Andra forskare (både tidigare och senare) har framställt verklighetsfrämmande och romantiserande skildringar av romsk kultur (t.ex. Thesleff 1904; Tillhagen 1965). Två nu verksamma etnologer (Arnstberg 1998; Svensson 1993) har givit ut vetenskapliga texter som skildrar romer respektive resande på nedsättande vis.

Även i forskning som behandlar romer med respekt och som syftar till att producera kunskap för att förbättra romers möjligheter (Gustafsson 1971, Takman

Romer – ett läroboksexempel

I en svensk bok för folkskolan från förra sekelskiftet framgår i ett citat rörande befolkningen i Ungern den "officiella" bild det svenska samhället hade rörande romer då. Läroboksförfattaren Fridtjuv Berg (1851–1916) var lärare och skolpolitiker, bl.a. ecklesiastikminister 1905–06 och 1911–14. Hur mycket har bilden förändrats sedan dess? Vilka fördomar lever kvar?:

Spridda bland de öfriga lefva dessutom en mängd judar och zigenare. De senare äro ett kringflackande folk, som härstammar från Indien. De håller samman i små flockar under en höfdings ledning och draga med kärror och tält omkring från ort till ort, lägga sig i utkanterna af städer och större byar samt sysselsätta sig med att laga kittlar, byta hästar, spå i händerna och mera dylikt. Deras förnämsta näringsfång är dock tiggeri och snatteri. (Zigenare finnas i alla Europas länder. I Sverige kallas de vanligen »tattare« eller »skojare«).

Fridtjuv Berg, 1899. *Lärobok i geografi för folkskolan*. Volym 2:37.

1976, Trankell & Trankell 1968) har romer likafullt i första hand utgjort *objekt* för forskarens studier. Datainsamling, analys och publikation präglas oftast av forskarvärldens intressen och villkor. Romers delaktighet inskränker sig till att svara på frågor och kontrollera att synpunkter inte förvanskats.

Praktiskt taget all forskning som har rört romers villkor och förhållanden i Sverige har bedrivits av icke-romer med ett akademiskt utifrån-perspektiv. Antropologer som Marta (1979) och Kaminski (1980) var betrodda av de romska grupper som deras forskning rörde, och både Marta och Kaminski tillägnade sig kunskaper i romanés. Men även deras studier har haft romer och det romska samhället som kunskapsobjekt. De har inte i första hand situerat sina studier i majoritetssamhället eller granskat majoritetssamhället utifrån den romska gruppens förhållanden, låt vara att de beskriver interaktionsprocesser mellan de romska individer och familjer som de lärt känna och det svenska samhället i form av dess oftast anonyma tjänstemän och handläggare.

En radikal lösning är att romer själva medverkar i forskningsprocessen, påverkar forskningen och formulerar frågor som forskningen söker svar på. Endast få romer i Sverige har dock egen forskningserfarenhet. Strategin på lång sikt måste vara att stärka utbildningen med målet att öka romers möjligheter att bedriva högskolestudier och inom en framtid komma in på forskarutbildning. Strategin på kort sikt är att få till stånd ett förtroendefullt samarbete mellan forskare och romer.

Etniska minoritetsgrupper måste erbjudas möjlighet att vara med och forma den forskning som bedrivs om den aktuella gruppens villkor. Den kunskap som forskning kring en minoritetsgrupp gör tillgänglig är ofta känslig ur integritetssynpunkt. Om forskningen bygger på intervjuer och personliga berättelser kan personers identiteter vara lätta att känna igen. Registrerade

uppgifter kan skada gruppens intressen även på andra sätt. Ingående kunskap om en minoritetsgrupp betyder större möjligheter både att förbättra gruppens villkor och att hota eller skada gruppens intressen.

Forskning är viktig för att frambringa relevant och användbar kunskap, men inte till vilket pris som helst. Avgörande är att forskningen förankras inom minoritetsgruppen. Det innebär inte bara att forskaren får klartecken att genomföra en datainsamling utan det måste också innebära att minoritetsgruppen genom sina organisationer är väl informerad om vad forskningen går ut på, att den aktivt har möjlighet att påverka projektets utförande och att den har möjlighet att också bestämma hur resultaten används och offentliggörs.

Här står olika värden mot varandra. I ett öppet demokratiskt samhälle som Sverige är en grundprincip att forskningen är fri, att forskningsmaterial ska vara tillgängligt för andra forskares granskning, att resultat som forskning givit upphov till ska kunna prövas kritiskt, och att beskrivningar av hur forskningen genomförts ska vara utformade så att det ska vara möjligt att replikera undersökningen. Forskning kräver öppenhet. Problemet är att under vissa förhållanden kan total transparens kollidera med andra väsentliga värden. Forskningsetiska principer ger vägledning i konflikten mellan kravet på transparens och individens integritet. Skydd för den enskilda individens integritet är en grundsten i forskningsetiken. Datalagen föreskriver t.ex. hur individinformation som tagits fram genom forskning ska hanteras. Ett annat område där forskningens transparens begränsas gäller förhållanden som bedöms vara känsliga för rikets säkerhet. Vetenskapsrådets forskningsetiska rekommendationer tar inte upp de särskilda hänsyn som forskningen kan behöva ta med avseende på vissa minoriteters utsatta ställning. Det allmänna skyddet för individens integritet kan un-

der vissa förhållanden och för vissa typer av studier vara otillräckligt.

* * *

För att bryta romers utanförskap fordras åtgärder som stärker deras egenmakt. Det handlar om att rättssystemet måste agera kraftfullt och bestämt mot alla former av diskriminering. Viktigt är också att romska grupper hanterar interna skillnader, organiserar sig och ställer krav. Utbildning är en nyckelfråga som Katarina Taitkon tog upp i boken *Zigenerska* redan 1963. Att få till stånd en fungerande utbildning för romer har emellertid visat sig vara svårt bl.a. beroende på romska elevers studieovana, bristande motivation och sviktande självförtroende som kan yttra sig genom uppgivenhet inför motgångar.

Det är känt sedan länge att romska barns skolgång varit ofullständig och ryckig, och att romska barn är överrepresenterade bland dem som avslutar skolan utan att få avgångsbetyg. Bristfällig utbildning har bidragit till romers eftersatthet i samhället. I rapporten *Romska elever. Hur går det för dem i skolan?* (1998) från Zigenarkonsulenter vid Resursförvaltningen för skola och socialtjänst inom Stockholms stad konstateras att närvaron i skolan inte hade förbättrats 1997 jämfört med situationen 1989. En femtedel av de romska eleverna på lågstadiet och mellanstadiet hade en frånvaro som översteg fyrtio procent. Än högre var frånvaron på högstadiet. Bilden bekräftas av en aktuell rapport från Malmö stad (Söderman & Ström 2008).

Problemet är komplext. Utanförskap har givit upphov till en misstänksamhet från romska föräldrars sida. Den motivation som romska elever kan ha för skolan urholkas när de utsätts för mobbning och märker att skolan inte gör något åt saken. Redan 1990 föreslog Zigenarkonsulenter i en utredning genomförd vid Stockholms skolförvaltning att romska elevassistenter borde anställas. Förslaget återaktualiserades 1998. I mars 2004 beslöt Stockholms stad att bevilja medel till integrationsnämnden för ett projekt med yrkesutbildning för den romska gruppen. Utbildningar till lärarassistent, barnskötare och barn- och ungdomsledare genomfördes av Sundbybergs folkhögskola. Manuel Tan Marti som själv är rom ingick i projektledningen. Kurserna startade hösten 2004. Av fyrtiofyra antagna elever till de tre utbildningarna fullgjorde tjugotvå sin utbildning och praktik och fick ut sitt avgångsbetyg inom utsatt tid. Ytterligare tre elever blev klara något senare.

Tan Martis uppgift var att utforma ett pedagogiskt arbetssätt så att romers motivation att först söka sig till

utbildningen, och sedan fullfölja utbildningen, hela tiden byggdes under. Helt avgörande för resultatet var att den romska gruppen hyste stort förtroende för Tan Marti. Han arbetade aktivt under hela projektet med att stödja eleverna/deltagarna och deras familjer och han fungerade som brobyggare i förhållande till praktikplatserna. Pedagogiskt var utbildningarna lyckosamma. Men vad hände sedan? Efter avslutad utbildning har några av de utexaminerade lärarassistenterna, barnskötarna och barn- och ungdomsledarna fått arbete, men alltjämt två år efter avslutad utbildning hade flertalet utexaminerade inte har fått anställning inom det yrke som de utbildats till. Varför?

* * *

I diskussioner som fördes inom Delegationen för romska frågor föreslog Charles Westin att inblickar i diskrimineringsmekanismer ibland kan synas tydligare i enskilda fallstudier än i övergripande sammanställningar av anmälningar, frågeundersökningar eller offentlig statistik. De senare uppgifterna kan ge information om det som kallas "statistisk diskriminering" (dvs. förekomst och spridning av utsatta grupper i samhället) men mera sällan om processer och mekanismer bakom diskrimineringen. Efter diskussion utformades ett projektförslag som gick ut på att följa upp erfarenheterna från utbildningssatsningen vid Sundbybergs folkhögskola. Det intressanta var att vi hade med ett utbildningsprojekt att göra som utformades särskilt för att möta de behov som den romska gruppen traditionellt har haft inom majoritetssamhällets utbildningsinstitutioner. I den mån som diskriminering kan ha spelat in för utgången på längre sikt, så kan diskriminerande behandling inte knytas till själva utbildningssituationen eller till folkhögskolans regelsystem utan snarare till situationen som arbetssökande efter avslutad utbildning.

Tanken var att med hjälp av fallstudien komma diskriminerande (men antagligen för de flesta av oss omedvetna) strukturer i det svenska samhället på spåren. Blicken riktades alltså mot det svenska majoritetssamhället, inte mot den romska kulturen. Givetvis är de erfarenheter som de romska eleverna vid Sundbybergs folkhögskola har gjort före, under och efter utbildningen av mycket stort intresse. Av intresse är också hur de själva ser på diskriminering. I den ursprungliga planen skulle intervjuer även göras med arbetsgivare där intervjupersonerna hade sökt arbete. Ingen informant var emellertid villig att lämna ut namn på personer eller arbetsplatser. Den delen av den planerade studien fick ställas in.

Manuel Tan Marti i samspråk med auditoriet.

Grundtanken bakom studien var att undersökningen inte skulle göras *på* romer utan tillsammans *med* romer. Avsikten var inte att sammanställa en lista över tillkortakommanden hos individuella romer, det romska samhället eller den romska kulturen. Avsikten med studiens intervjuer var i stället att göra romers röster hörda, att tillvarata den enskilda romska elevens synpunkter och erfarenheter. Viktigt var att samtals-situationen skulle präglas av att den intervjuade kände trygghet, att hans eller hennes integritet respekterades och att ett förtroende fanns mellan intervjupersonen och intervjuaren.

Studien byggde på intervjuer med elva elever som deltog i utbildningen, och där alla utom en elev fullföljde den. Frågan som ställdes var: Varför har förhållandevis många personer som fullföljt sin utbildning, både teoridelen och den efterföljande praktiken, inte lyckats få arbete inom sitt yrke? Varför finns inte efterfrågan på just deras arbetskraft när vi vet att behovet av insatser för att stärka de romska elevernas utbildningssituation är skriande stort?

Intervjuerna genomfördes av Manuel Tan Marti. Samtalen fördes på svenska och romanés. Han sammanställde intervjuerna och översatte i förekommande fall intervjutexten till svenska. Intervjuerna ger en nyanserad bild av hur de utexaminerade lärarassistenterna, barnskötarna och barn- och ungdomsledarna ser på sin situation under och efter utbildningen, och vad de tror kan ligga bakom svårigheterna att få en anställning. Av Tan Martis elva intervjupersoner hade fyra fått arbete (tidsbegränsade anställningar) inom sina yrken, en hade annat arbete och sex var långtidsarbetslösa efter att ha sökt hundratals utannonserade tjänster. De fyra som hade arbete hade anställts på sina f.d. praktikplatser. Vilken slutsats drar vi av det?

Alla romer som söker arbete på den öppna arbetsmarknaden är medvetna om rådande stereotyper och fördomar som riktas mot romer. Den traditionella klädedräkten som en kaaleromsk kvinna bär med stolthet blir ett oöverstigligt hinder vid en anställningsintervju eftersom den fungerar som den allra tydligaste markören av romsk identitet. En anställare behöver inte personligen hysa negativa fördomar mot romer men kan frukta reaktioner inom personalgruppen i övrigt och väljer av det skälet att inte anställa en romsk arbetssökande. Ska man då som rom i ansökningshandlingar, eller senast vid en eventuell anställningsintervju, uppge att man är rom? Gör man det minskar sannolikheten drastiskt att man kommer ifråga för den utannonserade tjänsten. Å andra sidan, om man inte talar om vem man är och ens romska identitet kommer fram senare, slår detta tillbaka med stor kraft. Om detta är informanterna helt överens. Därför kommer kaaleromska kvinnor till anställningsintervjuer klädda som alltid i traditionell dräkt men medvetna om att detta minskar deras chanser rejält att komma ifråga för det aktuella jobbet.

Uppenbart är att de romer som anställts vid sina f.d. praktikplatser har fått tillräckligt mycket *tid* att visa sig som personer och arbetskamrater. De har fått möjlighet att bryta igenom vällen av stereotypa föreställningar om romer och visa sin kompetens och professionalitet. Detta är en viktig lärdom. Vår uppföljningsstudie visar på betydelsen av det som vi kallar *kritisk övergång*, här mellan en utbildningsfas och anställning.

* * *

I utbildningssammanhang, inom det sociala arbetet och inte sällan inom arbetslivet organiseras särskilda verksamheter för att lösa identifierade problem, för att

möta särskilda behov eller för att tillgodose speciella önskemål. Den organisatoriska struktur som skymtar fram bakom många av dessa lösningar skulle kunna benämnas *projekteri*. Ett *projekt* som myndigheter startar för att komma till rätta med ett visst problem eller för att möta ett visst behov är definitionsmässigt en i tiden avgränsad verksamhet. Ett projekt kan vara en engångsföreteelse såsom fallet var med de romska utbildningarna vid Sundbybergs folkhögskola. Ibland omtalas projekt som försöksverksamheter vilket anger att verksamheten ska åtföljas av utvärdering. Tidsbegränsning är en central aspekt som direkt följer av en bakomliggande ekonomisk ram. Myndigheten i fråga står för projektkostnaden i vetskap om att kostnader inte belastar ordinarie budget efter projekttidens slut, om inte nya friska pengar kommer fram. Att organisera verksamheter i projektform är därför ett sätt att hushålla med begränsade resurser samtidigt som det är att visa (politisk) handlingskraft. Det är ekonomiskt ansvarsfullt att inte binda sig för en verksamhet om vars nytta man känner sig osäker, och som nya beslutandeförsamlingar vid ett regimskifte kan komma att bryta upp. Det finns rationella skäl, både ekonomiskt och politiskt, att bedriva icke ordinarie verksamheter i projektform. Avigsidan är att projekt just genom sin tidsbegränsning kan förstärka problematiken med *kritiska övergångar*. I värsta fall kan det bli så att man bara skjuter fram det bakomliggande problemet i tiden.

Trots att utbildningarna vid Sundbybergs folkhögskola hade planerats noggrant och genomfördes med stor framgång, tog projektet slut när pengarna tog slut. Den personal som hade undervisat och stött eleverna övergick till andra arbetsuppgifter. Till det lyckade utfallet hörde att tjugofem personer vid kursens slut fick ut sin examen i de tre yrkesutbildningarna som gavs. Livet går emellertid vidare efter det att en kurs tar slut. De utexaminerade lärarassistenterna, barnskötarna och barn- och ungdomsledarna förväntades söka arbete på den öppna arbetsmarknaden. Här stod de plötsligt ensamma, utan det stöd och den uppmuntran som kommit dem till del på folkhögskolan. Som andra arbetssökande tilldelades var och en som sökte arbete en handläggare vid arbetsförmedlingen. Av Tan Martis intervjuer att döma förefaller dock arbetsförmedlingen inte ha lyckats förmedla arbete till de utexaminerade romska före detta eleverna. Att integrera praktik i utbildningen är viktigt, inte bara rent pedagogiskt med tillämpad erfarenhet av ett yrke, utan lika mycket därför att en praktik som är integrerad i utbildningen brygger

över de svårigheter, som sammanhänger med *övergången* mellan en utbildningsfas och en arbetssökandefas.

Att bryta romers marginalisering och utanförskap handlar om en satsning på lång sikt där utbildning måste stå i centrum. Realistiskt är att räkna med minst tjugo år – en generation. Metoder finns. Det visade försöksverksamheten vid Sundbybergs folkhögskola. Vilja behövs.

Referenser

Arnstberg, Karl-Olov, 1998. *Svenskar och zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*. Stockholm: Carlssons.

Gustafsson, Inga, 1971. *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*. Stockholm: Pedagogiska institutionen.

Kaminski, Ignacy-Marek, 1980. *The State of Ambiguity. Studies of Gypsy Refugees*. Göteborg: Institutionen för socialantropologi.

Loiske, Lena, 2006. *Rapport från projektet yrkesutbildningar för romer*. Stockholms stad. Kulturförvaltningen.

Marta, Claudio, 1979. *A Group of Lovara Gypsies Settle down in Sweden*. Stockholm: Pedagogiska institutionen.

Svensson, Birgitta, 1993. *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Söderman, Emma & Britta Ström, 2008. *Romers situation i Malmö. En rapport om Malmös minoritetspolitik utifrån romernas perspektiv*. Malmö stadskontor. Avdelningen för integration och arbetsmarknad.

Taikon, Katarina, 1963. *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Takman, John, 1976. *The Gypsies in Sweden. A Socio-Medical Study*. Stockholm: LiberFörlag.

Thesleff, Arthur, 1904. *Zigenare*. Stockholm: Nordiska museet.

Tillhagen, Carl-Herman, 1965. *Zigenarna i Sverige*. Stockholm: Natur & Kultur.

Trankell, Ingrid & Arne Trankell, 1968. "Problems of the Swedish Gypsies", *Pedagogisk forskning*, 3/4, 141–214.

Westin, Charles & Manuel Tan Marti, 2008. *Hur blev det med anställningen?* Stockholm: Delegationen för romska frågor.

Zigenarkonsulenterna, 1998. *Romska elever. Hur går det för dem i skolan?* Stockholm: Resursförvaltningen för skola och socialtjänst

Hotade språk och forskarens ansvar

LEENA HUSS, HUGO VALENTIN-CENTRUM, UPPSALA UNIVERSITET &

ÉVA Á. CSATÓ, INSTITUTIONEN FÖR LINGVISTIK OCH FILOLOGI, UPPSALA UNIVERSITET

Sedan början av 1990-talet har det pågått en intensiv debatt om det ökande hotet mot världens språkliga mångfald. Enligt Michael Krauss vars uppmärksammade konferensföreläsning 1991 och en påföljande artikel startade en debatt kring detta i tidskriften *Language* (1992)¹, är cirka 90 procent av världens språk allvarligt hotade till sin existens om ingenting görs för att bryta trenden. Han undrar i sin artikel hur det kommer sig att många lingvister bara nöjt sig med att passivt iakttä hur största delen av deras forskningsobjekt håller på att försvinna.

Sedan dess har diskussionen om forskarnas eget ansvar i detta sammanhang tagits upp många gånger. Man har frågat sig hur vår gemensamma framtid kommer att påverkas av den pågående, massiva språkdöden och undrat om forskarna har ett särskilt ansvar i sammanhanget. Ska man som forskare hålla sig "neutral" eller ingripa, när man ser att ett språk håller på att försvagas och så småningom tyna bort? Ska man samarbeta med språkets talare och försöka hejda språkdöden? Och om man gör det, vilken roll ska man då inta?

Paradigmskifte

För de flesta aktiva forskare som bedriver fältforskning i hotade språksamfund torde det vara uppenbart att ett "neutralt" förhållningssätt är en omöjlighet. Språkforskaren Nancy Dorian² har konstaterat att hur man

än försöker bedriva fältarbete på ett neutralt sätt har det oundvikligen även politiska övertoner som ibland är mer och ibland mindre uppenbara beroende på hur stark politiseringen är i regionen. Att till exempel begränsa sig till att enbart dokumentera vissa strukturella drag i ett språk som håller på att dö ut är en politisk handling precis som allt annat som man gör med detta språk skulle vara det, anser Dorian.

Man kan säga att det under de senaste två decennierna skett ett paradigmskifte när det gäller forskningen om hotade språk. Alltför forskare anser numera att de har ett ansvar gentemot sina informanter, och att man inte kan förhålla sig till sina informanter som man gjorde tidigare då forskare besökte avlägsna folk, dokumenterade deras språk och sedan försvann för alltid utan att lämna något efter sig. Detta ledde till bitterhet bland många minoritets- och ursprungsbefolkningar som kände sig utnyttjade av utomstående forskare och började kräva att endast medlemmar av deras egen grupp skulle få forska i deras språk och kultur. I Norden krävde samerna tidigare detta, som en reaktion på den gamla "lappologiska" forskningen. Även på senare tid har samerna ibland reagerat på motsvarande sätt när de har känt sig förbigångna i forsknings- eller utrednings-sammanhang.³ Romerna i Sverige har under de senaste åren tagit upp samma problem.⁴

Den växande medvetenheten om den omfattande

Mobile Version | Help

BBC Home News Sport Weather Travel TV Radio More... Search

NEWS **ONE-MINUTE WORLD NEWS**

News Print Page Page last updated at 08:48 GMT, Thursday, 4 February 2010

[E-mail this to a friend](#) [Printable version](#)

Last speaker of ancient language of Bo dies in India

By Alastair Lawson
BBC News

The last speaker of an ancient language in India's Andaman Islands has died at the age of about 85, a leading linguist has told the BBC.

The death of the woman, Boa Senior, was highly significant because one of the world's oldest languages, Bo, had come to an end, Professor Anita Abbi said.

She said that India had lost an irreplaceable part of its heritage.

ANDAMAN AND NICOBAR ISLANDS

Indian Ocean Port Blair

BURMA

Andaman Sea

Språket Aka-Bo eller Bo dog ut den 26 januari 2010 när Boa Senior avled. Hon var under trettio år den sista som talade språket. Språket talades tidigare på Andamanerna (Andamanöarna). Här BBC uppmärksammande av att ännu ett litet språk har dött ut.

Det finns numera gott om litteratur kring språklig revitalisering.

språkdöden i världen och det stärkta intresset för språkbevarande syns i mängden av konferenser, webbsidor, artiklar och inte minst böcker kring temat språkbevarande och språklig revitalisering som kommit till under de senaste två decennierna.⁵

Argument av olika slag används för att motivera forskningssatsningar på området; två typiska exempel är Robert M. W. Dixons:

*Each language encapsulates the world-view of its speakers – how they think, what they value, what they believe in, how they classify the world around them, how they order their lives. Once a language dies, a part of human culture is lost – for ever,*⁶

och David Crystals:

*If diversity is a prerequisite for successful humanity, then the preservation of linguistic diversity is essential, for language lies at the heart of what it means to be human.*⁷

Det har också myntats nya begrepp som speglar språkvetarnas aktiva roll i samband med språkdöden, sådana som *ansvarstagande lingvistik* ("responsible linguistics"⁸), *reformerad lingvistik* ("reformed linguistics"⁹) och *preventiv lingvistik* ("preventive linguistics"¹⁰).

Många forskare är således överens om behovet av att göra något, och allt fler samarbetar indirekt eller direkt med talarna av de hotade språken. Ett exempel på ett stort forskarkollektiv som tagit ställning i frågan är *Linguistic Society of America* (LSA) som bildat *The Committee on Endangered Language and their Preservation* (CELP). På deras hemsida kan man läsa följande om kommitténs arbete:

*[The Committee] explores ways that individuals and institutions can offer assistance and support to maintain and revitalize language varieties in language communities at risk of, or currently experiencing, significant language or dialect loss; it assists institutions in offering training and degree programs oriented to the preparation of grammars and dictionaries of threatened and poorly documented languages.*¹¹

Kritik

Trots att många forskare åtminstone indirekt är involverade i att stärka de små språken, finns det också kritiker vilkas röster hörs i debatten. En av dem är John Edwards¹² som anser att en kortsiktig lösning för att bevara de små språken skulle kunna vara en stabil tvåspråkighet i majoritets- och minoritetsspråket, eftersom enspråkighet i ett minoritetsspråk skulle leda till isolering och segregering – ett pris för språkbevarande som få människor skulle vilja betala, konstaterar Edwards. Tvåspråkigheten ser han dock personligen som en omöjlighet på lång sikt, och därför är det enligt honom lönlöst att arbeta med revitalisering, ett fåfängt hopp att tro att hotade småspråk ska kunna räddas för framtiden:

*Stable bilingualism remains both a desirable outcome and one often difficult to achieve and maintain. It is, then, a forlorn hope.*¹³

Paul Newman¹⁴ i sin tur anser att en forskargärning inte är förenlig med ett socialt engagemang i form av ett arbete för att främja hotade språk. Han anser att språkvetare inte ska, som han uttrycker det, blanda sig i politiken i de länder där de arbetar. Själv har han bedrivit

Karaimiska barn i nationaldräkt. Foto: Éva Csato.

fältarbete i Afrika och skriver att språkpolitiken i fragila, mångetniska länder inte är en enkel sociolingvistisk fråga utan tvärtom ett allvarligt, mycket omtvistat politiskt område där en utlänning inte borde bli indragen. Han skriver:

*As linguists, we can attempt to educate and inform responsible persons in government, education, and business about the significance and value of linguistic diversity in their countries, but we have no right to intervene in domestic policy matters nor to undertake linguistic social work under the guise of scientific research.*¹⁵

Det är viktigt att lyssna på dessa och andra kritikerröster. Trots att en majoritet av forskarna som har uttalat sig i frågan vill motverka språkdöden och bistå talarna med något finns det också risker med detta som man måste vara medveten om. En utomstående forskare riskerar att göra stor skada om han eller hon saknar de nödvändiga kunskaperna och erfarenheterna av de lokala förhållandena, intar en alltför ledande roll i revitaliseringsrörelsen, blandar sig för aktivt i olika processer och inte tar hänsyn till minoritetsspråkstalarnas önskemål. Det är en mycket svår balansgång eftersom forskarnas hjälp ofta är efterfrågad och deras åsikter har hög trovärdighet och får stort genomslag bland lokalbefolkningen. Det är då viktigt att ändå kunna hålla sig vid sidan av den egentliga rörelsen och endast bidra med sina kunskaper och erfarenheter.

Forskarens ansvar gentemot språksamfundet: det karaimiska exemplet

Diskussionen om språkdöd har lett till att allt fler lingvister känner ett personligt engagemang för att bevara den fortfarande befintliga kompetensen i hotade språk. En första uppgift är att dokumentera de hotade varieteter som fortfarande existerar. Nästa steg är att understödja talare i deras åtgärder för att revitalisera språken. Språkdokumentationen måste nödvändigtvis ske på fältet, dvs. i språksamfundet. Lingvisten arbetar därvid i nära samarbete med kompetenta talare och de grupper i samhället som intresserar sig för språkets framtid. Lingvisten tar talarna i anspråk, och språksamfundet formulerar sina förväntningar på lingvisten. I det följande vill vi diskutera några etiska frågor som uppstår i detta sammanhang.

Eftersom varje språksamfund är unikt, är det svårt att generalisera. Därför väljer vi här ett konkret exempel och presenterar några typiska frågor utan anspråk på att just dessa frågor är relevanta i alla språksamfund.

En av författarna till denna artikel, Éva Á. Csató, började dokumentera det karaimiska språket i Litauen på 1990-talet och är sedan länge sysselsatt med revitaliseringsarbetet. Följande tankar är baserade på hennes egna erfarenheter.¹⁶

I Baltikum och i Skandinavien existerar ett antal små turkspråkiga minoriteter. En av dem, den allra minsta,

Det är skojigt att lära sig karaimiskan i sommarskolan. Foto: Éva Csato.

är karaimerna i Litauen, som omfattar cirka 200 personer. De har ett eget turkiskt språk, en egen gammaltestamentlig konfession som går tillbaka till en tusenårig tradition och en särskild officiell ställning som Litauens minsta historiska nationella minoritet. Enligt traditionen inbjöds karaimiska familjer för ca sexhundra år sedan till Litauen av fursten Vytautas (1350–1430). Fursten skänkte de nyinflyttade egna lantegendomar så att de kunde leva av jordbruk. Detta var fallet ända fram till den sovjetiska perioden, då egendomarna konfiskerades av den kommunistiska staten.

Samfundets eget språk spelade en viktig roll i utövandet av religionen. På detta sätt levde det karaimiska språket kvar i många århundraden. Under den sovjetiska tiden fick karaimerna emellertid inte längre utöva sin religion och var av ekonomiska skäl tvungna att flytta från sina traditionella bosättningar. Under denna tid upphörde överförandet av språkkompetensen till nästa generation, dvs. barnen lärde sig inte karaimiska. Till följd av detta är språket idag existenshotat. Endast cirka 30 äldre talare äger fortfarande full språklig kompetens. De som växte upp under Sovjetväldet behärskar inte språket aktivt, men en del av dem kan i bästa fall förstå språket till en viss grad. Detta har lett till att dagens

unga karaimerna inte lär sig språket hemma. Men eftersom religionen idag återigen spelar en mycket viktig roll i samhällets liv, finns det ett stort behov av språkliga revitaliseringsåtgärder. Språkdokumentationen är en viktig förutsättning för revitaliseringen. Men den kan också skapa problem för talarna.

Man kan endast utföra språkdokumentationen med hjälp av språksamfundet. Det lingvistiska arbetet innebär därför ett ingrepp i talarnas dagliga liv och personliga integritet. Som lingvist måste man så att säga "flytta in" i språksamfundet och ta dess tid och engagemang i anspråk. Talare av språket måste vara beredda att stå till tjänst med ovanliga uppgifter och svara till exempel på personliga frågor beträffande sina attityder gentemot det hotade språket. De ombeds att berätta utförligt om sina språkvanor. Det är oerhört viktigt att genomföra intervjuerna med största möjliga hänsyn till deras personliga integritet. De metadata som insamlas måste också hanteras med stor försiktighet.

Samtidigt utsätts det lilla språksamfundet för en analys av språksituationen, en kartläggning av sin kompetens i språket. Detta är i många fall en smärtsam process. Många personer skäms över att inte kunna tala språket eller ha en bristfällig kompetens. Särskilt kän-

En äldre talare av karaimiskan undervisar i sommarskolan. Foto: Éva Csato.

ligt är detta för de äldre som ansågs ansvariga för att föra språket vidare till den yngre generationen. Till exempel tyckte sig flera äldre karaimer, som var angelägna om att de yngre skulle lära sig språket, förlora ansiktet när det framkom att de själva inte behärskade språket.

Det händer ibland att lingvister konfronterar talarna med en negativ syn på språket. Kontaktinfluerade småspråk betraktas av vissa som blandspråk, kontaminerade språk med hänsyn till språkets ursprungliga genealogiska tillhörighet. Karaimiskan är ett turkiskt språk som påverkats starkt av slaviska och baltiska språk. Därför menar en del bedömare att karaimiskan inte längre är ett riktigt turkiskt språk. Talarna använder många lånord, och språkets grammatiska struktur är starkt präglad av icke-turkiska drag. Då detta ibland betraktas som en svaghet, har språksamfundet reagerat med överdriven purism. Många talare har därigenom blivit osäkra på vad de får säga utan att bli kritiserade för att tala "dålig" karaimiska. Lingvisten kan motarbeta fördomar mot kontaktfenomen och försöka påverka talare att ändra sin negativa syn på sina språkvanor genom att framhäva den positiva effekten av lån från andra språk. Man kan hänvisa till att kopiering av element från dominerande språk erbjuder en överlevnadsstrategi för småspråk. Ta-

larna äger en infödd kompetens att hantera kodkopieringen och anpassar alltid lånen till sitt modersmål. Eftersom lingvisten åtnjuter stort anseende, kan han eller hon själv använda lånord för att signalera att det inte är något fel att göra så.

Om språksamfundet vill revitalisera språket, kan lingvisten hjälpa till genom att erbjuda sin kompetens med att planera och genomföra undervisning i språket. Syftet är då att träna talare och unga nybörjare att bygga upp en kompetens att själva ta hand om språkundervisningen i språksamfundet. Men initiativet måste komma från språksamfundet självt. Lingvisten skall stå till tjänst med att genomföra åtgärder som det självt bestämmer sig för. I det fältlingvistiska arbetet utnyttjar lingvisten språksamfundets kompetens, men i revitaliseringsarbetet är det tvärtom. Under ett decennium har Éva Á. Csato varje sommar arrangerat karaimiska sommarskolor i Litauen. Detta är en mycket ansvarsfull uppgift. Små språksamfund har ofta dåliga resurser för att genomföra regelbunden språkundervisning. Eftersom revitalisering inte finansieras inom lingvistiska projekt, måste man finna andra finansieringsmöjligheter. Éva Á. Csato hade lyckan att kunna få resurser ur Svenska Institutets Visby-program. En stor fördel med

denna finansiering har varit att programmet garanterat kontinuiteten i arbetet. Med dess hjälp har hon kunnat organisera sommarskolan under tio på varandra följande år. Detta har haft en enormt positiv betydelse för en hållbar utveckling av språkkompetensen i det karaimiska samhället.

Det är till stor hjälp om lingvisten kan planera sitt arbete så att språksamfundets intressen beaktas. Redan i ansökan måste man se till att planera för rimlig ersättning åt informanter. Den finansiella uppskattningen av informanternas arbete kan bidra betydligt till att språkkompetensens status i samhället ökar. En annan sak är att lingvisten kan planera publicering av produkter som också språksamfundet har nytta och intresse av. Ett exempel är *Spoken Karaim*, en multimedia-CD som publicerats för det karaimiska språksamfundet.¹⁷ Denna CD är en icke-kommersiell produkt som varje karaim kan erhålla gratis. Eftersom informationsteknologin har hög status hos karaimerna, har denna produkt spelat en viktig roll för revitaliseringen. Den används till exempel i samarbetet mellan äldre personer som behärskar språket och yngre personer som kan hantera datorteknologin.

Universiteten har också ett ansvar för bevarandet av existenshotade språk. Vi hoppas att forskning rörande hotade språk kommer att kunna främjas bättre i framtiden och få sin plats i forskningsplanerna. Nationella minoritetsspråk bör representeras också i undervisning på universitetsnivå. Detta kan i vissa fall ske i internationellt samarbete. Planer finns för närvarande att införa

undervisning i karaimiska vid tre universitet, Uppsala, Vilnius och Kiev. Det ska här framhåvas att Uppsala universitets språkvetenskapliga fakultet spelar en positiv roll för bevarandet av flera existenshotade språk.

Till slut

Det finns idag en stor enighet bland forskarna om att de har ett etiskt ansvar gentemot de samhällen vilkas språk och kulturer de forskar i. Det har utvecklats olika samarbetsformer mellan minoriteter och utomstående forskare, samarbetsformer som gagnar båda parterna och bidrar till en större språklig och kulturell mångfald i världen. Numera finns många sätt att ge tillbaka något till det studerade språksamfundet; det kan t.ex. vara att man betalar sina informanter en summa pengar, eller att man vid sidan av sin forskning ställer upp i olika sammanhang och håller föredrag eller studiedagar om sådant som efterfrågas av minoritetsspråkstalarna själva.

I sin artikel "Western language ideologies and small-language prospects" skriver Nancy Dorian:

Moral support and technical expertise, including linguistic expertise, can and should be offered, certainly, but acceptance or rejection will necessarily lie with individual communities.

*Even in the event of acceptance, effective leadership can only come from inside the community.*¹⁸

Samarbete mellan minoritetsspråkstalare och utomstående forskare behövs men det är talarnas eget engagemang som är det som i det långa loppet avgör ett språks öde.

En multimedia CD för användning i det karaimiska samfundet.

Litteratur

Crawford, Michael, 2000. *At war with diversity: Language policy in an age of anxiety*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Avon.

Crystal, David, 2000. *Language death*. Cambridge University Press, Cambridge.

Csató, Éva Á., 2002. "The Karaim community in Lithuania", s. 272–275 i *The Baltic Sea region. Cultures, politics, societies*. Red. Witold Maciejewski. Baltic University Press, Uppsala.

Csató, Éva Á. & David Nathan, 2003a. *Spoken Karaim*. Multimedia CD-ROM. ILCAA, Tokyo University of Foreign Studies & HRELP, SOAS, University of London.

Csató, Éva Á. & David Nathan, 2003b. "Multimedia and the documentation of endangered languages", s. 73–84 i *Language documentation and description, Vol. 1*. Red. Peter K. Austin. HRELP, London.

Csató, Éva Á. & David Nathan, 2006. "Multimedia: A community-oriented language technology", s. 257–77 i *Lesser-known languages of South Asia. Status and policies, Case studies and applications of information technology*. [Trends in Linguistics.]. Red. Anju Saxena & Lars Borin. Mouton de Gruyter, New York.

Csató, Éva Á., 2006. "The Karaims: The smallest group of Turkic-speaking people", s. 384–403 i *The Turkic speaking world. 2000 years of art and culture from Inner Asia to the Balkans*. Red. Ergun Çagatay. Prestel Verlag, Munich.

Dixon, Robert M.W., 1997. *The rise and fall of languages*. Cambridge University Press, Cambridge.

Dorian, Nancy, 1993. "Discussion Note. A response to Ladefoged's other view of endangered languages", *Language*, 69(3):575–79.

Dorian, Nancy, 1998. "Western language ideologies and small-language prospects", s. 3–21 i Grenoble, Lenore A. & Whaley, Lindsay J. (red.): *Endangered Languages. Language loss and community response*. Cambridge University Press, Cambridge.

Green, Carina, 2009. *Managing Lapponia. A world heritage as arena for Sami ethno-politics in Sweden*. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 47. Uppsala universitet, Uppsala.

Grenersen, Geir, 2002. *Ved forskningen grenser. Historien om et forskningsprosjekt i det samiske Nord-Norge*. Spartacus Forlag, Oslo.

Grenoble, Lenore & Lindsay Whaley (red.), 1998. *Endangered languages*. Cambridge University Press, Cambridge.

Fishman, Joshua (red.), 2001. *Can threatened languages Be Saved? Reversing language shift, revisited - A 21st century perspective*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Avon.

Hinton, Leanne & Kenneth Hale (red.), 2001. *The Green book of language revitalization in practice*. Academic Press, San Diego.

Maffi, Luisa (red.) 2001. *On biocultural diversity. Linking language, knowledge, and the environment*. Smithsonian Institution Press, Washington, DC.

Matsumura, Kazuto (red.), 1998. *Studies in endangered languages*. Hituzi Syobo, Tokyo.

Nettle, Daniel & Suzanne Romaine, 2000. *Vanishing voices. The extinction of world's languages*. Oxford University Press, Oxford.

Ojala, Carl-Gösta, 2009. *Sámi prehistories. The politics of archaeology and identity in northernmost Europe*. Occasional Papers in Archaeology 47. Uppsala universitet, Uppsala.

Robins, Robert H. & Eugenius M. Uhlenbeck (red.), 1991. *Endangered languages*. Berg Oxford.

Skutnabb-Kangas, Tove, 2000. *Linguistic genocide in education – or Worldwide diversity and human rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, N.J.

Slutnoter

1 Krauss 1992.

2 Dorian 1993.

3 Se ex. Grenersen 2002, Green 2009 & Ojala 2009.

4 Jämför artikeln av Westin & Tan Marti i denna rapport.

5 Se t ex. Crawford 2000, Crystal 2000, Dixon 1997, Dorian 1998, Fishman 1991 och 2001, Grenoble & Whaley 1998 och 2006, Hinton & Hale 2001, Maffi 2001, Matsumura 1998, Nettle & Romaine 2000, Robins & Uhlenbeck 1991 och Skutnabb-Kangas 2000.

6 Dixon 1997:144.

7 Crystal 2000:33–34.

8 Hale 1992.

9 Mühlhäusler 1996.

10 Crystal 2000.

11 Linguistic Society of America 1996; www.lsadc.org/.

12 Edwards 2002.

13 Edwards 2002:40.

14 Newman 2003.

15 Newman 2003:8.

16 See Csató 2002; Csató 2006; Csató & Nathan 2003b.

17 See Csató & Nathan 2003a and Csató & Nathan 2006.

18 Dorian 1998:21.

Paneldiskussion

Reflektioner kring etisk hänsyn

Håkan Tunón, Centrum för biologisk mångfald, fungerade som inledare och diskussionsledare. Denna sammanfattning av samtalet har gjorts av Håkan Tunón och Mattias Iwarsson, CBM.

De som uttalade sig under samtalet har haft möjlighet att yttra sig om hur inläggen är formulerade.

I panelen deltog:

- Gustav Bockgård, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Marie Byström, Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet & Uppsala universitet.
- Iréne Flygare, Upplandsmuseet, Uppsala.
- Carina Green, Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet.
- Charles Westin, Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer, Stockholms universitet.

Håkan Tunón inledde samtalet med en introduktion av de nya deltagarna och en första runda där de fick presentera sig. Den inledande frågan handlade om forskarens ansvar gentemot forskningsobjektet eller den beforskade gruppen.

CHARLES WESTIN: Refererade till ett projekt om samiska levnadsförhållanden som leddes av Hugh Beach. Arbetet byggde helt på ett gemensamt förtroende mellan universitetet och det samiska samfundet. I det sammanhanget har man kommit överens om vad man presenterar och lyfter fram. Diskussioner fördes också om ett avtal om detta men universitetets jurister framhöll att vetenskapens principer är att alla ska få tillgång till resultaten och att man inte kan välja vad som ska vara tillgängligt för utomstående.

IRÉNE FLYGARE: Det är av största vikt att redan tidigt i ett projekt fundera på hur resultaten av exempelvis intervjuundersökningar ska presenteras och det är även viktigt hur forskaren sedan ger tillbaks till dem som intervjuats. Det kan gälla föredrag i de lokala

hembygdsföreningarna, populärvetenskapliga artiklar. I detta sammanhang är det speciellt värdefullt att Upplandsmuseet är en stiftelse vilket gör det friare avseende hur man kan förvara materialet. Man måste inte offentliggöra material. Det är inte tillgängligt på samma sätt som i statliga och kommunala inrättningar utan vi kan besluta att låsa in materialet så länge vi tycker att det bör skyddas.

CARINA GREEN: presenterade sig som kulturanthropolog med inriktning för urfolksfrågor, främst rörande kultur, etnicitet och etnisk mobilisering. Doktorsavhandlingen dokumenterar Laponia-processen under den tid då världsarvet skulle implementeras. Hon har också fältarbetat i Australien med traditionell kunskap och bland maorier på Nya Zeeland, särskilt maorisk påverkan på naturvårdsfrågor. Antropologer funderar ständigt på dessa frågor när man befinner sig bland folk på fältet samt deltar i olika processer.

MARIE BYSTRÖM: Presenterade sig som biolog inom Naptek som arbetat med samverkan och relationer med lokala brukare. Hon påpekade hur olika kunskap värderas. Myndigheternas kunskap värderas ofta högre än den praktiska erfarenhetsbaserade kunskapen. Under en period jobbade hon med SwedBio, The Swedish International Biodiversity Programme, och tog då del i en metod som kallas Ecomapping. En processororienterad metod att synliggöra hur ett lokalsamhälle utnyttjar landskapets olika delar under olika förhållanden och årstider. Hon har vid några tillfällen haft möjlighet att använda metoden i några olika sammanhang och funnit detta mycket värdefullt även i skolsammanhang. Man synliggör de äldres kunskap för den unga generationen vilket väcker intresse att bevara samhällets kunskap och traditioner. Det är också viktigt att den traditionella kunskapen verkligen förs över mellan generationer. Hon har också arbetat med artikel 8j som tidigare presenterades (se s. 14f) samt medverkat i förhandlingarna runt den etniska uppförandekoden.

Marie ville också ta med ett uttryck som hon hämtade från en mycket känd intervjuare som Naptek sam-

arbetar med, nämligen Yngve Ryd. Han har använt termen "kul med kamrater". Något som medför kollegialt tryck på vad man säger och hur man följer den etiska uppförandekoden. Detta kan också få negativa konsekvenser.

Håkan konstaterade att de flesta etiska riktlinjer egentligen bara handlar om enkla och självklara regler för umgänget mellan människor. Därefter tillfrågades panelen om huruvida akademiker besitter vanligt folkvett.

CHARLES WESTIN: De flesta människor är kloka och etiska regelverk finns och följs. Tyvärr när man inte alltid ut. Akademiker måste följa de forskningsetiska reglerna. En fara är att det utbildas en yrkeskultur som begränsar dessa år för år. Även om en akademisk anställning har en viss status så kan den vara tidsbegränsad och man har ett stort behov av att prestera och publicera. Det kan sluta med att man inte tar den hänsyn som man borde i iveren att få ut sin forskning.

IRÉNE FLYGARE: Det finns en vetenskapshistorisk tung barlast som vi såg några exempel på i Håkan Tunóns introduktion. I all välvilja är det ändå lätt att göra fel. Det är svårt att veta om vi om 50 år kommer att på samma sätt bli dömda för det vi just nu håller som god forskningsetik. Det finns dock kanske numera en ökad ödmjukhet gentemot de som vi kallar informanter. Ett humanistiskt förhållningssätt borde definitionsmässigt vara etiskt.

CARINA GREEN: Vi måste som forskare inse att vi i forskarrollen ofta blir sedda av informanterna som en del av maktstrukturer av samma typ som kolonialmakterna.

GUSTAV BOCKGÅRD: Det kan finnas ett motsatsförhållande mellan vetenskaplighet och etik. Språkvetare är exempelvis intresserade av att studera det vardagliga språket. Några av mina exempel visade att de etiska övertramparna också var vetenskapliga övertramp. Man måste ha en balans mellan kunskapssökandet å ena sidan och respekten för informanterna å den andra. Forskare måste ha lika mycket folkvett som andra. Alla är formade av sitt sammanhang och vi får se hur vi blir betraktade i framtiden.

HÅKAN TUNÓN: Vilken är relationen mellan akademisk forskning och det omgivande samhället?

CHARLES WESTIN: Det är mycket viktigt att forskningen har en god samhällsanknytning. Samarbetar man med folk utanför universiteten är det oerhört viktigt att både ta emot och ge feedback. Nu finns en trend att publicera på engelska, vilket gör att kunskaperna

inte blir tillgängliga i exempelvis Sydamerika där man har spanska eller portugisiska som huvudspråk. Det är mycket viktigt att minoriteterna får makt över hur studier skall gå till.

CARINA GREEN: Hur aktörer engagerar sig är avgörande, t.ex. för att rädda språket som Leena Huss visade. Forskaren kan också vara aktivist/aktör och ha engagemang med informatören. Hennes analysresultat kom tillbaka till den plattform som hon startade med. Ett problem kan vara om man saknar naturliga mötesplatser där det går att ge tillbaka. Jag skulle önska att analyser och resultat i högre grad kom tillbaka till informanterna.

IRÉNE FLYGARE: Jag gjorde en studie med genusperspektiv på jordägare i LRF. Det visar sig vara en mycket sned fördelning åt det manliga hållet och resultatet blev något irriterade reaktioner från LRF. Kvinnogruppen inom LRF ville att jag då skulle redovisa resultaten för deras män. I Sverige är det relativt lätt att föra tillbaka sina resultat.

LEENA HUSS: Hur ger man tillbaka i en form lämplig för samhället? Jag har fört tillbaka forskningsresultat i form av föredrag om flerspråkighet och språklig revitalisering, kurser och utbildningsdagar för lärare och på andra sätt. Det finns också regelrätta konferensserier om hotade språk där forskare och praktiker möts för att diskutera hur man bäst kan samarbeta med varandra för att de hotade språken ska kunna leva vidare och utvecklas. En sådan serie är "Stabilizing Indigenous Languages" i USA. Det har givit en uppvärdering av praktikernas kunskap och visat att samarbete kan leda långt.

TIINA KIVELIÖ, Länsstyrelsen i Stockholms län: Det finns få romska forskare och över huvud taget få romska akademiker, åtminstone offentliga. Däremot finns det romska aktörer och om man ska göra någon undersökning kan man först testa den på någon av dessa. Ofta bygger man undersökningarna på fördomar eller äldre icke-romsk forskning och det finns därför möjlighet att man gör något dumt. Dessa romska aktörer är därför mycket värdefulla kontakter.

SATU GRÖNDAHL: Det finns en tro på forskningens objektivitet. Denna lever i högsta grad och fortfarande söker forskare efter den objektiva sanningen inom akademierna och har svårt att flytta positionerna ut från majoritetssamhällets synvinkel. Man är färgad av akademins ramar. Hur den sanning som vi lever med är kopplad till maktstrukturer. Man får annorlunda resultat om man flyttar utgångspunkten för studien, t ex om man genomför intervjuer inifrån eller utifrån en kultur.

CHARLES WESTIN: En stor svårighet är att hur vetenskapliga vi än är, kan vi inte hjälpa att det blir fel.

Som forskare måste vi våga pröva nya vägar. Det kanske inte är bra för den vetenskapliga meriteringen, men man måste ändå våga göra det.

JAN-ÅKE ALVARSSON berättade om historien om när kulturanthropologen James Frazer (1854–1941) fick frågan om han inte ville träffa de människor som han skrev uppsatser om och svarade ”Gud förbjude!”. Det är ett gott exempel på det akademiska samhällets känsla av exklusivitet. Att publicera samhällsnyttigt är inte meriterande. Prekriterier exkluderar en massa kunskaper. Det viktiga är att ta informantens kunskap och presentera den genom ett akademiskt filter. För akademikerna är det viktigt att publicera i en engelsk tidskrift men inte att vända sig till nya grupper. Vilka kunskaper är relevanta? Vi har filter som begränsar. Exempelvis görs många undersökningar i Sydamerika som bara publiceras på engelska, inte ett ord på portugisiska eller spanska!

MARGARETA SVAHN: Forskarsamhället är fyrkantigt och man får inte pengar för vissa saker, t ex att föra tillbaka resultat. Ofta blir det mycket fyrkantigt även om vi vill säga tack till våra informanter. Jag har studerat västgötska dialekter och redovisar gärna mina resultat, men vem betalar? Det är också svårt att ge tillbaka till informantgruppen (i mitt fall tonåringar), vilka former av återförande når rätt målgrupp? Vetenskapsradion har en populärvetenskaplig pott.

LEENA HUSS: Det är viktigt att redan i samband med ansökningarna skriva in hur man avser att sprida sina resultat. Det är också viktigt att utveckla samarbete mellan forskare och praktiker på fältet och att försöka få in unga forskare från den studerade gruppen som på det viset kan få erfarenheter och meriter som senare kan leda till att det blir fler forskare med minoritetsbakgrund. Då kan nya idéer komma in och asymmetrin mellan forskare med majoritets- respektive minoritetsbakgrund kan minska.

KATARINA BODIN: Jag var på en workshop i Östersund där vi diskuterade etik och inifrånperspektivet utifrån samisk kunskap.¹ Det finns många viktiga frågor som man måste ställa sig i dessa sammanhang. På det symposiet diskuterade samer frågor som: ”Vem har rätt att dokumentera kunskap?” Och svaret blev ”Den som får förtroendet”. På det mötet presenterades resultat från samiska pilotprojekt där samiska aktörer hade genomfört dokumentationsprojekt. Exempelvis hade en studerat hur man förr tog hand om renmjölk. Hon hade intervjuat en släkting, men även den som inte är

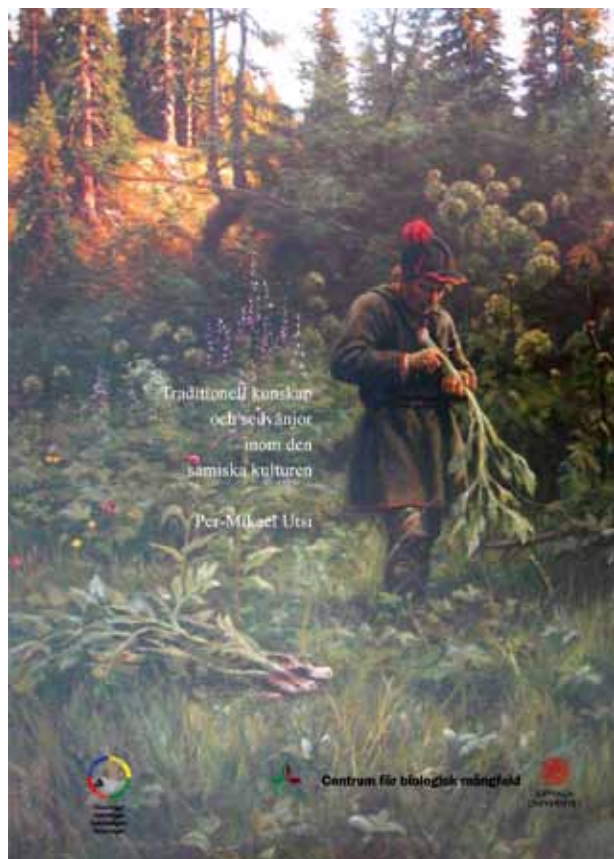
¹ Naptek och Sametinget samarrangerade ett seminarium i Östersund på temat *Dokumentation av traditionell kunskap inom den samiska kulturen – frågor om etik och praktiska erfarenheter* 2–3 juni 2008.

inne i området kan generera ny kunskap. Är man inte insatt kan man visserligen komma att ställa dumma frågor. Den som får förtroendet får dokumentera, men hur skapar man förtroendet?

CARINA GREEN: Jag har främst arbetat med processuella fältarbeten, huvudsakligen intervjuat tjänstemän i olika sammanhang. Då är det väsentligt mycket lättare att föra tillbaka resultaten. Mina informanter var redan införstådda med kontexten.

HÅKAN TUNÓN: Det som Katarina beskrev var en workshop inom ett initiativ som Naptek genomför i samarbete med Sametinget. Redan i samband med Naptek:s tillblivelse i januari 2006 så initierade vi en nära dialog med Sametinget och vi har fortsatt med regelbundna kontakter och diskussioner kring hur arbetet ska fortskrida. Naptek har ett basanslag under perioden 2006–2011 vilket gör att vi har möjlighet att genomföra ett antal olika initiativ snabbt utan att söka nya medel för just detta specifikt. Under 2006–2007 tillsatte vi och Sametinget gemensamt en samisk utredare för att avgöra hur man utifrån samiskt perspektiv betraktade den hittills genomförda dokumentationsprocessen, vad som *de facto* var dokumenterat och om det fanns någon icke-dokumenterad levande kunskap kvar i det samiska samhället samt vad man skulle behöva göra framöver. Denna rapport² presenterades sedan i Sametingets plenum och diskuterades ingående. Nästa steg blev att vi gemensamt sköt till medel för en till det samiska samhället allmän utlysning av pilotprojektmedel under 2007. Denna tanke att vända upp och ned på perspektiven kallade vi det Samiska initiativet, dvs. samerna bestämmer lokalt vad i sin kultur som är i behov av att dokumenteras. Vi arrangerade också ett metodseminarium i Jokkmokk hösten 2007. Första omgångens utlysning resulterade i att medel gavs till åtta pilotprojekt med olika utgångspunkter och ämnesfokus. Naptek och Sametingets kulturråd avgjorde i samråd vilka projekt som fick stöd. I juni 2008 genomfördes också ett särskilt etikseminarium med presentationer av de resultat som pilotprojektsägarna hade då. Etikdiskussionen utgick då från de frågeställningar som man hade stött på utifrån sitt praktiska arbete. Under 2008 utlystes också en andra omgång av projektmedel vilken resulterade i ytterligare sex dokumentationsprojekt. Totalt har fjorton projekt genomförts från Dalarna till Treriksröset. Det har handlat om allt från renmjölkning, renslakt, sagor, platserns namn och till flyttningsvägar. I höstas hade vi ytterligare ett seminarium i projektet som

² Utsi, Per-Mikael, 2007. *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen – relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. (<http://www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift18.pdf>).

Ovan: Lars-Anders Baer (dåvarande styrelseordförande för Sametinget och ledamot av FN:s permanenta forum för ursprungsfolk) beskriver den internationella synen på etik och ursprungsfolkens rättigheter på en workshop i Östersund i juni 2008. Moderator var Olof T. Johansson.

Till vänster: Framsidan på Per-Mikael Utsis rapport² (2007) om den samiska synen på dokumentering av traditionell kunskap samt en bedömning av hur fullständigt kunskapsläget är i arkiv och museer.

ett led i utarbetandet av Sametingets strategier vad gäller dokumentation av lokal och traditionell kunskap. För att allt ska gå rätt till har vi som icke-samer varit noga med att vi inte har krävt tillgång till resultat som projektägarna har bedömt som interna för det samiska samhället. Vi har tecknat ett intentionsavtal med Sametinget om hur vi gemensamt ser på frågan om dokumentation av samisk traditionell kunskap och dessutom har vi tecknat ett avtal där Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, ställer upp att förvara dokumentation framtagna inom det Samiska initiativet enligt pilotprojektägarnas instruktioner vad gäller tillgänglighet. Här ser man en fördel med att en stiftelse förvaltar materialet och inte en myndighet eller universitet. Man omfattas nämligen inte av offentlighetsprincipen eller särskilda förvaltningslagar som kan upplevas jobbiga. Det är samma förhållanden som gäller för Upplandsmuseet.

HÅKAN TUNÓN: Vi har tidigare diskuterat att man som forskare engagerar sig i ett lokalsamhälle eller en fråga och att man därmed förflyttar sig från forskare till aktivist. En akademisk titel används ofta i anslutning till debattartiklar, även om man inte har expertkunskap inom det specifika området. Har panelen eller auditoriet några reflektioner utifrån detta?

SATU GRÖNDAHL: Vi har på Hugo Valentin-centrum diskuterat hur man bör förhålla sig i sådana frå-

gor. Man får då delta i debatten som privatperson med vetenskaplig kompetens.

LEENA HUSS: Ett annat läge är när man deltar i något sammanhang och någon ber om ett uttalande i en specifik fråga som kan vara något vid sidan av ens vetenskapliga fokus.

SATU GRÖNDAHL: Deltar man i ett evenemang i arbetsplatsens namn är det viktigt att också kunna framhålla att man ibland uttalar sig som privatperson.

CHARLES WESTIN: Naturligtvis får man alltid delta i samhällsdebatten, men ibland får man bara under-teckna inlägg som en vanlig privatperson och inte framhålla kopplingen till sin institution.

IRÉNE FLYGARE: Man kan tala som expert i en specifik debattartikel. I samband med föreläsningar kommer ofta frågor upp och det är viktigt att ha möjligheten och säkerheten att svara som privatperson eller låta bli att svara. Man är ju inte något "enmans-Fråga Lund".

MARIE BYSTRÖM: Jag instämmer! Man har ett stort ansvar i arbetet, men också som privatperson att skilja på rollerna.

RUT BOSTRÖM: Både i artiklar och i debatter handlar det om folkvett! Man får helt enkelt säga eller skriva: "I det här fallet yttrar jag mig som privatperson".

IRÉNE FLYGARE: Det är alltid svårt för auditoriet att avgöra när en person har eller inte har kompetens att uttala sig!

Auditoriet i samspråk.

HÅKAN TUNÓN: Inom Konventionen om biologisk mångfald framhålls vikten av det som kallas för "free prior informed consent"/"free prior informed approval" (PIC/PIA), dvs. "fritt i förväg avgivet informerat medgivande"/"fritt i förväg avgivet informerat godkännande". Tanken med detta är att man på lämpligt sätt i förväg ska informera de medverkande om projektet, hur resultaten ska användas och eventuella möjliga positiva och negativa följder av projektet. Frågan är hur långt bör man kunna förutsäga konsekvenserna av ens forskningsprojekt? Hur gör man om ens projekt leder till resultat som kan vara potentiellt skadliga för informanten eller andra? Hur långt går forskarens ansvar?

RUT BOSTRÖM: Man bör lista eventuella etiska överväganden och gå tillbaka till informanten med dessa. Forskaren bör också pröva sina etiska ställningstaganden i ett nationellt perspektiv.

IRÉNE FLYGARE: Det handlar om respekt och förtroende och om förutsättningarna ändras så bör man återkomma till sina informanter!

CHARLES WESTIN: Forskaren ska inte sia om följderna eller oroa sig i onödan. Man ska dock informera om sina tankar! Information som är skadlig för informanten bör utelämnas. Det handlar om respekt.

HÅKAN TUNÓN: Hur gör man då med forsknings-etiken om man å ena sidan inte ska exkludera resultat medan man å andra sidan av etiska skäl måste göra det av hänsyn till sina informanter?

CHARLES WESTIN: Inkluderande av data som kan skada kan inte uppväga värdet av det vetenskapliga. Då är det bättre att utelämna eller åtminstone försöka av-personifiera det så att man inte skadar sagespersonerna! Ofta går det att dra nytta av informationen men i anonym form!

IRÉNE FLYGARE: Man bör utelämna detaljer så att inte någon råkar illa ut.

Avslutningsvis tackade Håkan Tunón, Iréne Flygare och Satu Gröndahl alla för en trevlig och lärorik dag!

Hugo Valentin-centrum (tidigare Centrum för multietnisk forskning) och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet tillsammans med Centrum för biologisk mångfald vid Sveriges lantbruksuniversitet bjuder in till seminarium om aktuella frågor rörande forskningsetik.

Gäller vanligt folkvett också för akademiker?

Ett seminarium om makt och etik

Vilka etiska riktlinjer styr forskningen om språk, kultur och kunskap? Vad innebär det att forskningsobjektet har blivit ett subjekt och i många fall även en samarbetspart? Gäller vanligt folkvett även då akademiker möter informanter?

Tiderna förändras och det gör också vår akademiska roll som utforskare av språk, kultur och kunskap. Riktlinjer som baserar sig på respekt för människors rättigheter och värdighet har lett till att kraven på den akademiske forskarens hänsynstagande gentemot och empati med studieobjektet successivt har ökat. Ofta handlar det om att agera med vanligt folkvett och social kompetens. Seminariet är inriktat på att belysa maktrelationer och andra etiska frågeställningar gällande forskning som berör kultur och kunskap.

Tid och plats: 17 mars 2010 på Upplandsmuseet, Uppsala.

Program:

9.00-9.15	Välkomstanförande Björn Melander, dekan vid Språkvetenskapliga fakulteten, Uppsala universitet
9.15-9.20	Inledning
9.20-10.20	Konventionen om biologisk mångfald som en ingång till etisk hänsyn Håkan Tunón, Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet
10.20-10.45	Kaffe
10.45-11.45	Hotade språk och forskarens ansvar Leena Huss, Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet Éva Á. Csató Johanson, Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet
11.45-13.00	Lunch
13.00-13.30	Om behandlingen av informanter för 60 år sedan. Reflexioner kring några dialektintervjuer. Gustav Bockgård, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
13.30-14.00	Etiska överväganden vid intervjuer idag Irene Flygare, Upplandsmuseet
14.00-14.30	Kaffe
14.30-15.15	Att forska med romer, inte om romer Charles Westin, Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer, Stockholms universitet Manuel Tan Martí, Delegationen för romska frågor
15.30-17.00	Paneldiskussion
17.30	Buffé

Gäller vanligt folkvett också för akademiker?

Ett seminarium om makt och etik

Deltagarlista:

Ackermann	Constanze	Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet
Alvarsson	Jan-Åke	Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet
Alvtörn	Lovisa	Institutionen för språk och folkminnen, Uppsala universitet
Bellander	Theres	Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Bigestans	Aina	Nationellt centrum för svenska som andraspråk, Stockholms Universitet
Bockgård	Gustav	Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Bodin	Katarina	
Bohnacker	Ute	Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet
Boström	Rut	Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Byström	Marie	Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet
Csató Johanson	Éva Á.	Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet
Dahlström	Anna	Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet
Eriksson	Stefan	Centrum för forsknings- och bioetik, Uppsala universitet
Fjellgren	Patricia	Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet
Flygare	Irène A.	Upplandsmuseet
Green	Carina	Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet
Gröndahl	Satu	Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet
Huss	Leena	Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet
Iwarsson	Mattias	Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet
Jacobsson	Stefan	Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Keevallik	Leelo	Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet
Keinänen	Marja-Liisa	Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet
Kiveliö	Tiina	Länsstyrelsen i Stockholms län
Knutsson	Per-Göran	Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap, Sveriges lantbruksuniversitet
Konstenius	Yvonne	
Källman	Stefan	Jordbruksdepartementet
Ledman	Anna-Lill	Centrum för samisk forskning, Umeå universitet
Liby	Håkan	Upplandsmuseet
Melander	Björn	Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
Nordin	Åsa	Centrum för samisk forskning, Umeå universitet
Nuorluoto	Juhani	Institutionen för moderna språk, Uppsala universitet
Ojala	Carl-Gösta	Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet
Orama	Krista	Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet
Skerk	Josefina	Sametinget
Skogevall	Åke	ABB Free Innovators

Skoglund	Ann Christin	
Stenström	Hanna	Teologiska institutionen, Uppsala universitet
Svahn	Margareta	Institution för språk och folkminnen, Uppsala universitet
Söderblom	Rebecka	Teologiska institutionen, Uppsala universitet
Tan Martí	Manuel	
Tunón	Håkan	Centrum för biologisk mångfald, Sveriges lantbruksuniversitet
Westin	Charles	Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer, Stockholms universitet

Arrangörer:

Hugo Valentin-centrum och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet
Centrum för biologisk mångfald vid Sveriges lantbruksuniversitet & Uppsala universitet
Upplandsmuseet

Satu Gröndahl, föreståndare för Hugo Valentin-centrum, introducerar föreläsare under seminariet.

Akademisk forskning och etiska riktlinjer i Sverige – en enkätundersökning

HÅKAN TUNÓN, CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD, SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET & UPPSALA UNIVERSITET, UPPSALA

BILAGA 3

Upprinnelsen till det seminarium som resulterade i denna rapport var ett samtal mellan undertecknad och Leena Huss på Hugo Valentin-centrum vid Uppsala universitet rörande frågan hur man som akademisk forskare ska kunna leva upp till de etiska hänsynstaganden som världssamfundets olika överenskommelser förpliktar. Såsom nämnts tidigare i rapporten finns det alltså en stor mängd internationella konventioner och deklarationer som ger riktlinjer om – eller kanske pekningar till – hur man som forskare (eller för den delen projekterare) ska bedriva verksamhet som berör lokalbefolkningar, främst urfolk eller etniska minoriteter, men också andra grupper i samhället. Jag avser emellertid inte fördjupa mig i olika riktlinjer, konventioner och deklarationer i detta bidrag.

När tanken på ett seminarium väl var väckt diskuterade vi även i vilken omfattning de svenska lärosätena faktiskt strävade efter att följa sådana riktlinjer och huruvida universitetsledningarna tog ett centralt ansvar för frågan eller om man lät de enskilda forskarna få ta eget ansvar för sina handlingar. Detta utlöste idén på en enklare enkätundersökning för att få en inblick i hur den svenska universitetsvärlden hanterar frågorna runt om i landet. När väl lärosätena hade fått enkäten kändes det i allra högsta grad relevant att även utreda om forskningsfinansiärerna ställde några i detta sammanhang relevanta krav på de forskare som de finansierar. En hypotes var nämligen att forskarna sannolikt inte tog mer etisk hänsyn än vad forskningsfinansiären krävde.

Material och metoder

Två parallella, till stor del korrelerade, enkäter utvecklades: en riktad till universitet och högskolor (se bilaga 3a) och en till forskningsfinansiärer (se bilaga 3d).

Lärosäten – Enkäten (bilaga 3a) omfattade sex frågor som handlade om den eventuella förekomsten av riktlinjer, kommittéer eller utbildningar rörande arbete mot grupper som kan kräva särskilt hänsynstagande. Vidare efterfrågades hur man prioriterade dessa frågor samt om man bedömde att det fanns några eventuella forskningsmässiga hinder för att iaktta särskild hän-

syn. Avslutningsvis lämnades dessutom möjligheten att lämna egna synpunkter som borde tas hänsyn till vid analysen.

Enkäten skickades per post till samtliga lärosäten som återfanns på Högskoleverkets lista på hemsidan under hösten 2009. Sammanlagt skickades enkäten till femtiotre olika lärosäten (se bilaga 3b). Avsikten med att inte göra något särskilt urval var att undvika att förtfattade meningar skulle störa resultaten, särskilt vad gäller bedömning av vilka universitet eller högskolor som var relevanta för studien.

Forskningsfinansiärer – Denna enkät (se bilaga 3d) omfattade endast fyra frågor, vilka rörde förekomsten av granskningskommittéer eller liknande för ansökningar och om man bedömde frågeställningarna prioriterade samt om man bedömde att det fanns eventuella forskningsmässiga hinder för att iaktta särskild hänsyn. Avslutningsvis lämnades möjligheten att lämna egna synpunkter som man borde ta hänsyn till vid analysen. Urvalet av forskningsfinansiärer inskränktes till de finansiärer som återfanns i broschyren "Svensk forskning: Större forskningsfinansiärer" från 2005, som listade de arton största finansiärerna (se bilaga 3e). Dessa omfattar ett antal finansiärer vars verksamhet mer uppenbart kan vara relevant och andra som möjligen mer perifert kan ha relevans, men återigen ville vi undvika att förutfattade meningar skulle påverka undersökningen.

Resultaten hanterades sedan snarare kvalitativt än kvantitativt av undertecknad och bör främst betraktas som en fingervisning över tillståndet i Sverige rörande dessa frågor. Resultatet visar också snarare lärosätenas självsyn gällande dessa frågor och inte nödvändigtvis den faktiska situationen.

Resultat och diskussion

Detta avsnitt är uppdelat i tre delar: enkätstudie 1, enkätstudie 2 och slutdiskussion.

Enkätstudie 1:

Totalt skickades enkäten till 53 lärosäten och svar erhöles från 24 av dem (45 %) (se bilaga 3c). Därutöver

inkom Umeå universitet med ett svar i vilket man enbart framhöll att man "avstår från att inkomma med uppgifter" till undersökningen och jag väljer således att bortse från detta. Av dem som inkom med svar var det också flera som angav att enkätens område inte berörde deras forskning, t.ex. Högskolan i Gävle och Högskolan i Kalmar som trots allt besvarade enkäten. Samma åsikt uttrycktes i svaren från de flesta konstnärliga lärosäten, såsom Danshögskolan, Konstfack, Kungl. Musikhögskolan i Stockholm, Kungl. Konsthögskolan, Operahögskolan och Stockholms Musikpedagogiska Institut, eftersom de endast ägnar sig åt undervisning och konstnärlig verksamhet. Några av dem lämnade emellertid ändå in fullständiga enkäter. Även de mindre och teologiskt inriktade högskolorna påtalade att enkätens ämnesområde inte direkt berörde verksamheten. Sammanlagt besvarade 9 lärosäten (45 %) enkätförfrågan med att generellt påstå att man inte idkade någon relevant forskning. Detta tolkade jag som ett negativt svar på frågorna 1, 2 och 3. Av dessa uttryckte för övrigt 6 lärosäten även uttryckligen att de valde att besvara samtliga frågor med "nej".

Sammanlagt kunde 20 ifyllda enkäter analyseras, men inte för samtliga frågor. Resultaten redovisas i tabell 1 (se följande uppslag), men kan i något förkortat skick också beskrivas enligt följande:

Fråga 1. Har Ert lärosäte några riktlinjer eller särskilda kommittéer för att hantera dessa frågor?

16 lärosäten besvarade frågan med "nej" och 4 med "ja". Av dem som svarade "nej" hänvisade 6 stycken och av dem som svarade "ja" 3 till allmänna forskningsetiska riktlinjer och/eller generella etikråd eller etiska kommittéer. Det är sannolikt att mer eller mindre alla lärosäten har forskningsetiska kommittéer eller liknande, men också att deras verksamhet troligen är av mer generell forskningsetisk natur. Det förefaller således som om det faktiska resultatet kunde spänna mellan att det var 1 och 10 lärosäten som besvarade frågan med "ja" beroende på hur handläggaren på lärosätet har besvarat frågan.

Högskolan Dalarna hänvisade särskilt till "Unesco's Ethical Guidelines" för frågor specifikt rörande forskning om urfolk och minoriteter. Dessa etiska riktlinjer är generella och riktar sig egentligen inte specifikt till frågor rörande urfolk och minoriteter, men är sannolikt särskilt viktiga att följa just för arbetet riktat mot dessa grupper på grund av den möjliga maktasymmetrin mellan forskare och uppgiftslämnare. Riktlinjerna tar upp flera av de käpphästar som återfinns i de mer specifika riktlinjerna och deklARATIONERNA rörande urfolksrättigheter. För studentprojekt hade man vid Högskolan

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples

Adopted by General Assembly Resolution 61/295 on 13 September 2007

The General Assembly,

Guided by the purposes and principles of the Charter of the United Nations, and good faith in the fulfilment of the obligations assumed by States in accordance with the Charter,

Affirming that indigenous peoples are equal to all other peoples, while recognizing the right of all peoples to be different, to consider themselves different, and to be respected as such,

Affirming also that all peoples contribute to the diversity and richness of civilizations and cultures, which constitute the common heritage of humankind,

Affirming further that all doctrines, policies and practices based on or advocating superiority of peoples or individuals on the basis of national origin or racial, religious, ethnic or cultural differences are racist, scientifically false, morally invalid, morally condemnable and socially unjust.

År 1948 antog FN:s generalförsamling sin deklaration om mänskliga rättigheter, 1989 en konvention om barnens rättigheter och 2007 en deklaration om urfolks rättigheter. Man kan fråga sig hur många specialdeklARATIONER det finns behov av?

Dalarna även utvecklat en särskild blankett för "etisk egengranskning" med rekommendationen att:

Om du och/eller din handledare bedömer din undersökning som etiskt problematisk, eller tror att den kan innehålla en etisk problematik, ska den etikprövas.

Blanketten finns nedladdningsbar på högskolans webbplats.¹ Utifrån frågorna på denna blankett förefaller det som om man skulle komma fram till att många studier av relevans för temat för denna seminarierapport skulle resultera i en rekommendation att gå vidare till etisk prövning. Det förefaller som om detta (om blanketten används) borde kunna vara en verksam funktion och ett hjälpmedel för de enskilda forskarna. Högskolan i Väst å andra sidan markerade att man utgick från "HUM-SAMS etiska riktlinjer i forskningsprojekt och kategoriserar inte folk efter religion, etnicitet etc." Detta sätter fingret på en diskussionsmässigt öm punkt: Borde man inte behandla alla människor med samma inställning av respekt och hänsyn eller bör man tvärtom visa extra mycket hänsyn för vissa grupperingar? Hur väljer man då vilka grupper som ska få extra mycket hänsyn och vilka som "bara" ska få basnivån?

Detta väcker kanske reflektioner rörande att exempelvis "FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheter" borde vara fullt tillräcklig och att det således inte borde behövas en "FN:s konvention om barnets rättigheter" eller "FN:s deklaration om urfolkens rättigheter". Såväl barn som urfolk måste ju faktiskt också vara inkluderade i den övergripande begreppet "män-

¹ <http://www.du.se/sv/Forskning/Namnder-och-rad/Forskningsetiska-namnden/Forskningsetik/>

Tabell 1. Översiktlig tabell över svaren från enkätundersökningen riktad till högre lärosäten.

Lärosäte	1. Finns riktlinjer eller kommittéer?	2. Utbildning; centralt eller decentraliserat?	3. Informationsvägar till forskare?	4. Är dessa frågor prioriterade?	5. Forskningsmässiga problem – etisk hänsyn?	6. Övrigt?
Göteborgs universitet	Nej	Nej	Nej	—	—	”decentraliserad organisation och ansvaret åvilar fakulteter och enskilda institutioner”
Högskolan i Kalmar	Nej	Nej	Nej	—	—	”inte någon forskning inom området urfolk och minoriteter, och därför heller inga styr-dokument etc inom området.”
Karlstads universitet	”en särskild Forsknings-etisk kommitté”	”obligatorisk kurs för handledare och i obligatorisk kurs för alla doktorander behandlas de forskningsetiska frågorna”	—	Ja – ”Att höja den forskningsetiska medvetenheten är en av universitetsledningen betonad angelägenhet.”	Nej – ”Vi ser det som angeläget för forskningspersonernas integritet, forskningens trovärdighet och allmänhetens förtroende för universitet att de forskningsetiska hänsynen respekteras.”	”Viktigt att respektera att frågor där urfolk och be-folkningsminoriteter utgör forskningspersoner också om-fattas av och relateras till den lagstiftning som syftar till att skydda forskningspersonernas integritet dvs Lag (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor.”
Karolinska institutet	Ja – Etikråd, ”att verka för ett gott etiskt förhållningssätt vid KI”, ”såväl interna relationer som relationer med omvärlden”. Policydokument och riktlinjer	Ja – ”I handledarutbildningen inom KI ingår etik” ”Därutöver kan frågan hanteras på lokal institutionsnivå och/eller i samverkan med andra institutioner och universitet.”	Ja – Etikrådet utarbetar ”en checklista i syfte att underlätta, följa upp och förbättra de etiska perspektiven.”	Ja – ”Etiska frågeställningar i forskning och utbildning är viktig och prioriterade. Bland annat de faktum att Etikrådet är placerat direkt under rektor ska ses som uttryck för att KIs ledning har placerat dessa frågeställningar högt på dagordningen.”	Nej – Det borde ”inte finnas några forskningsmässiga begränsningar eller problem förknippade med att i förekommande fall iakta särskild hänsyn till dessa grupper i samband med forskning.”	”Inledningsvis måste påpekas att KIs etiska riktlinjer i huvudsak är generella och inte rör forskning specifikt om urfolk och minoriteter.”
Lunds universitet	Nej – endast ”allmänna etiska regelverk”	”Utbildning särskilt riktad mot detta område förekommer inte utöver den som erbjuds i allmän forskningsetik.”	Nej	Nej – ”inte mer än andra etiska problem-ställningar”	Nej	Nej
Mälardalens högskola	”Rådgivande etisk kommitté”	—	”informera forskare om vikten av etisk prövning”	—	—	—

Stockholms universitet	Nej, "inte några specifika riktlinjer eller tillsatt särskilda kommittéer för att hantera dessa frågor." (hänvisar till mångfaldsplan för studenter och anställda)	"Utbildning i etisk hänsyn specifikt i samband med arbete mot urfolk och minoritetsgrupper är en fråga som hanteras av de institutioner där sådant arbete förekommer."	Ja – Bevakar "nya direktiv etc. som tillkännages från regeringen eller myndigheter", kommuniserar detta till forskare och doktorander	Ja – "Forskningsetiska frågor har generellt hög prioritet för universitetet."	Nej	—
Sveriges Lantbruksuniversitet	"Nej, centralt utfärdade etiska riktlinjer inom SLU för dessa frågor saknas f.n."	Nej – ej centralt, "det blir institutionerna som får hantera detta."	Nej – ingen särskild information.	"Frageställningarna är givetvis viktiga, men SLU berörs i ganska liten omfattning."	Nej	Nej
Örebro universitet	Nej, "inga särskilda kommittéer eller riktlinjer för denna typ av forskning"	"inga universitetsgemensamma riktlinjer för denna typ av forskning. Förefaller också gälla utbildning. Hanteras lokalt på institution eller forskargrupper	—	—	—	Ingen sådan forskning på urfolk eller etniska minoriteter. "Däremot bedriver vi forskning som berör minoriteter och minoritetsspråk"
Gymnastik- och idrottshögskolan	Nej	Nej	Nej	Nej	"GIH har inga synpunkter på denna fråga."	Nej
Högskolan Dalarna	Forskningsetiska nämnden "Unesco's Ethical guidelines"	Nej – enskilda forskare får hantera frågan	Nej	"Frågorna är oerhört viktiga. Dock har vi inte möjlighet att bedriva särskild verksamhet inom detta fält då vår verksamhet är koncentrerad till studentnivå"	"Naturligtvis. Det är givetvis så att nyttan inte alltid kan tänkas uppväga skadan."	Nej
Högskolan i Gävle	Nej	Nej	Nej	—	—	"Då ingen forskning som berör ur- eller lokalbefolkning, etniska minoriteter med därrill angående frågor bedrivs eller har bedrivits vid HiG finns inga centrala riktlinjer utarbetade för detta slags forskning."

Lärosäte	1. Finns riktlinjer eller kommittéer?	2. Utbildning; centralt eller decentraliserat?	3. Informationsvägar till forskare?	4. Är dessa frågor prioriterade?	5. Forskningsmässiga problem – etisk hänsyn?	6. Övrigt?
Högskolan i Väst	Nej – ”Vi utgår från HUMSAM:s etiska riktlinjer i forskningsprojekt och kategoriserar inte folk efter religion, etnicitet etc.”	”Vi har utbildning i forskningsetik men inte någon särskild utbildning i etiska hänsyn i samband med forskning som rör urfolk och minoritetsgrupper.”	Nej (decentraliserat)	”Vi anser att frågeställningarna är viktiga men de är inte på något sätt prioriterade.”	”Huruvida hänsynen är forskningsbegränsande eller inte är en intressant fråga. Att svara på den kräver en djupare genomgång vilken forskning som har varit önskvärd att genomföra men inte har varit möjlig av speciella hänsyn eller problem.”	
Konstfack	Ja – Konstfack håller på att inrätta ett etiskt råd Nej, några riktlinjer finns ännu inte upprättade. (ref till VR)	Inte ännu	Nej	Inte ännu	Inte ännu	”Konstfack befinner sig i en expansiv fas när det gäller forskning. - - De frågor som nämns i underlaget har ännu inte varit något som forskningen på lärosätet ställts inför, men Konstfack har för avsikt att skaffa sig en nödvändig beredskap inom området.”
Kungl. Musikhögskolan	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	
Kungl. Konsthögskolan	Nej	—	—	—	—	—
Södertörns högskola	Nej	Nej – ”Centralt ordnas dock seminarier/utbildning i forskningsetik där frågor av denna art kan rymmas.”	Nej	”På högskolan finns inte mycket forskning inom detta område. Högskolan har dock som målsättning att diskussionen om forskningsetik ska vara ständigt pågående.”	Nej	
Ericastiftelsen	Nej Generella regelverk och etiska riktlinjer för psykologer	Nej Generella	Nej	Nej	Nej	”Ericastiftelsen är en mindre högskola som utbildar barn- och ungdomspsykiaterer”

Ersta Sköndal Högskola	Nej	Nej	Nej	Nej – ”Frageställningarna är inte prioriterade, eftersom de inte varit eller är aktuella.”	Nej – ”Vi kan inte heller om de skulle aktualiseras, se några forskningsmässiga problem med hänsynstagande till dessa grupper.”	”Att följa de etiska regler och riktlinjer som återfinns i CO-DEX torde vara tillräckligt.”
Johannelunds teologiska högskola	Nej	Nej	Nej	”Detta innebär inte att vi tycker att frågorna är oviktiga, men att de inte har relevans för den forskning vi hittills bedrivit.”	—	Den pågående teologiska forskningen bedöms inte involvera frågeställningarna i enkäten.
Danshögskolan	”Danshögskolan har ingen forskning som efterfrågas i enkätundersökningen Etiska riktlinjer rörande forskning om urfolk och minoriteter.”					
Operahögskolan	”Vi har på Operahögskolan ingen forskning om urfolk och minoriteter, eller annan verksamhet som jag kan bedöma vara av relevans för er undersökning.”					
Stockholms Musikpedagogiska Institut	WSMI bedriver ingen forskning eller doktorandutbildningar utan bedriver rundutbildning i musikpedagogik. Därmed finner vi enkäten inte tillämplig på våra utbildningar. Komplettering: ”Inom tamen för ämnet musikvetenskap och kulturhistoria ges lektioner med inriktning på urfolkens kultur. Bl.a. undersöks samekultur och kultur i långtraditionella perspektiv runtom i världen. I dessa lektioner ingår både exempel och analys såväl diskussion över bl.a. tankemönster, tro och religion, kunskap och kompetens.”					
Örebro Missions-skola	””Ang den enkät om biologisk mångfald du skickat vill jag bara meddela att frågan knappast är aktuell för en så liten institution som vår. Vi har t.ex. inga egna forskningsresurser.”					
Umeå universitet	”Rektor beslutar att Umeå universitet avstår från att inkomma med uppgifter.”					

niskor". Historiskt finns det naturligtvis ett mycket starkt motiv att "särbehandla" vissa grupper, men är det motiverat idag i ett "upplyst" land som Sverige?

Fråga 2. Har Ert lärosäte utbildning för forskare och doktorander i etisk hänsyn i samband med arbete mot urfolk och minoritetsgrupper? Eller är detta en fråga de enskilda institutionerna får hantera?

14 lärosäten besvarade frågan med "nej" (vad gäller centrala utbildningar), varav 4 framhåller att ansvaret är decentraliserat. 4 lärosäten svarade "ja" och hänvisade till att man hade allmänna forskningsetiska utbildningar som delvis inkluderar dessa frågor. Detta resultat är jämförbart med resultatet för fråga 1. De flesta lärosäten har till dags dato inte känt behovet av särskild utbildning eller diskussion rörande positiv särbehandling av "försöksobjekt" som tillhör exempelvis urfolk eller minoritetsgrupper. Generellt sett så förefaller ansvaret vara delegerat till institutionsnivå eller enskilda forskare. På central nivå behandlas endast de mer generella frågeställningarna rörande forskningsetik.

Fråga 3. Har Ni andra sätt att informera Era forskare och doktorander om utvecklingen inom detta område?

14 lärosäten besvarade frågan med "nej" och 2 med "ja". Stockholms universitet framhöll att man ständigt bevakade "nya direktiv etc. som tillkännages från regeringen eller myndigheter" och förmedlade dessa till forskare och doktorander. Karolinska Institutets Etikråd utarbetade för forskarnas räkning "en checklista i syfte att underlätta, följa upp och förbättra de etiska perspektiven". Återigen kan man fundera på om det ändå inte är så att de flesta lärosäten har metoder för att sprida generell forskningsetisk information till sina forskare. Kommentaren från Stockholms universitet visar att man inväntar formella krav eller regler, vilket sannolikt får betraktas som den naturliga gången när det gäller forskningsetik och mycket annat. Tendensen förefaller emellertid hålla i sig och få lärosäten verkar ha utvecklat några funktioner vid sidan av de mer generella för att bland sina forskare lyfta etikfrågor.

Fråga 4. Anser Ni att dessa frågeställningar är prioriterade?

7 lärosäten svarade "nej" och 6 "ja". 4 av de som svarade "ja" framhöll generellt att alla frågor rörande forskningsetik är viktiga och samtidigt framhöll 3 av de som svarade "nej" att frågeställningarna inte var viktiga eftersom det egna lärosätet inte bedömdes vara berört av dem. Detta är en reflektion som sannolikt vittnar

om en relativt smal syn på vilken typ av forskning och undervisning som är berörd av denna fråga. Lunds universitets svar lydde:

Nej inte mer än andra etiska problemställningar relaterade till forskning som skall godkännas i regional etikprövningsnämnd.

En värdering som sannolikt döljer sig i ytterligare något av de andra nej-svaren. Man kan undra om det är så att den relativt jämna fördelningen mellan "ja" och "nej" kan ha sin förklaring i att man i ja-svaren inkluderar en generell syn på forskningsetiska frågor och inte specifikt sådana rörande exempelvis urfolk eller andra minoriteter.

Fråga 5. Ser Ni några forskningsmässiga begränsningar eller problem förknippade med att iakttä särskild hänsyn till dessa grupper i samband med forskning?

10 lärosäten besvarade frågan med "nej" och 1 med "ja". Det var Högskolan Dalarna som framhöll "Det är givetvis så att nyttan inte alltid kan tänkas uppväga skadan". Högskolan i Väst konstaterade att:

Det finns vissa särskilda hänsyn som måste tas i samband med urfolk och minoritetsgrupper. Vi kan dock inte betrakta det som något större problem i den pågående forskningen. Huruvida hänsynen är forskningsbegränsande eller inte är en intressant fråga. Att svara på den kräver en djupare genomgång av vilken forskning som har varit önskvärd att genomföra men inte har varit möjlig av speciella hänsyn eller problem.

Möjligen har vissa varit lite väl positiva i sina svar och markerat att det inte är några begränsningar. Det är sannolikt så att full hänsyn till de etiska rekommendationer som förekommer i samband med urfolk och minoriteter och andra sammanhang med maktasymmetri kan vara så tids- och resurskrävande att det därmed kan verka hämmande på forskningen. Svaret från Högskolan Dalarna tyder på åtminstone ett visst mått av reflektion rörande de sammanhang när man exempelvis gör en studie och kommer fram till ett resultat som de deltagande sagespersonerna inte vill ska spridas vidare.

Några lärosäten bifogade även egna dokument eller refererade till länkar på internet för att komplettera sina svar, vilka också har vägts in i den allmänna bedömningen.

Beklagansvärt nog inkom det inga svar från universiteten i Luleå, Umeå och Uppsala, vilka utifrån geografi och forskningstradition skulle kunna förväntas ha intressanta uppgifter att bidra med till denna studie. Uppsala universitet som har en lång tradition av samforskning, men också med frågor rörande etik, inledde med att returnera såväl enkät som det öppnade kuvertet med vändande post. På en direkt förfrågan via e-post fick enkäten ett diarienummer, men något svar inkom tyvärr inte från Uppsala universitet.

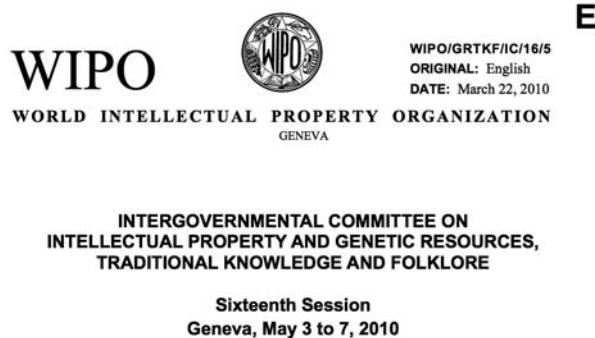
Lärosäten såsom Högskolan i Gävle, Högskolan i Kalmar, Södertörns högskola och Örebro universitet, samt flera av de konstnärliga högskolorna poängterade att de inte hade någon ”forskning som berör ur- eller lokalbefolkning, etniska minoriteter med därtill angränsande frågor” (citrat från Högskolan i Gävle). Detta har jag tolkat som att man har menat att om man inte hade någon etnologisk, kulturanthropologisk eller liknande forskning på urfolk och minoriteter och således bedömt att frågan om etisk hänsyn saknar relevans. I enkäten exemplifierade vi att det ”kan handla om studier av traditionell kultur, traditionell kunskap, minoritetsspråk eller olika undersökningar av de landområden som bebos och brukas av sådana grupper”, och ur ett internationellt perspektiv kan man nog anse att frågan är högst väsentligt mycket bredare och att etisk hänsyn är tillämpbar också vid exempelvis forskning på biologiskt material från urfolks territorier, lokal och traditionell kunskap, religionsfrågor eller andra forskningsfrågor med ännu mer perifera kopplingar till urfolk och minoriteter samt lokalbefolkningar. Frågeställningarna kan därmed ha betydligt större relevans för verksamheten än man vid lärosätet i förstone förmodar.

Vad gäller de konstnärliga lärosätena som generellt hänvisade till att deras verksamhet sällan handlade om forskning rörande urfolk och minoriteter och att de därmed inte berördes av enkäten så kan man reflektera på motsvarande vis. Även om verksamheten i huvudsak är konstnärlig och har störst fokus på undervisning kan frågorna om etisk hänsyn vara i högsta grad relevanta. Under många år har den internationella immaterialrättsorganisationen WIPO (*World Intellectual Property Organization*) stött och blött frågan om urfolks och lokalsamhällens rätt till traditionell kunskap, traditionella kulturella uttryck/folklore och lokala genetiska resurser. Denna grupp fokuserar på de immaterialrättsliga frågorna rörande det immateriella kulturarvet, såsom traditionell kunskap, sedvänjor och traditionella kulturella uttryck. Med kulturella uttryck innefattar WIPO exempelvis traditionell musik, sång, dans, berättarkonst samt mönster och former. Syftet är bland annat att utveckla metoder att skydda dessa från olovligt kommersiellt bruk, men också att hindra olika former av kränkande utnyttjande av etniska symboler. Det är inte helt ovanligt med etniska inslag i dans, teater eller musikstycken. Vilka delar kan anses vara allmängods och fria att bruka? Kan det exempelvis uppfattas som etniskt kränkande att en icke-samisk artist lägger in ett jojkparti i ett musikstycke? När förmedlar konsten fördomar och kränkningar bara genom själva nyttjandet av ett konstnärligt uttryck utanför sitt rätta samman-

hang? Det konstnärliga området är långt ifrån klarlagt vad gäller dessa aspekter, men kan i mångt och mycket betraktas som ett etiskt gungfly där respekt och hänsyn definitivt är påkallad. Ett mer utförligt resonemang rörande detta återfinns på sidorna 10–11 i denna rapport.¹ Sammantaget kan vi konstatera att lärosätena till största delen förlitar sig på att den enskilda forskaren eller i bästa fall den relevanta institutionen har insikt i vilken typ av etisk hänsyn som är aktuell för deras forskning. De flesta lärosätena anser inte att dessa frågor rörande maktasymmetri inom forskning berör dem och har därför inte utvecklat några centrala riktlinjer, kommittéer eller andra funktioner som synliggör just detta specifika område av forskningsetiken. Många har inte alls reflekterat över frågan förrän nu. Det är kanske så att man kan förvänta sig att situationen vid de 29 lärosätena som inte besvarade enkäten är likartad med resultaten ovan eller eventuellt ännu sämre.

Enkätstudie 2:

Den andra delen av undersökningen utgjordes av enkäten som skickades till 18 betydande forskningsfinansierare och resulterade i att 10 svar inkom (56%) (se bilaga 3e). Därutöver framförde Stiftelsen för strategisk forskning att man helt avstod från att lämna synpunkter till undersökningen. Denna enkät omfattade sammanlagt fyra frågor, dvs. fanns riktlinjer eller granskningskommittéer, om frågorna var prioriterade och om det finns forskningsmässiga begränsningar samt övriga synpunkter. Av de tio svaren var egentligen bara hälften direkta svar på de frågor som återfanns i enkäten medan de övriga var mer generellt hållna reflektioner av vilka det ibland gick att plocka ut svar på de specifika frågorna. Det finns således ett visst mått av subjektiv tolkning i resultatet. Svaren redovisas nedan samt i tabell 2 (se nästa uppslag).

WIPO:s arbetsgrupp för frågor rörande genetiska resurser, traditionell kunskap och folklore har sammanträtt 16 gånger fram till och med våren 2010.

Tabell 2. Översiktlig tabell över resultaten från enkätundersökningen riktad till forskningsfinansiärer.

Forskningsfinansiär	1. Riktlinjer & kommittéer?	2. Är frågan prioriterad?	3. Problem eller begränsningar?	4. Övriga synpunkter
Formas	Ja – hänvisar till riktlinjerna för sökande <i>Formas handbook</i> , 4.4 Ethical considerations Beredningsgrupper ska bedöma hur etiska frågor hanteras i ansöknings- ar; ”projektledarens ansvar att ha godkännande från etiska nämnder”	”Etiska frågor som forskning om urfolk och minoriteter behandlas på samma sätt som övriga etiska frågor.”	”Det är svårt att bedöma generellt uran bör ses från fall till fall.”	”I Formas instruktion framgår att Formas ska beakta forskningsetiska frågor. Vetenskapsrådet har ett bredare ansvar för etiska frågor, som innefattar bland annat information om forskningsetiska frågor.”
Naturvårdsverket	Nej – ”riktlinjer är lika för alla som söker”. Naturvårdsverket tillämpar Vetenskapsrådets etiska riktlinjer	”Forskning om dessa grupper i förhållande till miljö har vi prioriterat.”	”Fältförsök i exempelvis renbetesland måste förstås ta stor hänsyn till samernas arbetsförhållanden.”	”Om ni med etisk hänsyn till urfolk avser samlar så har vi exempelvis vilt- och rovdjursforskning som förstås berör denna grupp. Vi har också forskning kring miljö/naturvård i hur upplever exempelvis invandrare den svenska naturen.”
Sida				”I sin verksamhet som forskningsfinansiär förutsätter Sida att sökanden har forskningsställning, samt institutionssamarbeten i det land forskningen ska bedrivas och att detta garanterar att etiska riktlinjer i landet följs. Om generellt etiska riktlinjer upprättas för att garantera skydd för urbefolkningar och minoriteter när det gäller forskning är detta något Sida välkomnar.”
Riksbankens jubileumsfond	”RJ har ingen egen granskning av etiska frågor. Tidigare har man hänvisat till de etiska riktlinjerna som HSFR och senare Vetenskapsrådet har ställt upp. Internt har frågan om egna riktlinjer aldrig diskuterats på allvar. De ansökningar som kommer in till RJ granskas enligt peer reviews och om dessa forskare lyfter något varningens finger vad gäller forskningsetik så brukar dessa ansökningar få avslag.”	Frågan är inte nedprioriterad, men har heller inte prioriterats.	”Nej, egentligen inte. Samma hänsynstagande bör tas vid vetenskapliga studier som rör särskilt känsliga eller personliga frågor vad gäller vuxna samt speciellt när det kan finnas goda grunder att visa särskild hänsyn, t.ex. vid arbete med barn.”	”Det är i detta sammanhang värt att ta hänsyn till att RJ inte är en myndighet och därmed inte lyder under statliga direktiv.”

Vårdalstiftelsen	"inga särskilda riktlinjer finns vad gäller etisk hänsyn till urfolk."	"Frågan är svårtolkad – prioriterad i förhållande till vad?"	Nej	Nej
Cancerfonden	"Cancerfondens riktlinjer för sökande av forskningsanslag och strategi för forskningsfinansiering finns på Cancerfondens hemsida. Cancerfonden bedömer ansökningar från forskare i Sverige och bedömer forskningens kvalitet och betydelse för cancer utan andra hänsynstagande."		Nej, "Såvida ansökningar om forskningsanslag håller hög kvalitet och är av betydelse för att ge ny kunskap om cancer finns inga begränsningar i vilken forskning Cancerfonden kan finansiera."	
Energimyndigheten				Energimyndigheten har inte mött "några speciella procedurer kring etniska minoriteter" i samband med den internationella verksamheten. I det nationella arbetet rörande utveckling av vindkraft i fjällområden har man ett pågående projekt som heter "Planeringsverktyg för konsekvensbedömningar vid etablering av storskaliga vindkraftsanläggningar – effekter på tamren". Detta och liknande projekt sker i "nära samarbete med samerna och vindkraftprojektörerna".
Verenskapsrådet				"Som lagstiftnings rörande etikprövning etc är utformad i Sverige sedan år 2004 är det forskningshuvudmannens (dvs. en statlig myndighet eller en fysisk eller juridisk person i vars verksamhet forskningen utförs) ansvar att se till att det inom det egna ansvarsområdet endast bedrivs sådan forskning som uppfyller de rättsliga villkor och övriga förutsättningar som lagen kräver. Från och med i år bedömer Verenskapsrådet därför inte längre etiska överväganden i projektansökningar, inte heller krävs ett godkännande av regional etikprövningsnämnd, för sådan forskning som enligt lagen ska etikerövas, innan bidraget betalas ut. Bland problem som Verenskapsrådets Expertgrupp för övergripande forskningsetiska frågor noterat kan här nämnas att svensk lagstiftnings givervis endast gäller svenskt territorium. Det har dock betydelse för etikprövning av projekt som i sin helhet avses att bedrivas i annat land, även om forskare från Sverige deltar och svensk finansiering bidrar med medel. En regional etikprövningsnämnd har inte skyldighet, om än rättighet, att ge rådgivande yttrande över ett sådant projekt. Detta tomtum i den svenska lagstiftnings innebär en avvikelse från t.ex. Helsingforsdeklarationen (2008, punkt 10) enligt vilken "Physicians should consider the ethical, legal and regulatory requirement should reduce or eliminate any of the protections for research subjects set forth in this Declaration." "Beträffande regler och riktlinjer för forskning ber jag slutligen att få hänvisa till CODEX hemsida www.codex.vr.se "
K o A Wallenbergs stiftelse				"Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse stödjer svensk forskning med anslag till dyr utrustning, större forskningsprojekt av gränsöverskridande karaktär, stipendier och forskartjänster." "Stiftelsens forskningsprojekt har rekommenderats av universitetens rektorer och följer naturligtvis aktuella etiska riktlinjer. Jag kan inte påminna mig att frågan om forskning för eller med etniska minoriteter eller frågor om biologisk mångfald varit aktuella under de åtta år som jag arbetat på Stiftelsen."
STINT				"STINT är inte en renodlad forskningsfinansier, eftersom vi inte stödjer forskningsprojekt i sig. Med anledning av detta är det svårt att svara punkt för punkt på dina frågor. Jag hoppas därför att ett mer allmänt svar är acceptabelt." STINT stödjer själva mobiliteten av forskare och internationalisering av lärosätenas institutioner och inte forskningsprojekt i sig. STINT stödjer på detta sätt internationalisering och mobilitet inom alla discipliner. STINT:s beredningsgrupper gör huvudsakligen urval utifrån sökandes samlarbetsformer och möjligheter till att göra internationellt avtryck på sökandes institution i Sverige. STINT diskuterar för närvarande med andra forskningsfinansierare angående stöd i etiska frågor. När det gäller kapitalplaceringspolicy så tillämpar STINT redan etiska riktlinjer."

Formas – "Principen för Formas hantering av etiska riktlinjer är att vi har ansvar för bedömning och granskning av ansökningarna. När Formas beviljat bidrag så är universitetet ansvarig för att följa riktlinjer, lagar, etc. under projektets genomförande."

1. Har Ni några riktlinjer för de som söker anslag hos Er eller särskilda kommittéer för att hantera dessa frågor?

Av forskningsfinansiärerna svarade 2 ”ja” och 6 ”nej”. De positiva svaren kom från Formas och Vetenskapsrådet, medan de medicinska eller renodlat naturvetenskapliga finansiärerna markerade att man mer värderade det förväntade resultatet utifrån sina respektive uppdrag. Cancerfonden framhöll exempelvis att man ”bedömer forskningens kvalitet och betydelse för cancer utan andra hänsynstaganden.” Vetenskapsrådet svarade – som jag har tolkat det – ”ja” på frågan samtidigt som man konstaterade att man inte längre gjorde etiska överväganden av ansökningar för forskning som enligt lagen ska etikprövas. Detta på grund av att den svenska lagen numera är formulerad så att ansvaret för etikprövning ligger hos forskningshuvudmannen. Ansvaret för etisk prövning ligger således på den som söker anslag och dennes lärosäte och inte på forskningsfinansiären. Riksbankens jubileumsfond svarade ”nej” på frågan samtidigt som man framhöll att ansökningarna granskades enligt *peer reviews* (kollegial forskargranskning) och om den granskande forskaren hade betänkligheter rörande exempelvis forskningsetik så brukade dessa ansökningar få avslag. Formas hänvisade till sina riktlinjer för sökanden ”Formas handbook” och kapitlet 4.4. Ethical considerations (s. 12) där man kan läsa att:

The applicant should always consider whether the project includes specific ethical aspects. If this is the case, the ethical issues in question and the way they will be treated in the research should be presented.

Därefter följer en bit om den forskning som enligt lagstiftningen ska etikprövas, men vi ska diskutera mer om detta senare.

2. Anser Ni att dessa frågeställningar är prioriterade?

Vår tolkning är att 3 forskningsfinansiärer svarade ”nej” och 1 ”varken eller”. Formas framhöll att ”etiska frågor som forskning om urfolk och minoriteter behandlas på samma sätt som övriga etiska frågor.” Cancerfonden och Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse framhöll att deras uppdrag var sådant att prioriteringarna gjordes utifrån deras respektive uppdrag. Vårdalstiftelsen svarade: ”Frågan är svårtolkad – prioriterad i förhållande till vad?”.

3. Ser Ni några forskningsmässiga begränsningar eller problem förknippade med att iaktta särskild hänsyn till dessa grupper i samband med forskning?

Egentligen gick det bara att utläsa 4 direkta svar, varav 3 var ”nej” och 1 ”Det är svårt att bedöma generellt utan bör ses från fall till fall.” Cancerfonden besvarade frågan

med: ”Såvida ansökningar om forskningsanslag håller hög kvalitet och är av betydelse för att ge ny kunskap om cancer finns inga begränsningar i vilken forskning Cancerfonden kan finansiera.”

4. Har Ni några övriga synpunkter som ni önskar att vi ska ta hänsyn till?

Energimyndigheten framhöll att man i sina projekt rörande utveckling av vindkraft i fjällområden hade nära samarbete med samer och vindkraftprojektörer. Naturvårdsverket konstaterade att man hade projekt som bl.a. berörde renkötseln och således en hel del hänsynstaganden. Även viltforskningen ställde krav på hänsyn från forskargrupperna. Riksbankens jubileumsfond poängterade att man till skillnad från ett antal andra forskningsfinansiärer inte utgjorde en myndighet och således inte löd under några statliga direktiv. Vetenskapsrådets expertgrupp för övergripande forskningsetiska frågor konstaterade att svensk lagstiftning endast gäller på svenskt territorium. Det innebär att man inte har skyldighet att etikpröva ”projekt som i sin helhet avses att bedrivas i annat land, även om forskare från Sverige deltar och svensk finansiär bidrar med medel”.

På listan över de forskningsfinansiärer som vi kontaktade återfinns som sagt såväl statliga som privata organisationer samt sådana som är inriktade på bred grundforskning respektive mycket specifik tillämpad forskning. Man bör således kunna få en ganska god inblick i hur de olika finansiärerna tänker vad gäller dessa frågor och återigen kan man konstatera att ansvaret i huvudsak läggs på forskaren, forskargruppen eller institutionen/lärosätet i och med att kraven på att regelverket följs ligger på forskningshuvudmannen. Formas konstaterade att:

Principen för Formas hantering av etiska riktlinjer är att vi har ansvar för bedömning och granskning av ansökningarna. När Formas beviljat bidrag så är universitet och projektledaren ansvarig för att följa riktlinjer, lagar, etc. under projektets genomförande.

Slutdiskussion:

Ämnet etiskt hänsynstagande i dessa sammanhang är således en intressant frågeställning och utifrån resultaten från denna enkätstudie så kan man tolka det så att det svenska forskningssamfundet har valt att nöja sig med att följa de lägsta krav som samhället via lagstiftningen har ställt upp. Man har även valt att delegera ansvaret och låta den eller de personer som är direkt ansvariga för ett projekt stå som ansvariga för att allt

Uppsala universitets och Vetenskapsrådets internet-sida som introducerar området forskningsetik.

håller sig inom lagens ramar, men varken mer eller mindre. De fördrag och riktlinjer som diskuteras i FN och andra världspolitiska sammanhang förefaller inte upplevas som tvingande på forskarsamhället på det nationella planet. I internationella sammanhang ska man dock inte förneka att vissa vetenskapliga tidskrifter ställer krav på sina författare om etisk hänsyn gentemot uppgiftslämnare. Frågan är också i vilken grad man vid förhandlandet och undertecknandet har för avsikt att fördragen också skulle få nationella implementeranden. En del av dessa skulle för övrigt kunna verka hämmande på forskningen. Hur förhåller man sig rent praktiskt inom det akademiska samfundet utifrån exempelvis följande principer i Unesco:s Ethical guidelines? (min fetmarkering):

*10 The research should avoid undue intrusion into the lives of the individuals or communities they study. The welfare of the informants should have the highest priority; **their dignity, privacy and interests should be protected at all times.***

*11 Freely given informed consent should be obtained from all human subjects. Potential participants should be informed, in a manner and in a language they can understand, of the context, purpose, nature, methods, procedures, and sponsors of the research. **Research teams should be identified and contactable during and after the research activity.***

*12 There should be no coercion. Participants should be fully informed of their right to refuse, and **to withdraw at any time** during the research.*

Dessa "gäller" alltså vid alla typer av studier även om de inte är legalt bindande och skulle således kunna innebära att sagespersonerna när som helst under en

studie kan "ta tillbaka" alla uppgifter de har lämnat under en aldrig så lång studie. Framtaget intervju-material kan således vara en mycket flyktig dokumentation. Sannolikt inträffar det inte i så stor omfattning att man inte har några resultat alls att redovisa till sin forskningsfinansierare, men möjligheten finns dock ändå. Oftast har sannolikt inte sagespersonerna tillräcklig vetskap om dessa forskningsetiska rekommendationer för att vara en risk för forskarens resultat, men för att fullt ut kunna uppfylla Unescos nitton principer krävs det dock en mycket omfattande arbetsinsats som också kan vara kostsam.

Ersta Sköndal högskola hänvisade till att det borde vara tillräckligt att följa de regler och riktlinjer som återfinns i Codex.² Detta är en översiktlig internetportal som strävar efter att "ge tillgång till och kännedom om de etiska riktlinjer och lagar som reglerar och ställer etiska krav på forskningsprocessen". På gott och ont listar Codex en mycket stor mängd regler, riktlinjer och deklarationer i en kanske vid första påseendet något oöverskådlig röra. Högt och lågt varvas om vart annat. Man har också framställt introducerande texter om olika etiska frågor, vilka definitivt kan bidra till att åtminstone väcka frågor om etisk hänsyn.

Flera av dem som besvarade enkäterna hänvisar till "Lag (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor", men man måste konstatera att den lagen endast är tillämplig för forskning om känsliga personuppgifter eller som:

1. innebär ett fysiskt ingrepp på en forskningsperson,
2. utförs enligt en metod som syftar till att påverka forskningspersonen fysiskt eller psykiskt, eller som

2 www.codex.vr.se

innebär en uppenbar risk att skada forskningspersonen fysiskt eller psykiskt,

3. avser studier på biologiskt material som har tagits från en levande människa och kan härledas till denna människa,

4. innebär ett fysiskt ingrepp på en avliden människa, eller

5. avser studier på biologiskt material som har tagits för medicinskt ändamål från en avliden människa och kan härledas till denna människa.

Det finns således egentligen inget förpliktigande att genomföra etiska prövningar vid den typ av studier som ofta lyfts fram i samband med den internationella och nationella diskussionen rörande urfolk och lokalbefolkningar. Därmed finns det inte heller något formellt förpliktigande att visa speciell forskningsetisk hänsyn eller respekt mot urfolks- och lokalsamhällen eller andra minoriteter. Det finns emellertid ingenting som hindrar forskare, lärosäten och/eller forskningsfinansiärer att ändå göra det.

Utifrån ett historiskt perspektiv är det inte helt förvånande att ett av de mest utvecklade områdena inom etiken rör medicinsk forskning. Den moderna forskningsetiken har vuxit fram i kölvattnet av andra världskrigets exempel på brist på respekt och hänsyn inom just medicinsk forskning. Det är således inte konstigt att såväl Karolinska institutet som Ericastiftelsen har specifika etiska riktlinjer för sina respektive verksamhetsinriktningar. Lagstiftningen och således även Centrala etikprövningsnämndens blankett för ansökan om etikprövning³ fokuserar också i huvudsak på medicinska frågeställningar.

Utifrån Codex kan vi konstatera ”att *forskarens eget etiska ansvar* i en mening utgör grunden för all forskningsetik”. Där framhålls också ett forskningsetiskt fokus på *god forskning*, dvs. att göra ett korrekt arbete av god kvalitet. Forskningen ska därför utmärkas av universalism, oegennytta och organiserad skepticism. Forskningsetiken har också därmed alltmer kommit att handla om oredlighet inom forskning, dvs. att inte fabricera, förfalska och plagiera vetenskapliga data och resultat. Man bör alltid följa det som kan kallas *god forsknings- och dokumentationssed*. Oftast när man idag diskuterar forskningsetik handlar det alltså om att undvika forskningsfusk respektive respekt för patienter vid kliniska prövningar. Den lite mer finstämda etiska hänsynen vad gäller exempelvis förhandsinformation till sagespersoner och dessutom återförande av resultat

3 www.epn.se/start/ansoekan.aspx

under och efter studiens gång är något mindre påtagligt tvingande. Man kan kanske framhålla att det till stor del handlar om jämlikt samarbete – att forska med och inte på – och ömsesidig respekt. Sådana frågor återkommer emellertid i de icke-tvingande etiska riktlinjerna och deklarationerna samt i den politiska diskussionen, men ansvaret att vara insatt och korrekt ligger till största delen på den enskilda forskaren.

En i detta sammanhang ständigt återkommande och till viss del relevant frågeställning är om man ska visa särskild hänsyn för dessa grupper eller om man i stället borde visa samma höga etiska hänsyn för alla. Ska exempelvis historiska oförrätter gentemot vissa folkgrupper göra att man bör positivt särbehandla vissa informanter? Hur avgör man i så fall vilka grupper som ska särbehandlas?

Man kan kort summera resultaten av undersökningen med att:

- många svenska lärosäten bedömer att dessa frågor inte har relevans för deras verksamhet.
- man generellt vid lärosätena väljer att delegera ansvaret till enstaka forskare, forskargrupper eller institutioner.
- de större svenska forskningsfinansiärerna kräver inte något ansvar och har inte heller något ansvar att kräva etisk hänsyn av de som söker anslag. Ansvaret ligger helt på de enskilda projektägarna.
- forskarsamfundet således har anpassat sig till den lägsta nivån av krav, nämligen i enlighet med lagstiftningen. Före lagstiftningen om etisk prövning ställde fler forskningsfinansiärer uttryckliga krav på forskare som ansökte om medel.

Avslutningsvis måste vi också konstatera att intentionerna från de internationella deklarationerna och konventionerna rörande bl.a. urfolk och minoriteter förefaller vara långt ifrån tillämpade i praktiken. Distansen mellan höga politiska intentioner och den krassa akademiska verkligheten förefaller vara lång.

Referenser

Tunón, Håkan, 2010. ”Konventionen om biologisk mångfald som ingång till reflektioner kring etisk hänsyn”, s. 8–17 i *Gäller vanligt folkvett också för akademiker? Rapport från ett seminarium om makt och etik*. Red. G. Bockgård & H. Tunón. Naptek, CBM, Uppsala.

Slutnoter

1 Tunón 2010.

CBM Centrum för biologisk mångfald

Enkätundersökning

Etiska riktlinjer rörande forskning om urfolk och minoriteter

Internationellt sett finns det en stor mängd konventioner och deklarationer som ger riktlinjer till hur man som forskare eller projekterare ska bedriva verksamhet som berör lokalbefolkningar, främst urfolk eller etniska minoriteter, men också andra grupper. Det kan handla om studier av traditionell kultur, traditionell kunskap, minoritetsspråk eller olika undersökningar av de landområden som bebos och brukas av sådana grupper. Bland relevanta dokument bör naturligtvis FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och FN:s deklaration om urfolkens rättigheter nämnas. Men även många forskningsorganisationer har egna etiska riktlinjer, t ex *Guidelines of professional ethics (Society for economic botany)*, *Code of Ethics of the American Anthropological Association*, *International Centre for Reindeer Husbandry* och *World Archaeological Congress first Code of Ethics*. Därutöver finns det också specifika riktlinjer för särskilda områden och befolkningsgrupper. Inom FN:s konvention om biologisk mångfald har man sedan år 2000 antagit *Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessment regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous and Local Communities* och det pågår även en process att skapa breda globala etiska riktlinjer för projekt som påverkar urfolks- och lokalsamhällen. Man kan också i detta sammanhang nämna Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter.

Som ett led i samarbetet mellan Centrum för biologisk mångfald och Centrum för multietnisk forskning vill vi genomföra en översikt över hur dessa frågor hanteras av svenska lärosäten. Vi önskar därför få en inblick i hur ni på Ert lärosäte centralt arbetar med frågor rörande etisk hänsyn till urfolk och minoritetsgrupper och skulle därför vara tacksamma om Ni kunde besvara följande frågeställningar.

1. Har Ert lärosäte några riktlinjer eller särskilda kommittéer för att hantera dessa frågor? Utveckla gärna hur och varför Ni har valt att arbeta på ett visst sätt. Bifoga gärna relevanta riktlinjer!
2. Har Ert lärosäte utbildning för forskare och doktorander i etisk hänsyn i samband med arbete mot urfolk och minoritetsgrupper? Eller är detta en fråga de enskilda institutionerna får hantera?

3. Har Ni andra sätt att informera Era forskare och doktorander om utvecklingen inom detta område?

4. Anser Ni att dessa frågeställningar är prioriterade?

5. Ser Ni några forskningsmässiga begränsningar eller problem förknippade med att iaktta särskild hänsyn till dessa grupper i samband med forskning?

6. Har Ni några övriga synpunkter som ni önskar att vi ska ta hänsyn till?

Det vore värdefullt om vi kunde få Era svar före 17 december antingen per brev till Håkan Tunón, CBM, Box 7007, 750 07 Uppsala eller e-post hakan.tunon@cbm.slu.se!

Stort tack och vänlig hälsning!

Håkan Tunón
Programchef, Naptek
Centrum för biologisk mångfald, Uppsala
Telefon: 018-67 25 91 eller 070-361 50 10

Centrum för biologisk mångfald (Sveriges lantbruksuniversitet & Uppsala universitet) är ett samarbetscentrum för frågor rörande alla aspekter på biologisk mångfald. (www.cbm.slu.se)

Naptek (*Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*) tillkom 2006 efter ett regeringsbeslut. Detta utgår från Konventionen om biologisk mångfald och det sextonde miljökvalitetsmålet. (www.naptek.se)

Centrum för multietnisk forskning (Uppsala universitet) är ett tvärvetenskapligt forum för studiet av kulturella och sociala fenomen och förändringsprocesser relaterade till den etniska dimensionen i mänskligt liv. (www.multietn.uu.se)

Universitet och högskolor som fick enkäten

Urvalet av universitet och högskolor som blev tillfrågade om att besvara enkäten baserades på Högskoleverkets lista på hemsidan under hösten 2009. Högskoleverket är en myndighet för frågor som rör universitet och högskolor.

Det fanns enligt Högskoleverket 14 statliga universitet och 22 statliga högskolor i Sverige. Dessutom finns det tre lärosäten med enskild huvudman som har rätt att ge forskarutbildning, nämligen Chalmers tekniska högskola, Handelshögskolan i Stockholm och Högskolan i Jönköping. Det fanns därutöver även nio högskolor, s.k. enskilda utbildningsanordnare, med rätt att ge examina på grundnivå och avancerad nivå och ett antal utbildningsanordnare med examensrättigheter för psykoterapeututbildning.

Vi valde att inte försöka värdera vilka universitet eller högskolor som skulle få enkäten utan lät varje instans välja om de skulle besvara frågorna eller inte.

Lärosäten med rätt att utfärda examina på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå

Statlig huvudman

Blekinge tekniska högskola
371 79 KARLSKRONA

Göteborgs universitet
Box 100
405 30 GÖTEBORG

Högskolan i Kalmar
391 82 KALMAR

Karlstads universitet
651 88 KARLSTAD

Karolinska institutet
171 77 STOCKHOLM

Kungl. Tekniska högskolan (KTH)
100 44 STOCKHOLM

Linköpings universitet
581 83 LINKÖPING

Luleå tekniska universitet
971 87 LULEÅ

Lunds universitet
Box 117
221 00 LUND

Malmö högskola
205 06 MALMÖ

Mittuniversitetet
851 70 SUNDSVALL

Mälardalens högskola
Box 883
721 23 VÄSTERÅS

Stockholms universitet
106 91 STOCKHOLM

Sveriges lantbruksuniversitet
Box 7070
750 07 UPPSALA

Umeå universitet
901 87 UMEÅ

Uppsala universitet
Box 256
751 05 UPPSALA

Växjö universitet
351 95 VÄXJÖ

Örebro universitet
701 82 ÖREBRO

Enskild huvudman

Chalmers tekniska högskola

412 96 GÖTEBORG

Handelshögskolan i Stockholm

Box 6501

113 83 STOCKHOLM

Högskolan i Jönköping

Box 1026

551 11 JÖNKÖPING

Lärosäten med rätt att utfärda examina på grundnivå och avancerad nivå

Statlig huvudman

Försvarshögskolan

Drottning Kristinas väg 37

115 93 Stockholm

Danshögskolan

Box 27043

102 51 STOCKHOLM

Dramatiska institutet

Box 27090

102 51 STOCKHOLM

Gymnastik- och idrottshögskolan

Box 5626

114 86 STOCKHOLM

Högskolan Dalarna

791 88 FALUN

Högskolan i Borås

501 90 BORÅS

Högskolan i Gävle

801 76 GÄVLE

Högskolan i Halmstad

Box 823

301 18 HALMSTAD

Högskolan i Skövde

Box 408

541 28 SKÖVDE

Högskolan Kristianstad

291 88 KRISTIANSTAD

Högskolan på Gotland

621 67 VISBY

Högskolan Väst

461 86 TROLLHÄTTAN

Konstfack

Box 3601

126 27 STOCKHOLM

Kungl. Musikhögskolan

Box 27711

115 91 STOCKHOLM

Kungl. Konsthögskolan

Box 16315

103 26 STOCKHOLM

Operahögskolan i Stockholm

Teknikringen 35

114 28 STOCKHOLM

Södertörns högskola

Alfred Nobels allé 7

141 89 HUDDINGE

Teaterhögskolan i Stockholm

Box 10038

10055 STOCKHOLM

Enskild huvudman

Beckmans designhögskola

Nybrogatan 8

114 34 STOCKHOLM

Ersta Sköndal högskola

Box 11189

100 61 STOCKHOLM

Gammelkroppa skogsskola

Box 64

682 22 FILIPSTAD

Johannelunds teologiska högskola

Heidenstamsgatan 75

754 27 UPPSALA

Röda korsets högskola

Teknikringen

114 28 STOCKHOLM

Sophiahemmet högskola

Box 5605

114 86 STOCKHOLM

Stockholms musikpedagogiska institut

Box 26164

100 41 STOCKHOLM

Teologiska Högskolan, Stockholm

Åkeshovsvägen 29

168 39 Bromma

Örebro teologiska högskola

Box 1623

701 16 ÖREBRO

*Enskild huvudman med enbart examensrätt för
psykoterapeututbildning***Svenska Institutet för kognitiv psykoterapi**

Sabbatsbergs Sjukhus Box 6401

113 82 Stockholm

**Center för kognitiv psykoterapi och utbildning i
Göteborg AB**

Thorilds gränd 1

442 31 KUNGÄLV

Ericastiftelsen

Odengatan 9

114 24 Stockholm

Förbundet S:t Lukas utbildningsinstitut

Box 17240

104 62 STOCKHOLM

Stockholms akademi för psykoterapiutbildning

Brännkyrkagatan 76

118 23 STOCKHOLM

Universiteten och högskolorna som gav respons på enkäten

Enkäten besvarades endast av 8 universitet och 12 högskolor (varav ett universitet inskränkte sitt svar till att avböja att svara), vilka listas nedan.

nivå och avancerad nivå

Statlig huvudman

Lärosäten med rätt att utfärda examina på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå

Statlig huvudman

Göteborgs universitet

Box 100
405 30 GÖTEBORG

Högskolan i Kalmar

391 82 KALMAR

Karlstads universitet

651 88 KARLSTAD

Karolinska institutet

171 77 STOCKHOLM

Lunds universitet

Box 117
221 00 LUND

Mälardalens högskola

Box 883
721 23 VÄSTERÅS

Stockholms universitet

106 91 STOCKHOLM

Sveriges lantbruksuniversitet

Box 7070
750 07 UPPSALA

Örebro universitet

701 82 ÖREBRO

Umeå universitet – avstod att lämna uppgifter

901 87 UMEÅ

Lärosäten med rätt att utfärda examina på grund-

Danshögskolan

Box 27043
102 51 STOCKHOLM

Gymnastik- och idrottshögskolan

Box 5626
114 86 STOCKHOLM

Högskolan Dalarna

791 88 FALUN

Högskolan i Gävle

801 76 GÄVLE

Högskolan Väst

461 86 TROLLHÄTTAN

Konstfack

Box 3601
126 27 STOCKHOLM

Kungl. Musikhögskolan

Box 27711
115 91 STOCKHOLM

Kungl. Konsthögskolan

Box 16315
103 26 STOCKHOLM

Operahögskolan i Stockholm

Teknikringen 35
114 28 STOCKHOLM

Södertörns högskola

Alfred Nobels allé 7
141 89 HUDDINGE

Enskild huvudman

Ersta Sköndal högskola

Box 11189

100 61 STOCKHOLM

Johannelunds teologiska högskola

Heidenstamsgratan 75

754 27 UPPSALA

Stockholms musikpedagogiska institut

Box 26164

100 41 STOCKHOLM

Örebro teologiska högskola

Box 1623

701 16 ÖREBRO

*Enskild huvudman med enbart examensrätt
för psykoterapeututbildning*

Ericastiftelsen

Odengatan 9

114 24 STOCKHOLM

CBM Centrum för biologisk mångfald

Enkätundersökning

Till forskningsfinansiärer

Etiska riktlinjer rörande forskning om urfolk och minoriteter

Internationellt sett finns det en stor mängd konventioner och deklarationer som ger riktlinjer till hur man som forskare eller projekterare ska bedriva verksamhet som kan beröra lokalbefolkningar, främst urfolk eller etniska minoriteter, men också andra grupper i samhället. Det kan handla om studier av traditionell kultur, traditionell kunskap, minoritetsspråk eller olika undersökningar av de landområden som bebos och brukas av sådana grupper. Bland relevanta dokument bör naturligtvis FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och FN:s deklaration om urfolkens rättigheter nämnas. Men även många forskningsorganisationer har egna etiska riktlinjer, t ex *Guidelines of professional ethics (Society for economic botany)*, *Code of Ethics of the American Anthropological Association*, *International Centre for Reindeer Husbandry* och *World Archaeological Congress first Code of Ethics*. Därutöver finns det också specifika riktlinjer för särskilda områden och befolkningsgrupper. Inom FN:s konvention om biologisk mångfald har man sedan år 2000 antagit *Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessment regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous and Local Communities* och det pågår även en process att skapa breda globala etiska riktlinjer för projekt som är sannolika att påverka urfolks- och lokalsamhällen och deras markanvändning. Man kan också i detta sammanhang nämna Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter.

Som ett led i samarbetet mellan Centrum för biologisk mångfald och Centrum för multietnisk forskning vill vi genomföra en översikt över hur dessa frågor hanteras inom svensk forskning. Vi önskar därför få en inblick i hur Ni som forskningsfinansiär uppmärksammar frågor rörande etisk hänsyn till urfolk och minoritetsgrupper och skulle därför vara tacksamma om Ni kunde besvara följande frågeställningar.

1. Har Ni några riktlinjer för de som söker anslag hos Er eller särskilda kommittéer för att hantera dessa frågor? Utveckla gärna hur och varför Ni har valt att arbeta på ett visst sätt. Bifoga gärna relevanta riktlinjer!
2. Anser Ni att dessa frågeställningar är prioriterade?

3. Ser Ni några forskningsmässiga begränsningar eller problem förknippade med att iaktta särskild hänsyn till dessa grupper i samband med forskning?

4. Har Ni några övriga synpunkter som ni önskar att vi ska ta hänsyn till?

Det vore värdefullt om vi kunde få Era svar före 17 december antingen per brev till Håkan Tunón, CBM, Box 7007, 750 07 Uppsala eller e-post hakan.tunon@cbm.slu.se!

Stort tack och vänlig hälsning!

Håkan Tunón
Programchef, Naptek
Centrum för biologisk mångfald, Uppsala
Telefon: 018-67 25 91 eller 070-361 50 10

Centrum för biologisk mångfald (Sveriges lantbruksuniversitet & Uppsala universitet) är ett samarbetscentrum för frågor rörande alla aspekter på biologisk mångfald. (www.cbm.slu.se)

Naptek (*Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*) tillkom 2006 efter ett regeringsbeslut. Detta utgår från Konventionen om biologisk mångfald och det sextonde miljökvalitetsmålet. (www.naptek.se)

Centrum för multietnisk forskning (Uppsala universitet) är ett tvärvetenskapligt forum för studiet av kulturella och sociala fenomen och förändringsprocesser relaterade till den etniska dimensionen i mänskligt liv. (www.multietn.uu.se)

Forskningsfinansiärer som fick respektive gav respons på enkäten

Urvalet av vilka forskningsfinansiärer som skulle få enkäten gjordes utifrån broschyren "Svensk forskning: Större forskningsfinansiärer" (2005; www.forskning.se). Samtliga där omnämnda finansiärer (se nedan) fick enkäten eftersom avsikten var att inte låta förutfattade meningar få färga undersökningens resultat. Namnet på de finansiärer som inkom med svar återges med fet stil.

STATLIGA MYNDIGHETER

ENERGIMYNDIGHETEN – Forskning som skapar förutsättningar för ett ekologiskt och ekonomiskt hållbart energisystem.

FORSKNINGSRÅDET FÖR MILJÖ, AREELLA NÄRINGAR OCH SAMHÄLLSBYGGANDE, Formas – Främjar framstående forskning som bidrar till hållbar utveckling inom miljö, areella näringar, bygande och samhällsplanering.

FORSKNINGSRÅDET FÖR ARBETSLIV OCH SOCIALVETENSKAP, FAS – Forskning inom arbetsmarknad, arbetsorganisation, folkhälsa, arbete & hälsa, välfärd & socialförsäkring, omsorg & sociala relationer.

NATURVÅRDSVERKET – Tvärvetenskaplig forskning inom miljö- och naturvård.

RYMDSTYRELSEN – Forskning, utveckling och annan verksamhet med anknytning till svensk rymd- och fjärranalysverksamhet.

SIDA – Svensk forskning om utvecklingssamarbete, internationellt utvecklingsarbete.

VINNOVA – Främjar hållbar tillväxt för näringsliv, samhälle och arbetsliv genom utveckling av effektiva innovations- system och finansiering av behovsmotiverad forskning.

VETENSKAPSRÅDET – Utvecklar och finansierar grundforskning av högsta kvalitet inom alla vetenskapsområden.

STIFTELSE

KNUT OCH ALICE WALLENBERGS STIFTELSE

– Främst dyrbar vetenskaplig utrustning inom naturvetenskaplig, teknisk och biomedicinsk grundforskning.

STIFTELSEN RIKSBANKENS JUBILEUMSFOND – Forskning inom humaniora och samhällsvetenskap.

STIFTELSEN FÖR INTERNATIONALISERING AV HÖGRE UTBILDNING OCH FORSKNING, STINT – Internationalisering av högre utbildning och forskning.

STIFTELSEN FÖR MILJÖSTRATEGISK FORSKNING, MISTRA – Investerar i forskning för en god livsmiljö och hållbar utveckling.

STIFTELSEN FÖR KUNSKAPS- OCH KOMPETENSUTVECKLING, KK-STIFTELSEN – Ökar Sveriges tillväxt och konkurrenskraft genom kunskaps- och kompetensutveckling.

STIFTELSEN FÖR STRATEGISK FORSKNING – Naturvetenskaplig, teknisk och medicinsk forskning.

VÅRDALSTIFTELSEN – Vård, allergi och hälsa.

INSAMLINGSORGANISATIONER

BARNCANCERFONDEN – Forskning som förebygger och bekämpar cancersjukdomar hos barn.

CANCERFONDEN – Cancerforskning, information om cancer, stöd för utveckling av nya metoder i vården av cancersjuka.

HJÄRT-LUNGFONDEN – Medicinsk forskning om hjärt-, kärl- och lungsjukdom samt information om dessa sjukdomar.

På varje forskare vilar ett stort etiskt ansvar. Bland annat får inte informanter, försökspersoner eller andra människor som deltar i forskningsprocessen vid sidan av forskaren på något vis drabbas negativt av verksamheten. Idealt ska forskningen tvärtom vara till glädje och nytta för bägge parter (och för samhället i övrigt). Historiskt sett har många forskare dock inte alltid tagit ett sådant ansvar. Forskare är, och har förmodligen i ännu högre grad varit, en yrkeskår med hög status och relativt stor makt samt en stark självbild rörande omfattningen av den egna kompetensen. Informanter har därför många gånger behandlats som rena forskningsobjekt utan något som helst inblick i eller inflytande över forskarnas arbete. Många människor har kanske därför också i vetenskapens namn behandlats direkt illa.

I denna rapport diskuteras frågor kring makt och etik i dagens, gårdagens och morgondagens forskning. Rapporten baseras på ett seminarium som hölls på Upplandsmuseet våren 2010. Seminariet såväl som rapporten är en del i ett samarbete mellan Hugo Valentin-Centrum och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Centrum för biologisk mångfald (Sveriges lantbruksuniversitet & Uppsala universitet) och Upplandsmuseet.

NAPTEK – Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Ett program vid Centrum för biologisk mångfald.

www.naptek.se

CBM Centrum för
biologisk mångfald

UPPLANDSMUSEET